

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 2(30)

Науковий журнал

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка»

Заснований 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія».
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045Р від 12 березня 2015 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre. Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований).

Журнал включено до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

EBSCO Publishing, Inc., США, сайт: www.ebscohost.com;

Російський індекс наукового цитування (РІНЦ);

Російська наукова електронна бібліотека, сайт: http://elibrary.ru/title_about.asp?id=37741;

Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, Україна, сайт: <http://nbuv.gov.ua>.

*Друкується за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
Протокол № 4 від 29. 09. 2016 р.*

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»

Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія»

Редакційна рада:

Козак Л. В. (д. е. н., доц., головний редактор);

Дем'янчук О. І. (к. е. н., доц., заступник головного редактора).

Редакційна колегія:

Бранч Джон (д. е. н., Анн Арбор, Мічиган, США);

Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна);

Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія);

Дзеканський Павел (д. ф. б., Островец Швенток-шиський, Польща);

Карлін М. І. (д. е. н., проф., Луцьк, Україна);

Кнейслер О. В. (д. е. н., доц., Тернопіль, Україна);

Кривицька О. Р. (к. е. н., доц., Острог, Україна);

Левицька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна);

Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острог, Україна);

Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна);

Нелеп В. М. (д. е. н., проф., Острог, Україна);

Новоселецький О. М. (к. е. н., доц., Острог, Україна);

Олак Антоні (хабілітований доктор економіки,
професор факультет управління Люблінської
політехніки, Люблін, Польща);

Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультет еко-
номіки університету Мінью, Брага, Португалія);

Сидорук Т. В. (д. політ. н., проф., Острог, Україна);

Тарангул Л. Л. (д. е. н., проф., Ірпін, Україна);

Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Черкаси, Україна);

Топішко І. І. (к. е. н., доц., Острог, Україна);

Шебеко К. К. (д. е. н., проф., Пінськ, Білорусь);

Шулик Ю. В. (к. е. н., ст. викл., Острог, Україна);

Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна);

Харчук Ю. Ю. (к. е. н., т. викл., Острог, Україна).

Editorial council:

Kozak L. V. (PhD, docent, editor-in-chief);

Demianchuk O. I. (PhD, docent, deputy editor-in-chief).

Editorial board:

John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA);

Vitlinskiy V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine);

Gary Cook (PhD, prof., Liverpool, United Kingdom);

Pawel Dziekański (PhD, Ostrowiec Świętokrzyski,
Poland);

Karlin M. I. (PhD, prof., Lutsk, Ukraine);

Kneisler O. V. (PhD, docent, Ternopil, Ukraine);

Kryvytska O. R. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine);

Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine);

Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine);

Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine);

Nelep V. M. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine);

Novoseletskyi O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine);

Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland);

Paulo Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal);

Sydoruk T. V. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine);

Taranhul L. L. (PhD, prof., Irpin, Ukraine);

Tkachenko N. V. (PhD, prof., Cherkasy, Ukraine);

Topishko I. I. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine);

Shebeko K. K. (PhD, prof., Pinsk, Belarus);

Shulyk Yu. V. (PhD, Ostroh, Ukraine);

Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine).

Kharchuk Yu. Yu. (PhD (Ostroh, Ukraine)

Адреса редакції: видавництво Національного університету «Острозька академія», Україна, 35800,
Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2. Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.

Головний редактор Л. В. Козак

Відповідальний за випуск О. І. Дем'янчук

Упорядник О. Р. Кривицька

Технічний редактор Р. В. Свинарчук

Комп'ютерна верстка Н. О. Крушинської

Художнє оформлення обкладинки К. О. Олексійчук

Коректор Ю. Г. Шабатіна

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Отримано: 06 червня 2016 р.

Прорецензовано: 14 червня 2016 р.

Прийнято до друку: 06 серпня 2016 р.

Мацук З. А. Теоретичні аспекти дослідження послуги як економічної категорії / З. А. Мацук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 4–8.

УДК: 330.123.6

JEL-класифікація: L 80, O 10

Мацук Зоряна Андріївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЛУГИ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Розглянуто послугу як складову суспільного продукту в межах якого вона функціонує та розвивається самостійно. З'ясовано взаємозв'язок між послугою як результатом функціонування нематеріальної сфери та іншими підсистемами суспільства, її значення для господарської та економічної діяльності людей. Доведено двоякий характер послуг та виділено природно сформовану (первинну) послугу та вторинну послугу. Досліджено матеріальну основу послуги та запропоновано розмежувати усі види послуг по мірі їх віддалення від матеріальної основи і, відповідно, послугу розглядати як множинну високої та низької матеріальної частки. Розглянуто вартість послуги як основу формування ціни на послугу.

Ключові слова: економічна послуга, первинна послуга, вторинна послуга, продукт, товар, вартість.

Мацук Зоряна Андреевна,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УСЛУГИ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Рассмотрено услугу как составляющую общественного продукта в рамках которого она функционирует и развивается самостоятельно. Установлена взаимосвязь между услугами как результата функционирования нематериальной сферы и другими подсистемами общества, ее значение для хозяйственной и экономической деятельности людей. Доказано двойственный характер услуг, выделено естественно сложившуюся (первичную) услугу и вторичную услугу. Исследована материальную основу услуги и предложено разграничить все виды услуг по мере их удаления от материальной основы и, соответственно, услугу рассматривать как множество высокой и низкой материальной части. Рассмотрено стоимость услуги как основу формирования цены на услугу.

Ключевые слова: экономическая услуга, первичная услуга, вторичная услуга, продукт, товар, стоимость.

Zoriana Matsuk

Candidate of Economic Sciences, Docent (Associate Professor), Department of Finance,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SERVICES AS ECONOMIC CATEGORY: THEORETICAL ASPECTS

Services as a part of the social product within which they operate and develop independently is considered. The relationship between the services as a result of the functioning of the immaterial sphere and other subsystems of society and their importance for business and economic activity is found out. Twofold character of services is proved, and naturally formed (primary) and secondary services are emphasized. The material basis of services is studied, and suggestion is made to distinguish between all kinds of services by their distance from the material basis, and accordingly to view the services as a set of high and low material parts. The value of services as a basis of pricing for the services is considered.

Keywords: economic services, primary service, secondary service, product, goods, value.

Постановка проблеми. Визначення поняття послуги дозволяє дослідити різні наукові знання: емпіричні, що відображають зовнішні характеристики та пов'язані з розкриттям наукового об'єкта послуги; теоретичні, передбачають розкриття його наукового предмету. Лише системне дослідження цих знань, єдності наукового предмета та об'єкта можна вважати повноцінним вивченням розвитку послуги. Під науковим об'єктом розуміємо явища та процеси в суспільстві, історичні дані та події, відображені в працях попередників та сучасних учених-економістів, які дозволяють дослідити процес становлення та розвитку послуги. Індивідуальний підхід дослідження послуги в кожному випадку має суб'єктивний характер, проте загалом системний підхід передбачає дотримання принципу цілісності, за яким до об'єкта наукового дослідження відносять взаємопов'язані між собою процеси, факти суспільного життя, події реальності та їх відображення в науковій літературі; принципи врахування залежності та ступеня впливу її системних властивостей на складові об'єкта фактів та подій функціонування послуги.

Визначаючи об'єкт дослідження, у загальному контексті послуги повинні розглядатись як складова системи в межах якої вони функціонують та розвиваються відносно самостійно. Тому, досліджуючи послугу, важливо не лише встановити її межі, а показати взаємозв'язок з іншими категоріями, які впливають на неї, що має методологічне значення в процесі обґрунтування наукового об'єкта та дозволяє розглядати еволюцію послуги в системі розвитку економічних теорій, які безпосередньо на неї впливали, хоча такий вплив і має власні специфічні особливості. Досліджуючи послугу, слід з'ясувати взаємозв'язок між послугою та іншими підсистемами суспільства, їх важливість для господарської та економічної діяльності людей та на основі виявлених внутрішніх зв'язків між послугою та подіями економічного життя можна говорити про науковий об'єкт економічної науки. Як стверджував К. Воблій, такий метод дослідження дозволяє визначити характерні риси у вченні економістів, що нерідко є виразниками та тлумачами своїх епох [1, с. 194].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відображені науковцями-попередниками факти та реальності (А. Сміт [2, с. 28], Ж.-Б. Сей [3, с. 97], Г. Шторх [4, с. 222], К. Маркс [5, с. 413], К. Колсон [6, с. 14], Л. Вальрас [7, с. 150], А. Маршал [8, с. 123], Дж. Гершуні [9], М. Порат [10, с. 32], Дж. Волліс та Д. Норт [11, с. 98], Ф. Котлер [12], К. Гренрос [13], Т. Хіл [14, с. 21], Л. Співак [15, с. 3], Ю. Мельник [16, с. 4], О. Мишко [17, с. 3], О. Гаманкова [18, с. 6], Ю. Коваленко [19, с. 8]) дозволяють розкрити функціонування послуги зі ступенем її зрілості та розвитку. Розуміння внутрішньої структури послуги, виділення певного кола категорій (продукт, товар), кожна з яких виражає специфічну сферу суспільних відносин, стає об'єктивною умовою дослідження послуги.

Мета роботи – систематизація наявних положень із дослідження послуги, виділення первинної та вторинної послуг, аналіз матеріальної основи послуги та її розгляд як множина високої та низької матеріальної частки, вивчення питання вартості послуг.

Виклад основного матеріалу. Насамперед послуга досліджується в суспільних процесах та явищах, які відображають її формування, еволюцію та розвиток як складної економічної категорії. Водночас розкривається становлення та історичний розвиток економічної послуги у процесі еволюції суспільства, процес осмислення її сутності та специфіку функціонування. Теоретичне дослідження змін є розвитком знань про послугу, як об'єкта економічної науки.

У повсякденному житті послуга часто вживається в широкому розумінні: зробити кому-небудь щось, чи корисне словом чи ділом, за певне плати чи безплатно, тоді як із точки зору економічної теорії поняття послуга потребує більш чіткого та конкретизованого формулювання. Визначеність у цьому питанні має значення в процесі дослідження послуги в системі економічних відносин та є ключовим пунктом правильного розуміння сутності реалізації послуги як економічного процесу, раціонального уявлення її суспільного значення та ролі в системі відносин розвиненої економіки.

Історичний аналіз можна було б розпочинати з перших даних свідочств обміну, проте, вважаємо, що для досягнення поставленої мети необхідно виявити єдність у першоджерелах на основі теоретичного осмислення економічних явищ. Найчастіше обґрунтування поняття послуга починається з чистого аркуша, перевідаються ідеї та положення, що мали місце багато років тому та стали надбанням історії економічної думки. Зустрічається багато альтернативних точок зору щодо сутності та економічного значення послуг, хоча різновидність думок не завжди свідчить про місце прогресу в дослідженні.

«Є такі послуги, які поглинаються в процесі особистого або суспільного споживання: такими є ..., консультації адвоката, лікаря, користування меблями, одягом. А є такі, які перетворюються сільським господарством, промисловістю, торгівлею... в продукти» [20, с. 152]. Трансформація речей та послуг у товари робить усіх їх похідними або економічними благами, хоча би на той період, поки вони знаходяться у сфері обігу. Таким чином, виникає двоякий характер послуг (рис. 1):

- у тому випадку, коли вони використовуються за природним призначенням, ми можемо вважати їх природно сформованими послугами (первинні послуги);
- суспільне, економічне використання послуг трансформує їх в економічні послуги (вторинні послуги).

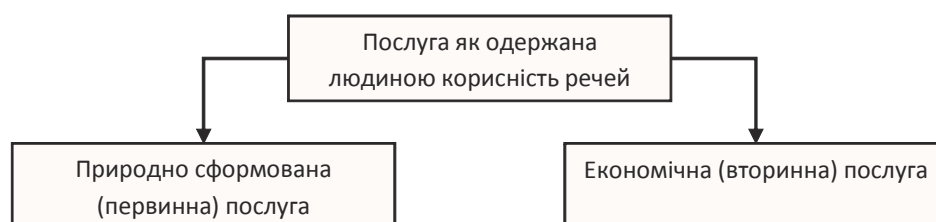

Рис. 1. Історичні форми існування послуг

Джерело: розроблено автором.

Існують різні точки зору на те, як і коли зародились товар та товарні відносини. Що стосується послуги, дискусійним залишаються питання змісту та формулювання її економічної сутності, проте мало хто не погодиться з тим, що послуги виникли разом із виникненням суспільного життя. Послуги поширені всюди, вони є в ринковій та адміністративній економіці, їх одержують у сім'ї, на підприємстві, в місцях громадського відпочинку. Пересічна людина без проблем орієнтується у сфері послуг, відповідно, в кожного з нас є досить чітке уявлення про таку економічну категорію. Автори економічних видань подають таке формулювання: «Для розмежування з товаром (матеріальним благом) про послугу говорять як про нематеріальне благо. Типовою ознакою послуги є одночасність її надання та споживання (наприклад, поїздка в таксі, укладка волосся в перукарні)» [20]. Таке ж розуміння послуги можна простежити в підручниках з економічної теорії: «Послуга (service) – те, що невидимо і в обмін на що споживач, фірма чи уряд готові надати що-небудь цінне» [21, с. 935]. В такому випадку має місце протиріччя не лише з повсякденною практикою (на нашу думку, не можна вважати невидимими послуги перукаря чи таксиста як і будь-який інший вид послуг, оскільки навряд чи покупець погодиться оплатити «невидиму» послугу), а й із принципом матеріалістичного монізму.

Для того, щоб вирішити таке протиріччя необхідно дослідити матеріальну основу послуги. Існує припущення, що матеріальною основою послуги є інформація, яка має двояку сутність. З одного боку, інформація – атрибут матерії, а з другого – у ній виражається ізоморфізм мислення та буття, їх структурна єдність. Оскільки послуга не може існувати поза межами її свідомого сприйняття виробником та споживачем послуг, ми можемо вважати інформацію специфічною матеріальною основою послуги. Проте, слід зважати, що інформація є рідкісним благом в тому випадку, якщо вона трансформується в об'єкт власності, який, своєю чергою, завжди має речову форму, навіть, коли зводиться до сукупності символів. Розмежування послуг, виходячи із результатів діяльності їх виробників, та орієнтація на нематеріальну ознаку має дискусійний характер, оскільки значна частина результатів праці в процесі надання послуг має матеріальну складову. Тому, вважаємо, що поділ, виходячи із матеріальної складової результату на матеріальні і нематеріальні послуги, є недоцільним, та пропонуємо розмежувати всі види послуг відповідно до їх віддалення від матеріальної основи, а також послугу розглядати як множину високої та низької матеріальної частки (рис. 2)

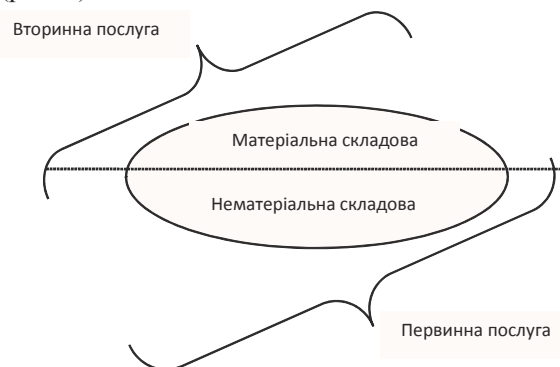

Рис. 2. Ознака матеріальності послуги

Джерело: розроблено автором.

Такий принцип щодо відмінностей послуг може бути використаний у теорії, оскільки на сьогоднішній час ще не виділені інструменти для визначення матеріальної та нематеріальної часток та є доцільним, хоча розуміємо, що поділ за принципом матеріальної частки послуг може мати багато критики. Слід відзначити ще один важливий аспект, а саме, інтеграція в процес надання послуг зовнішніх факторів, які попадають у розпорядження постачальника послуг та інтегруються з факторами надання послуг у єдиному трансформаційному процесі – чим більший вплив на процес надання послуги зовнішнього фактору, тим більша матеріальна основа послуги і тим більше послуга набуває товарної форми.

Дослідження послуги як економічної категорії слід проводити виходячи з вартості послуг. Вченими досі не сформовано єдиної думки щодо розуміння сутності та функціональних особливостей різних форм вартості, а питання вартості, на наш погляд, формує одну зі складних методологічних проблем – мінова вартість, ціна, грошова форма, додатковий продукт, тощо. Єдності думок немає ні в класичній економічній літературі, ні в сучасній політекономії. Без сумніву, результати послуг завжди мають споживчу вартість, проте «споживча вартість є умовою формування вартості» [22, с. 383], носієм матеріалізації вартості: вартість у діалектичній єдності із споживчою вартістю є соціальною стороною цієї єдності. Послуги можуть брати участь у формуванні вартості суспільного продукту та в обміні еквівалентами. За умови наявності придатних до споживання послуг, більшою є частка товарного продукту у вартості, так

як «тут при будь-якому обміні товару на товар, еквівалент обмінюється на еквівалент, відповідно, одна і та ж вартість є один раз на боці покупця, а один раз на боці продавця» [23, с. 151]. Таким чином, Марксом обґрунтовуються важливі в методологічному плані моменти: по-перше, первинні послуги є предметами споживання; по-друге, вторинні послуги є предметами обміну вартісних еквівалентів, тобто, мають мінову форму вартості та, по-третє, такі послуги є складовою частиною сукупного суспільного продукту.

Концепція диференційованого розуміння різних форм вартостей – індивідуальної, суспільно необхідної, мінової – важлива для пояснення та трактування широкого кола економічних відносин, зокрема відносин щодо послуг. Ототожнення форм вартості з самою вартістю аналогічно визнанню цієї категорії характерної лише товарному виробництву. Очевидно, що саме мінова форма вартості має важливе значення – являється субстанцією вартості в товарі та обміні. Якщо природною мірою вартості є абстрактна праця, суспільно-необхідний робочий час, тоді мінова вартість, будучи формою прояву вартості в товарі, висловлює відношення ринку до наданої товаром вартості. Тобто, мінова вартість – це специфічне економічне поняття, що характеризує послугу. Вторинні послуги, вироблені для продажу, мають ознаки товару, оскільки їх виробництво повністю аналогічне товарному, тому вартість проявляє свої суспільні властивості у міновій формі. Первинні послуги, призначені для безпосереднього споживання, перебувають поза межами ринкових відносин, не приймають форму мінової вартості, не мають ознак товару, проте мають вартість, отже, є продуктами, які можна розглядати потенційно як товари, так як на їх виробництво витрачається суспільно необхідний час, який формує їх вартість. У розвиненій економіці результати більшості вторинних послуг беруть участь в обміні та мають «в результаті їх витрат виробництва також і мінову вартість» [23, с. 151]. У результаті обміну вартість проявляється у формі мінової вартості, відділеного від виробника продукту праці (результату праці). Таким чином, вторинні послуги нічим не відрізняються від інших товарів, а наявність факту не уречевлення результатів праці, не має особливого значення, оскільки відділенню підлягає, з одного боку, не речовий корисний ефект послуги: їх споживча вартість, а з другого – відчуження речового еквівалента такого ефекту – грошей, що, безсумнівно, підтверджує факт матеріальності таких відносин. Виробництво послуг означає обмін діяльністю, обмін еквівалентами між виробниками послуг та їх споживачами, концентруючи всі моменти товарного обміну. «Необхідність попередньо перетворити діяльність індивідів в форму мінової вартості – гроші, щоб у речовій формі вони придбали та доказали свою суспільну силу» [24, с. 89]. В еквівалентному обміні саме трансформація послуги в корисний ефект, останнього в товар і в грошовий еквівалент, характеризує процес його уречевлення. Гроші – це похідна форма вартості товару [23, с. 157] та одночасно критерій оцінки суспільних властивостей усіх товарів, як матеріальних так і нематеріальних продуктів праці (рис. 3).

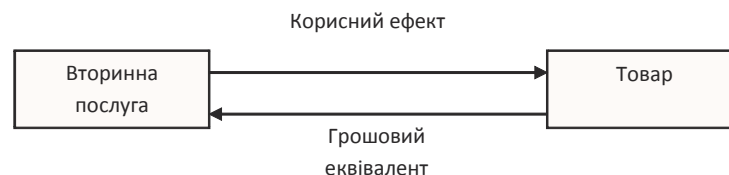

Рис. 3. Процес уречевлення послуги

Джерело: розроблено автором.

«...мінова вартість – це суспільна визначеність споживчих вартостей, ... завдяки якій, вони в процесі обміну... замінюють один одного та формують еквівалентність» [25, с. 20–25]. Результати послуг можуть обмінюватись на будь-який інший товар, оскільки він уособлює вартість, на основі чого формується ціна на послуги – грошове вираження мінової вартості результатів послуг – типових представників товарів. «Певного роду послуги, іншими словами, споживчі вартості, представляють собою результати видів діяльності, перевтілюючись у товари [23, с. 414]. Проте, як ми вже зазначали, не всі послуги виступають у суспільному відтворенні як товари, оскільки частину послуг надають безплатно, під час переходу від платності послуг до їх суспільного споживання, змінюється суть економічних відносин – вартість безплатних послуг не проявляється в міновій вартості, вона безпосередньо споживається разом із суспільно необхідною вартістю безплатних послуг. Вартісну форму широко використовують під час обліку результатів та оцінки корисного ефекту послуг, вироблених для продажу, зокрема, у процесі розробки тарифів за послуги враховуються та нормуються витрати «живої» праці, розподіляється та перерозподіляється в інтересах суспільства прибуток. У виробництві послуг відображаються всі компоненти виробничого споживання: спожита минула праця, жива праця, заново створений додатковий продукт та заново створена вартість. Таким чином, вартість продукту, сформованого в результаті послуги, складається із елементів, характерних для товарного виробництва.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє говорити про еволюційний шлях розвитку людського суспільства, який об'єктивно обумовлював формування взаємовідносин між людьми. Як уважає Т. Парсонс, у межах колективної організації індивід надає певні послуги. Первинні функціональні відносини між людьми та суспільством, у якому вони живуть, пов'язані безпосередньо з тим вкладом, який вони вносять шляхом надання послуг, а також із тією винагородою, яку вони одержують від суспільства. З часом здатність до виробництва послуг стає мобільним ресурсом, що розподіляється через ринок. Коли ця стадія досягнута, ми можемо говорити про послуги як продукт економічного процесу, доступного для споживання [26].

Отже, інституціоналізація особливої професійної функції людської діяльності у сфері надання того чи іншого виду послуг, формує якісно новий етап руху суспільства на шляху суспільного прогресу, а послуга як економічна категорія відображає динаміку розвитку цивілізації.

Література:

1. Воблый К. Г. Рецензия на книгу М. И. Тугана-Барановского «Очерки из новейшей истории политической экономии» / К. Г. Воблый // Народное хозяйство. – 1904. – №1. – С. 185-195.
2. Smith A. An Enquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations / A. Smith. – Amsterdam : MetaLibri. – 2007. – 745 p.
3. Say J. B. Traite d'Economie Politique / J. B. Say. – Paris : Calmann-Levy. – 1972. – 572 p.
4. Storch H. Cours d'Economie Politique ou exposition des principes qui determinent la prosperite des nations / H. Storch. – Paris : Aillaud. – 1823.
5. Маркс К. Полное собрание сочинений : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат. – 1962. – Т. 26, Ч. 2. – 1962. – 551 с.
6. Colson C. Cours d'Economie Politique / C. Colson. – Paris : Gauthier Villars & Alcan. – 1924. – 555 p.
7. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М. : Изограф. – 2000.
8. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл. – пер. с англ. – М. : Прогресс, 1993. – Т. 3. – 1993. – 350 с.
9. Gershuny J. After Industrial Society? The Emerging Self-Service Economy / J. Gershuny. – London : MacMillan. – 1978.
10. Porat M. The Information Economy / M. Porat. – Stanford: Stanford University Press. – 1976.
11. Wallis J. Measuring the Transaction Sector in American Economy, 1870-1970 / J. Wallis, D. North // Long-term factors in American Economic Growth. The Income and Wealth Series. – 1986. – Vol. 51. – 97 p.
12. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. – М. : Банки и Биржи, 1994. – 207 с.
13. Gronroos C. Service management and marketing / C. Gronroos. – West Sussex. – 2000.
14. Услуги в системе мировой торговли : Научно-аналитический обзор. – М. : ИНИОН, 1990. – 64 с.
15. Співак Л. С. Формування ринку послуг в трансформаційній економіці : автореферат дис... канд. екон. наук : 08.01.01 / Л. С. Співак ; Київ. нац. екон. ун-т. – К., 2002. – 18 с.
16. Мельник Ю. В. Міжнародний ринок послуг в контексті транснаціоналізації економіки : автореферат дис... канд. екон. наук : 08.00.02 / Ю. В. Мельник ; Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАНУ. – К., 2008. – 20 с.
17. Мишко О. В. Механізм трансформації та розвитку системи управління якістю товарів та послуг в Україні : автореферат дис... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Мишко ; Ін-т регіон. дослідж. НАНУ. – Львів, 2008. – 20 с.
18. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України : сутність, тенденції та шляхи розвитку : автореферат дис... д-ра екон. наук : 08.00.08 / О. О. Гаманкова ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т імені Вадима Гетьмана». – К., 2010. – 33 с.
19. Коваленко Ю. М. Інституціоналізація фінансового сектору економіки України: автореферат дис... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Ю. М. Коваленко ; Нац. ун-т ДПС України. – К., 2013. – 35 с.
20. Gabler Wirtschafts-Lexikon. 15 Auflage. Gabler Verlag, 2001.
21. Макконнелл К. Р. Экономикс : принципы, проблемы и политика / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. – Пер. 16-го англ. изд. М. : ИНФРА-М, 2006.
22. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 25, ч. II.
23. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 26, ч. I.
24. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 4.
25. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 13.
26. Парсонс Т. Понятие общества : компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс. – THESIS : теория и история экономических институтов и социальных систем. – 1993. – Т. 1. Вып. 2.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Отримано: 18 червня 2016 р.

Прорецензовано: 24 червня 2016 р.

Прийнято до друку: 09 серпня 2016 р.

Борейко В. І. Інвестиційні переваги економіки України / В. І. Борейко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 9–13.

УДК 658.152: 336.43

JEL Classification: E220

Борейко Володимир Іванович,

доктор економічних наук, доцент, проректор з наукової роботи

Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПЕРЕВАГИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті обґрунтовано необхідність залучення додаткових інвестиційних ресурсів в економіку України. Розкрито інвестиційні переваги національної економіки, які містять: дешеві високопродуктивні земельні ресурси, значні запаси мінеральних, водних та лісових ресурсів, наявність наукових установ, які мають досвід розробки та освоєння високих технологій у різних галузях, близькість азіатських та африканських ринків збуту готової продукції, розвинуту транспортну інфраструктуру, високий кваліфікаційний рівень та дешевизну робочих кадрів. Запропоновано заходи для залучення додаткових інвестиційних ресурсів в економіку України.

Ключові слова: економіка України, інвестиції, земельні ресурси, наукові установи, робоча сила, ринки збуту.

Борейко Владимир Иванович,

доктор экономических наук, доцент, проректор по научной работе

Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчука

ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

В статье обоснована необходимость привлечения дополнительных инвестиционных ресурсов в экономику Украины. Раскрыты инвестиционные преимущества национальной экономики, включающие: дешевые высокопроизводительные земельные ресурсы, значительные запасы минеральных, водных и лесных ресурсов, наличие научных учреждений, имеющих опыт разработки и освоения высоких технологий в различных отраслях, близость азиатских и африканских рынков сбыта готовой продукции, развитую транспортную инфраструктуру, высокий квалификационный уровень и дешевизну рабочих кадров. Предложены меры для привлечения дополнительных инвестиционных ресурсов в экономику Украины.

Ключевые слова: экономика Украины, инвестиции, земельные ресурсы, научные учреждения, рабочая сила, рынки сбыта.

Volodymyr Boreiko,

Doctor of Economics, Associate Professor, Vice-rector in science work

of International Economics and Humanitarian University named academician Stepan Demianchuk

INVESTMENT ADVANTAGES OF UKRAINE ECONOMY

In the article substantiates the necessity of attracting additional investment resources to the economy of Ukraine. Reveals the investment benefits the national economy, including: cheap fertile land, significant reserves of mineral, water and forest resources, availability of research institutions with experience design and development of high technologies in various fields, proximity of the Asian and African markets of finished products, a developed transport infrastructure, high level of qualification and a low cost of the workforce. Proposed the measures to attract additional investment resources to the economy of Ukraine.

Keywords: Ukraine's economy, investment, land resources, academic institutions, labor, markets.

Постановка проблеми. Нинішня складна ситуація в економіці України, яка після тривалої кризи починає поступово долати наслідки рецесії, вимагає залучення додаткових інвестиційних ресурсів. Проте зарубіжні та вітчизняні компанії з опаскою вкладають свої кошти в національну економіку. Це зумовлено нестабільною соціально-політичною та фінансово-економічною ситуацією в країні, окупацією Російською Федерацією Криму, ведення нею бойових дій на сході України, корупцією у вітчизняних адміністративних та правоохоронних органах, а також низькою купівельною спроможністю населення. Однак, українська економіка має певні переваги порівняно з економіками інших країн, які необхідно ефективно пропaгувати для створення сприятливого клімату для потенційних інвесторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість зазначеної проблеми привернула до себе увагу відомих вітчизняних учених, серед яких слід виділити роботи: О. І. Амоші, В. М. Гейця,

А. А. Гриценка, В. П. Кузьменка, Е. М. Лібанової, В. Є. Новицького, М. А. Павловського, В. П. Семиноженка, В. А. Ткаченка, А. С. Філіпенка, А. А. Чухна, Е. Г. Яковенка, у яких автори обґрунтовують, що для забезпечення успішного розвитку національної економіки держава повинна створити сприятливе середовище для залучення інвестицій.

Однак ті переваги, якими володіє Україна порівняно з іншими країнами, для залучення інвестицій у національну економіку в наукових публікаціях висвітлено недостатньо. Зазначене визначило актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження інвестиційних переваг економіки України, якими вона може скористатися для створення свого позитивного іміджу та залучення додаткових інвестицій.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційні ресурси є важливим чинником, який сприяє успішному розвитку економіки країни. Особливо додаткові інвестиції необхідні країні для подолання наслідків кризи, адже попередня рецесія звела до мінімуму оборотні засоби, якими володіли підприємства, і в остатніх немає достатньо фінансових ресурсів для закупівлі обладнання, освоєння нових технологій та нарощування виробництва продукції.

У такій ситуації впродовж тривалого періоду знаходиться економіка України. Тому, серед проблем, які гальмують економічну динаміку в Україні, чільне місце належить обмеженості ресурсів. Так, експерти називають цифру у 100 млрд дол. як таку, що характеризує технологічну потребу вітчизняної економіки в додаткових коштах та інвестиціях в основний капітал [1, с. 23].

На думку В. Кудряшова: «Для формування господарського комплексу, який буде здатний наблизитися до рівня розвинутих країн, Україна потребує значного збільшення обсягу інвестицій та забезпечення їх раціональної структури. За оцінками експертів світового банку, сума тільки державних капітальних вкладень, необхідних для розвитку економіки України протягом наступних десяти років, має досягти значних обсягів» [2, с. 23].

Проте, як зазначають С. Рибак та Л. Лазебник, «Держава не може і не повинна брати на себе завдання забезпечення економічного зростання тільки на основі державних інвестицій, але вона здатна в потенціалі можливостей позитивно змінювати структуру інвестиційного попиту та інвестиційної пропозиції за рахунок фінансових ресурсів. Державні фінансові новації, націлені на мобілізацію ресурсів та їх наступне використання на інвестиційні потреби, можуть стати важливим фактором економічного зростання. Інакше кажучи, держава може сприяти розширенню ресурсної бази не тільки прямо, здійснюючи інвестиції в певні галузі за рахунок бюджетних коштів, але й непрямо, забезпечуючи нормальний міжгалузевий перелив інвестиційних ресурсів» [1, с. 27].

На нашу думку, ключовим завданням держави в ринковій економіці є не забезпечення підприємств власними інвестиційними ресурсами, яких у неї обмаль, а створення сприятливого інвестиційного клімату. Однак для України, яка змушена чинити опір зовнішній військовій агресії та боротися з внутрішньою корупцією, зробити це досить склад. Тому, на противагу факторам, які відштовхують потенційних інвесторів, наші країні необхідно показати свої переваги, до яких можна віднести: дешеві високопродуктивні земельні ресурси, високий кваліфікаційний рівень та дешевизну робочих кадрів, розвинуту транспортну інфраструктуру, близькість азіатських та африканських ринків збуту готової продукції, наявність наукових установ, які мають досвід розробки та освоєння високих технологій у різних галузях, значні запаси мінеральних, водних та лісових ресурсів.

Відомо, що Україна володіє найбагатшими у світі чорноземами. Однак за ціною вони поступаються вартості сільськогосподарських земельних ресурсів в інших країнах. Так, за підрахунками експертів проекту «Підтримка реформ у сільському господарстві та земельних відносинах в Україні» після зняття мораторію середня вартість сільськогосподарських угідь в Україні складатиме 2990 дол. США за 1 га, тоді як у більшості західноєвропейських країн ціни коливаються від 15 до 30 тис. дол. США. При цьому, найвищий розмір орендної плати зафіксований у Данії, Ірландії та Нідерландах – більше 600 дол. США, тоді як в Україні її ставка у 2015 році складала близько 32 дол. США за 1 га [3].

Отже, організувавши виробництво аграрної продукції в Україні, інвестори з північноєвропейських країн могли б тільки на орендній платі зекономити більше 550 дол. США (13800 грн) на кожному гектарі.

За рівнем середньої заробітної плати на одного працюючого Україна займає одне з останніх місць у Європі. Так, якщо у 2013 році середня зарплата в Україні складала 409 дол. США, то у Великій Британії, Німеччині та Франції вона була на рівні 4000 – 4200 дол. США, або в 10 раз більшою, ніж у нашій країні. Ще більшою була в цьому році середня зарплата у Швеції, Бельгії, Нідерландах – близько 4700 дол. США, Данії – 6000 дол. США, Норвегії – 7000 дол. США. Дещо меншою у 2013 році середня зарплата була в Італії – 3200 дол. США та Іспанії – 3000 дол. США, однак, і в цих країнах вона значно перевищувала середню зарплату в Україні [4, с. 565–566].

Таким чином, потенційні інвестори в економіку України із зазначених вище країн мають можливість отримати значну економію коштів, які вони витратять на оплату праці найманих працівників.

Через блокаду транспортних перевезень із боку Росії Україна змушена шукати обхідні маршрути для доставки своїх товарів на азійський континент. Водночас слід зазначити, що територією нашої країни проходять 4 Європейські транспортні коридори: № 3 Брюссель – Ахен – Кельн – Дрезден – Вроцлав – Катовіце – Краків – Львів – Київ; № 5 Венеція – Трієст / Копер – Любляна – Марибор – Будапешт – Ужгород – Львів – Київ; № 7 Дунайський (водний); (Австрія, Угорщина, Югославія, Болгарія, Румунія, Молдова, Україна); № 9 Гельсінкі – Виборг – Санкт-Петербург – Псков – Москва – Калінінград – Київ – Любашівка / Роздільна – Кишинів – Бухарест – Димитровград – Александруполіс [5].

Оскільки ці коридори зв'язують західноєвропейські країни з Україною та проходять у центр і на південь нашої країни, вони створюють гарні можливості для доставки вітчизняних і європейських товарів на азійський та африканський континент. Цьому також сприяє вихід України до Чорного та Азовського морів і наявність у нашій країні розвинутої річкової мережі. За останні роки розвиток південного напрямку доставки товарів до азійських країн набув особливої актуальності через економічні санкції накладені світовим співтовариством на Російську Федерацію за її агресивні дії щодо України.

Важливим чинником, який впливає на економічний розвиток країни, є освітній рівень населення та діяльність наукових установ. Не зважаючи на постійну критику вітчизняної вищої школи, як зазначає В. Онищенко: «Україна не пасе задніх у світі щодо розвитку вищої освіти за формальними показниками (у 2014 р. вона займала 40-ве місце серед 144 країн), кількістю університетів та інших ВНЗ, студентів. На 1 січня 2014 р. у нас було 325 ВНЗ усіх форм власності 3-го та 4-го рівнів акредитації, зокрема державних – 232 (141 університет, 52 академії, 39 інститутів і консерваторій) та інших форм власності – 126 (35 університетів, 9 академій та 82 інститути); чисельність студентів становила 1723,7 тис. осіб (або 80% загальної чисельності студентів) [6, с. 12].

Це дозволяє вітчизняним ВНЗ готувати для галузей національної економіки висококваліфіковані кадри, які здатні забезпечити освоєння новітніх західних технологій та випуск сучасної складної продукції.

Водночас критиці в Україні піддається діяльність наукових установ. Справді, кількість працівників наукових організацій в Україні зменшилася з 293 тис. у 1995 році до 110 тис. у 2014 році [4], але це, передусім, пов'язане з недостатнім державним фінансуванням діяльності наукових установ та низьким рівнем заробітної плати науковців.

Проте, навіть та кількість наукових працівників, які сьогодні працюють у наукових організаціях, їх великий науковий і практичний досвід дозволяють забезпечувати розробку та освоєння новітніх західних технологій. Так, упродовж 2015 р. наукові та науково-технічні роботи в Україні виконувало 978 організацій, 44,3% із яких відносилися до державного сектору економіки, 40,3% – до підприємницького, 15,4% – вищої освіти. Загальна кількість працівників організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, на кінець 2015 р. становила 101,6 тис. осіб, із яких 53,0% – дослідники, 9,9% – техніки, 18,7% – допоміжний персонал, 18,4% – інші працівники [7].

Поряд із вище зазначеними перевагами національної економіки для потенційних інвесторів, слід відзначити, що Україна багата на лісові ресурси, корисні копалини (вугілля, залізни, алюмінієві, нікелеві, уранові руди) та прісні води, володіє недостатньо використовуваними запасами нафти і газу.

У сукупності зазначені переваги здатні створити сприятливе середовище для залучення додаткових інвестицій у національну економіку. Однак ці переваги необхідно підкріпити діями держави та довести їх до потенційних інвесторів.

З урахуванням наявних переваг України, заходи держави для залучення додаткових інвестицій у національну економіку повинні містити:

- рекламу інвестиційних переваг України в міжнародних засобах масової інформації та проведення тематичних конференцій для зарубіжних бізнесменів;
- передачу потенційним інвесторам у довгострокову оренду земельних, мінеральних, лісових та водних ресурсів за умови організації ними в Україні виробництв продукції з високим ступенем переробки;
- постійне покращення вітчизняної автомобільної та залізничної транспортної мережі, з першочерговим розвитком сполучення між Балтійським та Чорним морями та між Європою і країнами Азії.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що Україна володіє значними перевагами, які можуть сприяти залученню додаткових інвестицій у національну економіку. До них слід віднести: дешеві високопродуктивні земельні ресурси, високий кваліфікаційний рівень та дешевизну робочих кадрів, розвинуту транспортну інфраструктуру, близькість азійських та африканських ринків збуту готової продукції, наявність наукових установ, які мають досвід розробки та освоєння високих технологій у різних галузях, значні запаси мінеральних, водних та лісових ресурсів.

Проте, для залучення додаткових інвестицій, Україні, через рекламу та організацію тематичних конференцій, необхідно постійно доводити ці переваги до відома потенційних інвесторів. Водночас необхідно створити сприятливе середовище для роботи майбутніх інвесторів, передавши їм у довгострокову оренду земельні, мінеральні, лісові та водні ресурси за умови організації ними в Україні виробництв про-

дукції з високим ступенем переробки. Варто також постійно працювати над покращенням вітчизняної транспортної інфраструктури.

Література:

1. Рибак С. Фінансові аспекти економічного зростання в Україні / С. Рибак, Л. Лазебник // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 22–32.
2. Кудряшов В. П. Державна підтримка економічного зростання в Україні / В. П. Кудряшов // Фінанси України. – 2008. – № 9. – С. 42–53.
3. Експерти підрахували ціну гектара землі в Україні – дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agropolit.com/news/56-eksperti-pidrahuvali-tsinu-gektara-zemli-v-ukrayini--doslidjennya>.
4. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstst.gov.ua>.
5. Міжнародні транспортні коридори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Міжнародні_транспортні_коридори.
6. Онищенко В. П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України / В. П. Онищенко // Економіка України. – 2015. – № 7 (644). – С. 4–17.
7. Наукова та науково-технічна діяльність у 2015 році / Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstst.gov.ua>.

Отримано: 10 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 19 червня 2016 р.*Прийнято до друку:* 10 серпня 2016 р.

Куцаб-Бонк К. К. Інституційні чинники транскордонної конвергенції в умовах сучасного етапу європейської інтеграції України / К. К. Куцаб-Бонк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 14–18.

УДК: 332.135 : 332.122.54 : 339.924 : 330.837 (477)

JEL-класифікація: R59

Куцаб-Бонк Катажина Каземирівна,

кандидат економічних наук, викладач Вищої державної техніко-економічної школи
імені Броніслава Маркевича в м. Ярославі, Польща

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ТРАНСКОРДОННОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Транскордонне співробітництво між Україною та ЄС сьогодні набуває дедалі більшої значимості. Одним із його ключових завдань є зближення рівнів економічного розвитку по різні боки кордону. Тобто вирішальну роль у підвищенні ефективності транскордонного співробітництва в сучасних умовах набуває стимулювання транскордонної конвергенції. При цьому, особливе значення відводиться інституційним чинникам впливу. Саме від спроможності сформувати належні інституційні передумови для розгортання транскордонних конвергентних процесів залежить успішність розвитку транскордонного співробітництва між Україною та ЄС на сучасному етапі європейської інтеграції.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, транскордонна конвергенція, інституційні чинники, європейська інтеграція.

Куцаб-Бонк Катажина Каземировна,

кандидат экономических наук, преподаватель Высшей государственной технико-экономической школы
имени Бронислава Маркевича в г. Ярославле, Польша

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ ТРАНСГРАНИЧНОГО КОНВЕРГЕНЦИИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО ЭТАПА ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ

Трансграничное сотрудничество между Украиной и ЕС сегодня приобретает все большую значимость. Одним из его ключевых задач является сближение уровней экономического развития по разные стороны границы. То есть, решающую роль в повышении эффективности трансграничного сотрудничества в современных условиях приобретает стимулирование трансграничной конвергенции. При этом, особое значение отводится институциональным факторам воздействия. Именно от способности сформировать надлежащие институциональные предпосылки для развертывания трансграничных конвергентных процессов зависит успешность развития трансграничного сотрудничества между Украиной и ЕС на современном этапе европейской интеграции.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, трансграничная конвергенция, институциональные факторы, европейская интеграция.

Katazhyna Kutsab-Bonk,

PhD. in economics, Lecturer of the Bronisław Markiewicz State Higher School
of Technology and Economics in Yaroslavl, Poland

INSTITUTIONAL FACTORS OF CROSS-BORDER CONVERGENCE IN THE MODERN STAGE OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Cross-border cooperation between Ukraine and the EU today is becoming increasingly important. One of its key challenges is the convergence of economic development from different sides of the border. That mean crucial role of stimulation of cross-border convergence for improving the efficiency of cross-border cooperation in modern conditions. At the same time, special importance is attached to institutional influence factors. Ability to create the adequate institutional background for the deployment of cross-border convergence determines the success of the development of transboundary cooperation between Ukraine and the EU at the present stage of European integration.

Keywords: cross-border cooperation, cross-border convergence, institutional factors, European integration.

Постановка проблеми. Розгортання конвергентних процесів у соціально-економічному просторі транскордонного регіону між Україною та ЄС тісно пов'язане із якістю та різноплановістю інституційного забезпечення транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами Західної України та сусідніми адміністративно-територіальними одиницями Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії.

Це зумовлює необхідність дослідження сутнісних характеристик інституційного забезпечення транскордонного співробітництва між Україною та ЄС, а також виявлення його впливу на транскордонну кон-

вергенцію регіонів, включаючи тенденції та напрями її поширення на сучасному етапі європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вказаній проблематиці присвячені численні дослідження українських науковців. Передусім, це стосується наукових праць І. Бабець, В. Борщевського, В. Засадко, І. Михасюка, Н. Мікули, Н. Павліхи, І. Скороход, І. Тимечко та інших учених.

Наприклад, на думку Н. Павліхи та І. Скороход, в основу організації та реалізації політики розвитку транскордонного співробітництва має бути покладено три принципи, які відображають ідеологію європейської інтеграції: партнерство, субсидіарність та доповнення. Партнерство означає тісну координацію дій між учасниками співробітництва, субсидіарність – зміцнення регіонального і локального рівня через делегування компетенції найнижчому відповідному адміністративному рівню, а доповнення стосується насамперед акумуляції ресурсів, коли їх джерела доповнюють одне одного [5].

В. Засадко відзначає, що основними перешкодами на шляху розвитку транскордонного співробітництва в сучасних умовах європейської інтеграції України є: відсутність налагоджених належним чином комунікаційних зв'язків між різними сегментами транскордонного співробітництва та ефективної взаємодії між місцевими органами державної влади і представниками підприємницького та громадського середовищ; недостатньо глибоке розуміння центральними органами державної влади суті та значення транскордонного співробітництва; існування негативного політичного впливу на розвиток системи транскордонних взаємодій, а також недосконалість структури транскордонного співробітництва України [3].

З погляду В. Борщевського, дослідження інституційних аспектів транскордонного співробітництва між Україною та сусідніми країнами-членами ЄС має спиратися не стільки на традиційний кількісний аналіз, скільки на експертні та соціологічні методи. Завдяки цьому можна досягнути необхідного рівня ідентифікації тих інститутів, які сприяють досягненню оптимальної траєкторії розвитку транскордонного співробітництва [1, с. 15].

Проте в більшості наукових публікацій спостерігається брак уваги дослідників до проблематики транскордонної конвергенції, зокрема до аналізу впливу інституційних чинників на поширення транскордонних конвергентних процесів в умовах сучасного етапу європейської інтеграції України, включаючи ті виклики, які постали протягом останніх років.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є систематизація основних інституційних чинників впливу на транскордонну конвергенцію між Україною та ЄС, виявлення характерних взаємозв'язків між ними та аналіз основних напрямів їх еволюції на сучасному етапі європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на розвідки українських науковців, інституційне забезпечення транскордонного співробітництва можна досліджувати у двох основних площинах: предметній та системній.

У першому разі, інституційне забезпечення охоплює виключно діяльність інституцій, функціонування яких спрямоване на розвиток і поглиблення транскордонного співробітництва, а також на підвищення ефективності цього співробітництва, зокрема – на основі зниження трансакційних витрат учасників транскордонних економічних взаємодій.

Натомість, системна площина інституційного забезпечення конвергенції включає у себе значно ширше коло інструментів, методів та засобів впливу, які використовуються з метою стимулювання конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та ЄС. У цьому разі інституційне забезпечення, поряд із діяльністю вищезгаданих організацій (інституцій), охоплює також низку ключових інститутів, що визначають характер поширення конвергенції у вказаному транскордонному просторі (інститут підприємництва, інститут міграції, інститут освіти, політичні інститути, інститути громадянського суспільства тощо).

Крім того, системна площина інституційного забезпечення соціально-економічної конвергенції охоплює також цілу низку організаційних елементів управління та інституційних ланок, спрямованих на вирівнювання пропорцій економічного розвитку по різні боки кордону між Україною та ЄС. До них, зокрема, можна віднести:

- інформаційно-статистичне забезпечення учасників транскордонного співробітництва, передусім, суб'єктів транскордонних ринків, якісною порівняльною статистичною інформацією, доступною для широкого вжитку, про основні параметри і тенденції розвитку економіки транскордонного регіону;
- науково-аналітичне забезпечення учасників транскордонного бізнесу та господарюючих суб'єктів, локалізованих у прикордонних регіонах України та сусідніх країн-членів ЄС, щодо тенденцій, динаміки, потенціалу та перспектив розвитку транскордонних ринків і транскордонного регіону загалом;
- навчально-освітнє забезпечення мешканців українського прикордоння, найперше, щодо популяризації сучасних форм ведення підприємницької діяльності у транскордонному просторі між Україною та ЄС, можливостях реалізації транскордонних проектів, які співфінансуються ЄС і підготовки відповідних проектних заявок, а також консалтинговий супровід учасників прикордонної торгівлі, іноземних інвесторів та інших суб'єктів транскордонного бізнесу;

– адміністративно-управлінське забезпечення транскордонної активності, у т. ч. ґрунтоване на співпраці між органами місцевого самоврядування прикордонних територіальних громад України, з одного боку, та Польщі, Словаччини, Угорщини і Румунії, з другого, включаючи розробку спільних стратегій розвитку для відповідних транскордонних регіонів;

– регуляторно-координаційне забезпечення транскордонного співробітництва на рівні органів державної влади, яке реалізовується через лібералізацію дозвільних процедур, включаючи процедури отримання віз і перетину кордону; налагодження ефективної координації в роботі органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямованої на регуляторне забезпечення та реалізацію проектів транскордонного співробітництва;

– маркетингове забезпечення суб'єктів транскордонного бізнесу і територіальних громад, залучених до процесів транскордонного співробітництва; сприяння у здійсненні брендингу прикордонних територій і господарюючих у їх межах суб'єктів; просування інтересів прикордонного бізнесу на транскордонному та міжнародному ринках, формування спільних транскордонних маркетингових продуктів, у т. ч. орієнтованих на іноземних інвесторів із розвинених держав світу;

– інфраструктурне забезпечення учасників транскордонного бізнесу, зокрема, налагодження дієвих механізмів функціонування маркетингової, інформаційної, інституційної та інноваційної інфраструктури у транскордонному просторі між Україною та ЄС шляхом регулярного проведення виставково-ярмаркових і презентаційних заходів, розвитку та налагодження ефективної взаємодії між інститутами громадянського суспільства різних держав, створення сприятливих умов для транскордонного трансферу технологій тощо.

Кожна із перелічених ланок інституційного забезпечення конвергенції в соціально-економічному просторі транскордонного регіону між Україною та ЄС виконує певну організаційну функцію, спрямовану на інституціоналізацію цього простору, тобто на формування у його межах певних правил і норм, які ведуть до зближення соціально-економічних параметрів розвитку по різні боки кордону. Завдяки цьому відбувається інтеграція інституційного поля в межах відповідного транскордонного простору, що забезпечує поширення відповідних конвергентних процесів.

Систематизуючи основні інституційні чинники розвитку транскордонного співробітництва між Україною та ЄС в контексті активізації конвергентних процесів у межах відповідного транскордонного регіону, доцільно виокремити ключові функції кожного із цих чинників та механізми їх впливу на поширення соціально-економічної конвергенції між сусідніми прикордонними регіонами України та країн-членів ЄС.

Здійснивши відповідну систематизацію можна констатувати, що зближення основних параметрів економічного розвитку в межах усього транскордонного регіону між Україною та ЄС відбувається під впливом дії шести базових інституційних чинників, а саме: інституційно-суб'єктного, інформаційно-аналітичного, навчально-освітнього, адміністративно-управлінського, маркетингового та інфраструктурного (табл. 1).

Таблиця 1

Основні інституційні чинники транскордонної конвергенції між Україною та ЄС

Чинники	Функції	Механізми стимулювання конвергенції
Інституційно-суб'єктний	Налагодження та розвиток економічних і соціально-психологічних взаємовідносин між суб'єктами транскордонного співробітництва.	Діяльність транскордонних інституцій – налагодження ефективних взаємодій між суб'єктами транскордонного співробітництва по різні боки кордону – реалізація спільних транскордонних проектів із метою усунення існуючих проблем – зближення стандартів і якості життя.
Інформаційно-аналітичний	Забезпечення учасників транскордонного співробітництва своєчасною та якісною інформацією, необхідною для оптимізації їх операційної діяльності.	Доступність якісної статистичної інформації та аналітичних матеріалів – оптимізація операційної діяльності учасників транскордонного бізнесу – підвищення ефективності функціонування транскордонних ринків – зближення цін і якості товарів та послуг по різні боки кордону.
Навчально-освітній	Підготовка кадрів для системи транскордонного співробітництва, підвищення якості людського капіталу транскордонного регіону.	Формування спільного транскордонного навчально-освітнього простору – обмін знаннями та підготовка кваліфікованих кадрів – формування спільних транскордонних бізнес-продуктів – реалізація транскордонних інвестиційних проектів – зближення економічних показників розвитку.
Адміністративно-управлінський	Мінімізація трансакційних витрат учасників транскордонного співробітництва; впровадження сучасних управлінських технологій у практику регіонального менеджменту.	Формування сприятливого регуляторного середовища – зменшення трансакційних витрат учасників транскордонного співробітництва – посилення транскордонної економічної активності – налагодження спільної транскордонної діяльності в різних сферах економіки – зближення ділових стандартів та показників розвитку підприємництва.

Продовження Таблиці 1

Маркетинговий	Популяризація соціально-економічного потенціалу прикордонних територій, формування їх позитивного іміджу, просування інтересів.	Формування позитивного іміджу прикордонних територій на основі здійснення брендингу транскордонного регіону – активізація транскордонної економічної та інвестиційної діяльності – збільшення обсягів надходжень до місцевих бюджетів – зближення фінансового потенціалу.
Інфраструктурний	Поліпшення інвестиційного клімату в межах транскордонного регіону; підвищення якості його соціального капіталу та рівня життя населення.	Удосконалення інфраструктурного забезпечення учасників транскордонного співробітництва – формування спільних транскордонних інституцій та інституційних мереж – зближення інституційних стандартів ведення бізнесу та економічного розвитку по різні боки кордону.

Складено авторкою.

Аналізуючи механізми впливу основних складових інституційного забезпечення на поширення конвергентних процесів у транскордонному регіоні між Україною та ЄС, першочергову увагу слід акцентувати на діяльності інституцій, орієнтованих на поглиблення транскордонного співробітництва між сусідніми прикордонними територіями України та сусідніх країн-членів ЄС. На жаль, до цього часу ефективність функціонування цих інституцій залишається доволі низькою, а якість виконання покладених на них завдань не відповідає вимогам часу.

Так, доводиться констатувати, що, незважаючи на ті значні позитивні зміни, які відбулися в розвитку інституційно-правового забезпечення транскордонного співробітництва між Україною та ЄС протягом останніх років, зберігають свою актуальність проблеми єврорегіонального співробітництва між Україною та країнами-членами ЄС.

З цього приводу Н. Мікула відзначає: «На сьогодні, потенціал регіонального співробітництва України та ЄС задіяно недостатнім чином... Єврорегіональні структури за участю областей України і досі не стали організаційно-фінансовою платформою координації транскордонного співробітництва в системі регіонального менеджменту, як це притаманно країнам ЄС... Всі єврорегіони на кордоні з ЄС за участю українських областей створені обласними органами влади, а громади, на території яких функціонує єврорегіон, фактично залишаються осторонь від їх активної діяльності» [4].

На жаль, єврорегіони, які функціонують у соціально-економічному просторі транскордонного регіону між Україною та ЄС, і надалі зберігають усі описані недоліки. Не збільшує оптимізму і проведення в Україні адміністративно-територіальної реформи, покликаної передати на рівень органів місцевого самоврядування прикордонних територіальних громад значної частини адміністративно-управлінських та фінансових повноважень. По-перше, вказана реформа здійснюється доволі повільно та непослідовно, а, по-друге, для впровадження ефективних механізмів єврорегіонального співробітництва за участю новостворених об'єднаних прикордонних територіальних громад потрібен значний проміжок часу, що може законсервувати проблему на невизначений період.

Українські науковці В. Гоблик та Я. Дем'ян пояснюють низьку ефективність єврорегіонів, до складу яких входять прикордонні території України та Польщі, наявністю інституційних пасток «єврорегіональної віртуальності» та «єврорегіональної дисфункціональності». Зокрема, вони стверджують, що єврорегіони «Буг» і «Карпати» лише імітують прагнення поширювати у прикордонних регіонах України інституційні стандарти ЄС, а також використовують свій статус передусім заради отримання доступу до джерел фінансової підтримки з боку ЄС [2, с. 127].

Загалом, окреслюючи концептуальні засади інституалізації транскордонного простору між Україною та ЄС у контексті поширення в його межах конвергентних процесів, необхідно забезпечити дотримання інституційних балансів, спираючись на взаємне підсилення окремих організаційних важелів, що застосовуватимуться в руслі проведення окреслених інституційних змін.

Виходячи з нових викликів і потреб сучасного етапу європейської інтеграції, наріжним каменем взаємоузгоджених інституційних змін у кожному з транскордонних регіонів, що включають суміжні прикордонні території України та сусідніх із нею країн-членів ЄС, є створення та поширення синергетичних ефектів у трьох ключових напрямках: консолідації формальних інститутів, активізації транскордонних інституцій та інституціоналізації транскордонних ринків (рис. 1).

Визначальну роль у налагодженні дієвої інституційної підтримки конвергентних процесів у транскордонному просторі між Україною та ЄС, на сучасному етапі європейської інтеграції, відіграє консолідація формальних інститутів по різні боки кордону. При цьому, основну увагу під час створення спільних формальних інститутів для всього транскордонного регіону між Україною та ЄС необхідно приділити інституційно-правовому забезпеченню.

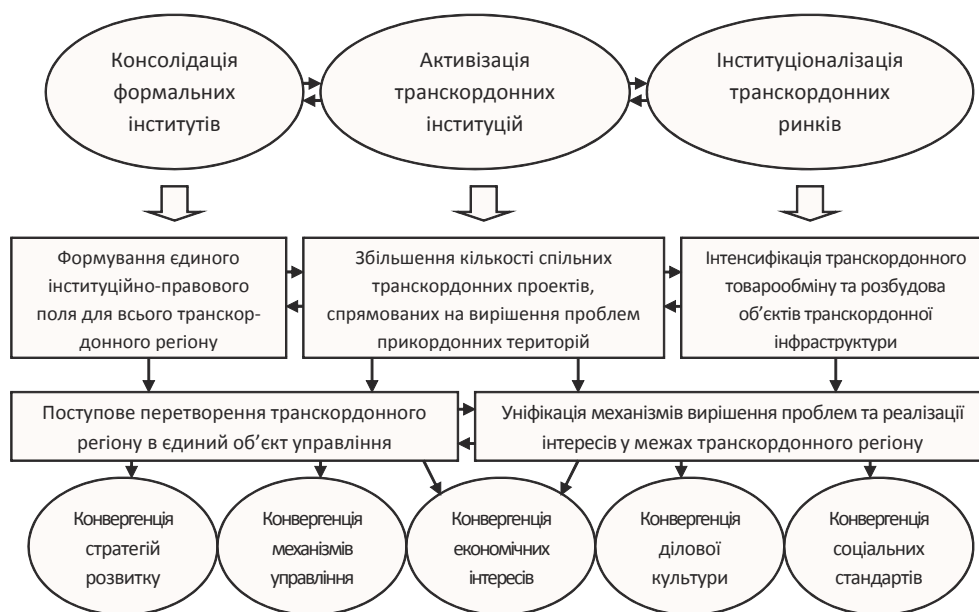

Рис. 1. Пріоритетні напрями інституційного впливу на поширення транскордонної конвергенції між Україною та ЄС

У цьому сенсі, пріоритетного значення сьогодні набуває законодавча підтримка таких важливих напрямів інституційного забезпечення транскордонної конвергенції, як: створення правового поля для налагодження дієвої транскордонної статистики, законодавче закріплення інституту транскордонного стратегування та моніторингу виконання транскордонних стратегій і транскордонних програм розвитку, створення особливого правового режиму для налагодження транскордонних партнерських стосунків та здійснення відповідних транскордонних взаємодій між органами місцевого самоврядування територіальних громад прикордонних регіонів по різні боки кордону тощо.

Висновки. Ефективність сучасного транскордонного співробітництва між Україною та ЄС визначається рівнем соціально-економічної конвергенції між сусідніми прикордонними територіями України та країн-членів ЄС. Одним із ключових засобів стимулювання такої конвергенції є формування сприятливого інституційного середовища.

Ключовими інституційними чинниками, що визначають його якість на сучасному етапі європейської інтеграції України, є: функціонування транскордонних інституцій, інформаційно-аналітичне забезпечення учасників транскордонного співробітництва, навчально-освітня діяльність у транскордонному просторі, адміністративно-управлінський супровід транскордонних проектів і програм розвитку, а також транскордонний маркетинг та розбудова прикордонної інфраструктури.

Пріоритетними напрямками удосконалення інституційного середовища, з погляду стимулювання транскордонної конвергенції між Україною та ЄС, є: консолідація формальних інститутів по різні боки кордону, підвищення ефективності транскордонних інституцій та інституціоналізація транскордонних ринків.

Перспектива подальших досліджень у руслі окресленої проблематики пов'язана з виявленням ключових інституційних чинників впливу на розвиток транскордонних ринків між Україною та ЄС, а також окресленням їх ролі у стимулюванні транскордонної конвергенції регіонів.

Література:

1. Борщевський В. Українсько-польське економічне співробітництво у світлі сучасних теорій оптимізації / Віктор Борщевський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 11-18.
2. Гоблик В. Вплив інституційно-правових бар'єрів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності в транскордонних регіонах / В. Гоблик, Я. Дем'ян // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 123-128.
3. Засадко В. Транскордонне співробітництво України: тенденції, проблеми та перспективи розвитку / Валентина Засадко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09zvvcpr.pdf/.
4. Мікула Н. Щодо підвищення ефективності організаційно-економічного забезпечення єврорегіонального співробітництва України та ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1229/>.
5. Павліха Н. Транскордонне співробітництво і міжрегіональна інтеграція як чинники сталого просторового розвитку регіону / Наталя Павліха, Ірина Скороход [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/en_re/2008_5_3/zbirnik_RE_3_79.pdf/.

Отримано: 16 липня 2016 р.*Прорецензовано:* 02 серпня 2016 р.*Прийнято до друку:* 11 серпня 2016 р.

Колісник Г. М. Інституціональні умови та пастки розвитку регулювання витратами підприємництва / Г. М. Колісник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. – Острог : Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 19–26.

УДК 338.585

JEL Classification: M 11

Колісник Галина Миколаївна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Вищого державного навчального закладу
«Ужгородського національного університету»

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ТА ПАСТКИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті з'ясовано поняття інституту та інституції. Досліджено, що розгляд інституціонального середовища передбачає виокремлення інституціональних умов макроекономічного характеру, що впливають на розвиток регулювання витратами підприємництва. Дослідження інституціональних умов розвитку регулювання витратами підприємництва свідчить про їх важливість та активну роль інститутів та інституціонального середовища в економічному розвитку країни. Виділення та систематизація інституціональних умов розвитку регулювання витратами підприємництва на макроекономічному рівні дає можливість виділити проблемні напрями інституціональних перетворень. У процесі нашого дослідження розкрито повноту формальних та неформальних взаємовідносин між суб'єктами підприємництва і державою в результаті яких утворився цілий ряд так званих «інституційних пасток», що нівелює підтримку пріоритетних видів економічної діяльності, інформаційну прозорість та забезпечення правового захисту підприємництва. Досліджено, що в Україні сформувався певний взаємозв'язок між наявністю інституціональних пасток та джерелами отримання вигоди від них. Вважаємо, що вигодонабувачами від факту існування інституціональної пастки є працівники органів державної влади. Адже, вони як окремі працівники максимізують власну корисність, а з другого – є державними службовцями – представниками народу, вихідною функцією котрих є максимізація добробуту всього суспільства. Виділені інституціональні умови та пастки розвитку регулювання витратами підприємництва на рівні державного управління доводять необхідність розробки стратегії мінімізації витрат підприємницького сектору з метою підтримки пріоритетних видів економічної діяльності, інформаційної прозорості, забезпечення правового захисту.

Ключові слова: інститут, інституції, пастки розвитку, державне управління, регулювання витрат, підприємницький сектор, державне управління.

Колесник Галина Николаевна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита
Высшего государственного учебного заведения «Ужгородского национального университета»

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ УСЛОВИЯ И ЛОВУШКИ РАЗВИТИЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ РАСХОДОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье установлено понятие института и институции. Доказано, что рассмотрение институциональной среды предусматривает выделение институциональных условий макроекономического характера, влияющие на развитие регулирования затратами предпринимательства. Исследование институциональных условий развития регулирования затратами предпринимательства свидетельствует об их важности и активную роль институтов и институциональной среды в экономическом развитии страны. Выделение и систематизация институциональных условий развития регулирования затратами предпринимательства на макроекономическом уровне дает возможность выделить проблемные направления институциональных преобразований. В процессе нашего исследования раскрыто полноту формальных и неформальных взаимоотношениях между субъектами предпринимательства и государством в результате которых образовался целый ряд так называемых «институциональных ловушек», что нивелирует поддержку приоритетных видов экономической деятельности, информационной прозрачности и обеспечения правовой защиты предпринимательства. Доказано, что в Украине сформировался определенный взаимосвязь между наличием институциональных ловушек и источниками получения выгоды от них. Считаем, что выгодоприобретателями от факта существования институциональной ловушки являются работники органов государственной власти. Ведь они как отдельные работники максимизируют свою полезность, а с другой – являются государственными служащими – представителями народа, исходной функцией которых является максимизация благосостояния всего общества. Выделенные институциональные условия и ловушки развития регулирования затратами предпринимательства на уровне государственного управления доказывают необходимость разработки стратегии минимизации издержек предпринимательского сектора с целью поддержки приоритетных видов экономической деятельности, информационной прозрачности, обеспечение правовой защиты.

Ключевые слова: институт, институции, ловушки развития, государственное управление, регулирование расходов, предпринимательский сектор, государственное управление.

Galina Kolesnik,*PhD in Economics, Associate Professor of Accounting
and Auditing Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»***INSTITUTIONAL AND CONDITIONS OF ADJUSTMENT EXPENSES TRAP ENTERPRISE**

The article revealed the concept of institution and institutions. Investigated that consideration of the institutional environment involves isolating nature of macroeconomic institutional conditions that influence the development of business regulation costs. Research institutional conditions of business regulation costs indicates their importance and active role of institutions and institutional environment in economic development. Isolation and systematization of institutional conditions of business regulation costs at the macroeconomic level makes it possible to identify the problematic areas of institutional transformation. In the course of our study revealed the fullness of formal and informal relationships between business entities and the state in which was formed a number of so-called «institutional traps» that undermines support priority economic activities, information transparency and legal protection business. Studied that in Ukraine formed a relationship between the presence of traps and institutional sources to benefit from them. We believe that the beneficiaries of the existence of institutional traps are employees of public authorities. After all, they are individual employees maximize its utility, and the other – civil servants – representatives of the people, the original function of which is to maximize the welfare of society. Dedicated institutional conditions and pitfalls of business regulation costs at the level of government proves the need to develop strategies to minimize the cost of the business sector to support priority economic activities, information transparency, legal protection.

Keywords: *institute, institution of traps, governance, regulation costs, business sector, public administration.*

Постановка проблеми. З часу набуття Україною незалежності її економічна, політична, правова та соціальна системи знаходяться у стані трансформаційних та інституційних перетворень. Зміни, що відбуваються, не відповідають нагальним потребам економічного розвитку та формуються в середовищі кризових економічних явищ, розмитого правового поля, відсутності механізму стимулювання розвитку тощо. Сучасний етап розвитку ринкових систем господарювання характеризують процеси активного втручання держави в економічну діяльність. Держава як правовий інститут спрямовує свою діяльність на гармонійне поєднання задоволення потреб та інтересів як суспільства загалом, так і кожного його члена шляхом реалізації одержаної влади державним апаратом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, що базуються на інституціональному та неоінституціональному підходах, доводять неефективність використання ресурсів і потенціалу держави щодо регулювання витратами підприємницького сектору.

Попередні дослідження, що проводилися в постсоціалістичних країнах, відзначають відставання темпів розвитку саме тих країн, що більш наділені ресурсами [1; 11, с.75]. Пояснюється це прагненням швидкого «стрибка» до ринкової форми господарювання, без наявності забезпечення всіх необхідних умов для розвитку підприємництва.

Однією з умов розвитку підприємництва необхідно визначити інституційний підхід до регулювання витратами підприємництва з урахуванням особливостей функціонування підприємств різних форм власності та за видами економічної діяльності. Ключовими категоріями такого підходу є поняття «інститут», «інституціональне середовище», «інституціональні умови» та «інституціональні складові», що утворюються на макроекономічному рівні та диктують загальноприйняті «правила гри» на ринку.

Засновником теорії інституціоналізму вважається Т. Веблен, котрий уперше ввів поняття «інституту» в економічну теорію. З початку минулого століття в науковій літературі по-різному трактують та ставляться до згаданого поняття. Прихильником та засновником нової інституціональної економічної теорії став нобелівський лауреат у галузі економіки Дуглас С. Нортон. Йому належить визначення «Інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодії, що повторюються, між людьми» [10, с. 73], або «Інститути – це правила гри в суспільстві та будь-які види обмежень, придумані для спрямування людської взаємодії» [13, с. 112] та «Інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя...» [13, с. 112].

Отже, згідно з інституціональною теорією, найважливішим завданням держави є встановлення «правил гри» і контроль за їх виконанням. Адже чим більше структурована економіка, тим багатограннішими є її інституції.

Мета і завдання дослідження полягає в з'ясуванні інституціональних умов та пасток розвитку регулювання витратами підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Інституції – це створені людьми обмеження, які формують взаємодію безпосередньо між суб'єктами підприємництва, між людьми та суб'єктами підприємництва тощо. Ці обмеження слід було створити для зниження невизначеності шляхом структуризації людської поведінки. Ці обмеження складаються з формальних (правила, норми, закони) і неформальних (норми поведінки, звичаї, правила) рамок, а також психологічних, соціальних та правових механізмів, що забезпечують їх дотримання (совість, помста, соціальні чи державні санкції тощо) [7].

На практиці завдання держави щодо встановлення «правил гри» і контролю за їх виконанням розділені на конкретні функції та належать до сфери управління різних гілок влади (законодавчої та виконавчої відповідно). Насправді, виникає колізія, оскільки одна й та сама владна структура держави апіорі наділена, окрім однієї з зазначених функцій, також і повноваженням щодо тлумачення визначених законодавчих норм. Економічна практика свідчить, що за однакових умов різні економічні суб'єкти по-різному зацікавлені в тлумаченні правових норм. Іншими словами, в одних випадках суб'єкт підприємництва зацікавлений в більш м'якому контролі за його діяльністю, а в інших випадках, навпаки прагне жорсткішого тлумачення та посилення контролю. Як бачимо, в обох випадках, наявна недосконалість інституціонального середовища.

Характеризуючи інституціональне середовище, особливу увагу необхідно звернути на умови регулювання витратами підприємництва. Ці умови пов'язані з управлінням і регулюванням окремих сфер, галузей, видів економічної діяльності, економічних та суспільних відносин. Рівень розвитку інституціонального середовища щодо регулювання витратами підприємництва значно впливає на процеси в економіці. Завдяки зростанню результативності обігу (товарного і грошового) та надання суб'єктам підприємництва комплексу ринкових послуг створюються сприятливі умови для їх функціонування, підвищення конкурентоспроможності, ефективності господарської діяльності тощо. Розгляд інституціонального середовища передбачає виокремлення інституціональних умов макроекономічного характеру, що впливають на розвиток регулювання витратами підприємництва (табл. 1.).

Таблиця 1

Інституціональні умови розвитку регулювання витратами підприємництва

№	Умови	Зміст	Вплив на витрати підприємства	Вплив на результативність підприємництва
1	Загально-економічні	Зміна показників інфляції, безробіття, середньостатистична зарплата та ін.	Зростання	Зниження
2	Політичні	Взаємозв'язок між підприємництвом, олігархічними утвореннями та державою.	Зростання	Зниження
3	Податкові	Ускладнення системи збору податків та платежів. Зростання податкового навантаження.	Зростання	Зниження
4	Адміністративні	Створення бар'єрів під час реєстрації чи зміні статусу.	Зростання	Зниження
		Ліцензування, сертифікація, дозвільна система, реєстрація товарних знаків, нормативні вимоги.	Зростання	Зниження
		Перевірки, санкції за порушення, погодження.	Зростання	Зростання
		Захист суб'єктів економічної діяльності, захист прав власності.	Зниження	Зростання
		Справедлива та ефективна приватизація.	Зниження	Зростання
5	Ринкові	Зростання обсягів попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках.	Зниження	Зростання
6	Фінансові	Недосконалий механізм фінансування і кредитування.	Зростання	Зниження
7	Інформаційні	Належне інформаційне і консультаційне забезпечення.	Зростання	Зниження
8	Освітні	Система підготовки і перепідготовки кадрів.	Зниження	Зростання
9	Інвестиційні	Створення та забезпечення сприятливого інвестиційного середовища.	Зниження	Зростання
10	Неформальні	Наявність тіньової економіки, корупція тощо.	Зростання	Зниження

Джерело: систематизовано та доповнено автором на основі джерел [15, с. 227; 17, с. 101; 16].

Загальноекономічні умови. В результаті зниження загального рівня життя населення, суттєвого безробіття, зменшення доходів громадян, інфляції. Підприємницькі структури зазнають втрат унаслідок скорочення збуту, результативність господарської діяльності зменшується, а сума загальних витрат підприємства зростає.

Політичні умови. Неефективна державна політика, недостатня державна підтримка проблемних секторів чи видів діяльності. На сьогодні в Україні існує тісний взаємозв'язок між крупним підприємництвом та олігархічними структурами, а в державних органах немає ефективної системи врегулювання відносин між ними.

Податкові умови. Господарська діяльність підприємництва не може бути повноцінною за умови складної та незрозумілої системи збору податків та платежів. Спроба вирішення будь-яких конфліктних ситуацій зі сплатою податків чи платежів призводить до залучення додаткових коштів для сплати та погашення прострочених виплат, нарахованої пені чи санкцій тощо. Зростання податкового навантаження на підприємницький сектор також призводить до зростання загальної суми витрат та до зниження рівня результативності підприємництва.

Адміністративні умови. Встановлені державою правила здійснення підприємницької діяльності, у вигляді обмежень, дозволів та норм щодо здійснення певних видів діяльності, призводять до того, що з їх виконанням у підприємств виникають витрати. Значна кількість законодавчих та інших нормативно-правових актів ускладнюють роботу підприємств, а часті їх зміни та доповнення заплутують їх. Процедури створення, закриття бізнесу та отримання різноманітних дозволів для їх діяльності є складними, громіздкими та довготривалими.

Ринкові умови. За умов обмеженого внутрішнього та зовнішнього попиту і наявності кризи в збуті малий та великий бізнес може втрачати головних споживачів своєї продукції. В цьому випадку витрати підприємства можуть зростати за рахунок різного роду заходів щодо утримання позицій на ринку, а результативність підприємства не змінюватися, або й надалі знижуватися.

Фінансові умови. Механізми фінансування і кредитування підприємництва потребують прозорості та відкритості. Дуже часто на практиці виявляється, що програми кредитно-фінансової підтримки пріоритетних сфер діяльності відсутні або не працюють (чи працюють вкрай неефективно).

Інформаційні умови. Інформаційне і консультативне забезпечення, на рівні держави, як правило, недосконалі. Дуже часто підприємства змушені запрошувати чи вдаватися до послуг консультантів та спеціалістів у певній сфері послуг. Відповідно додаткові послуги призводять до додаткових витрат та зниження загальної результативності.

Освітні умови. Економічно доведено, що своєчасне навчання та підвищення кваліфікації працівників позитивно впливає на роботу підприємства та економіки загалом. Налагоджена система підготовки та перепідготовки кадрів призводить до підвищення професійного рівня працівників та скорочення витрат за рахунок упровадження інноваційних інструментів та методів роботи. Це призводить до зростання результативності підприємництва та зниження загальної суми витрат.

Інвестиційні умови. Створення сприятливого інвестиційного середовища призводить до притоку іноземних капіталів і до «вливань» національних інвестиційних ресурсів у найбільш перспективні види підприємницької діяльності. Результатом цього є достатня кількість інвестиційних ресурсів на внутрішньому ринку, поширення інвестиційних процесів. Загальна результативність підприємництва зростає.

Неформальні умови. Їх наявність у процесі здійснення господарської діяльності призводить до зниження результативності. Зростання витрат на хабарі та неформальні платежі, державна бюрократія тощо свідчить про те, що відсутність інституціонального середовища негативно впливає на формування витрат підприємництва. За інших рівних умов підприємці ухилятимуться від виконання нормативно встановлених правил та норм на користь більш вигідних неофіційних угод та домовленостей. Хабарі та неформальні платежі призводять до зростання обсягів, знижуючи ефективність підприємництва, нівелюючи зацікавленість у підвищенні якісних і кількісних показників бізнесу.

Дослідження інституціональних умов розвитку регулювання витратами підприємництва свідчить про їх важливість та активну роль інститутів та інституціонального середовища в економічному розвитку країни. Виділення та систематизація інституціональних умов розвитку регулювання витратами підприємництва на макроекономічному рівні дає можливість виділити проблемні напрями інституціональних перетворень. Тому що всі дослідники, котрі займаються цією проблематикою, заявляють про їх наявність. Ми ж у процесі нашого дослідження розкриємо всю повноту формальних та неформальних взаємовідносин між суб'єктами підприємництва і державою в результаті яких утворився цілий ряд так званих «інституційних пасток», що нівелює підтримку пріоритетних видів економічної діяльності, інформаційну прозорість та забезпечення правового захисту підприємництва.

Очевидно, що перераховані умови не можуть бути цілком відмінені. Можна говорити лише про впорядкування та врегулювання процедур їх проходження. Проте наукові дослідження і практика доводять, що в Україні постійно з'являються нові проблеми й перешкоди, які заважають розвиткові підприємництва.

Підвалини формування інституційних пасток помітив ще Д. Норт, котрий у своїй праці «Інститути, інституціональні зміни та функціонування економіки» зазначив, що рішення, котре вже було прийняте одного разу буде важко відмінити [11, с. 28]. Відповідно таке рішення набуває нормативного характеру і стає основою для утворення інституційної пастки. Ґрунтовно у своїх працях дослідив механізми та наслідки дії інституційних пасток академік російської академії наук В. М. Полтерович [14, с. 39]. Серед українських науковців дослідженням інституційних пасток, зокрема і перехідних економік, займався В. І. Ляшенко, котрий дав власне визначення цьому терміну: «Інституційна пастка – це стійкі норми або неефективні ін-

ституту, що мають самопідтримуючий характер» [5, с. 179]. На думку дослідника, до переліку інституційних пасток належать бартерні операції, неплатежі, корупція, тіньова економіка, різні способи ухиляння від сплати податків тощо. Ключовою причиною, що породжує утворення інституційної пастки, є надмірність участі держави в її економічних процесах. Річ у тім, що будь-яка структурна одиниця в загальній системі управління прагне до посилення своєї ролі та функцій. Особливо значимою є роль у процесі визначення та регулювання відносин держави з підприємцями, а також регулювання відносини, що виникають між окремими суб'єктами підприємництва. Однак, зважаючи на можливі корупційні прояви та тіньові механізми, насправді існує об'єктивна необхідність у державному регулюванні всього спектру відносин, що виникають між суб'єктами підприємництва. Навіть прихильники концепції «мінімальної держави» [3, с. 279; 4, с. 79; 9, с. 73] не применшують участі держави в суспільно-економічних процесах. Адже для регулювання будь-яких відносин необхідні нормативні межі, формування яких належить інституту, який би уніфікував максимально можливу кількість конфліктних випадків. До переліку випадків, вирішення котрих потребує державного регулювання, належать: розкрадання, корупція, насилля, шахрайство тощо, а також примус та нагляд за виконанням зобов'язань указаних у договорі, угоді чи контракті. Вказані функції надаються певним інститутам, тому навіть, за умов дотримання концепції «мінімальної держави», виникають взаємовідносини «принципал-агент», що призводить до ризику виникнення «інституційної пастки».

Звичайно, повна відмова від регулювання витрат підприємництва може паралізувати функціонування національної економіки, а жорсткий контроль за витратами підприємництва підриває системоутворюючі фактори довготривалого зростання. В підсумку, економіка перебуває в постійному пошуку такого стану, котрий би можна було б назвати «інституціональною рівновагою». Тобто потребує вирішення ситуація, що склалася, адже вона не відповідає основоположним засадам конкурентної ринкової економіки та правового суспільства [2]. З одного боку, утримання напівпрацюючих державних регуляторів не задовольняє жодну зі сторін (громадян, підприємців, державу), а з другого – жодна зі сторін не бажає брати на себе відповідальність із подолання цього «замкнутого кола».

Таким чином, за чверть століття в незалежній Україні закріпились такі ринкові відносини, котрі спершу характеризувались як спонтанні, а вже потім відбувалося формування відповідних їм інститутів. Як наслідок інституційні пастки породжують замкнуте коло при якому взаємозалежним є кругообіг між регулюванням витратами підприємництва та низькою продуктивністю, які призводять до утвердження або подальшого посилення деструктивних інституційних норм.

Схематично залежність витрат підприємництва, низької продуктивності і ситуації в країні представлена моделлю «інституційної пастки» (рис. 1). Модель відображає причинний зв'язок між багатьма змінами і чинниками, які впливають на продуктивність. Зрозуміло, що порочне коло бідності, безробіття та низької продуктивності може бути розірване лише за допомогою збільшення продуктивності.

Рис. 1. Модель взаємозв'язку витрат підприємництва, низької продуктивності та інституційних пасток

Зважаючи на наведений на рис. 1 кругообіг, в Україні наразі сформувався певний взаємозв'язок між наявністю інституціональних пасток та джерелами отримання вигоди від них. Звісно, що вигодонабувачами від факту існування інституціональної пастки є працівники органів державної влади. Адже вони як окремі працівники максимізують власну корисність, а з другого боку – є державними службовцями – представниками народу, вихідною функцією котрих є максимізація добробуту всього суспільства. Приклади отримання вигоди від існування та використання інституціональних пасток наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Приклади отримання вигоди від існування та використання інституціональних пасток

Джерело виникнення інституціональної пастки	Вигода від існування та використання інституціональної пастки	Зміст інституційної пастки
Розподіл бюджетних коштів.	Розкрадання державного майна в особливо великих розмірах.	Політична корупція.
Контроль над природними ресурсами.	Надання можливості доступу до корисних копалин та рекреаційних ресурсів.	Використання службових повноважень.
Одержання державних коштів чи державних кредитів.	Сприяння в одержанні фінансування в державних банках, в обхід нормам українського законодавства.	Використання службових повноважень.
Пільги з оподаткування.	Реєстрація підприємств, що фактично працюють на території України, в офшорних зонах.	Тіньова економіка.
Приватизація підприємств.	Сприяння в зниженні реальної вартості підприємства з подальшою приватизацією.	Політична корупція.
Перерозподіл прав власності.	Шляхом спекуляції на фондовому ринку отримання контрольної частки у стратегічно важливих підприємствах.	Недосконалість законодавства, що регулює фінансові ринки.
Надання дозвільних документів.	Створення особливих умов ліцензування, сертифікації, реєстрації товарних знаків, тощо.	Використання службових повноважень.
Одержання висновків контролюючих органів.	Усунення / нівелювання результатів перевірок, санкції за порушення тощо.	Використання службових повноважень.
Доступ до фінансування проектів.	Організація тендерів із закупівлі державою або в держави необхідних товарів та послуг.	Політична корупція.

Джерело: доповнено та систематизовано автором за [6].

Наведений у таблиці 2 перелік розкриває всю суть проблеми існування та використання інституціональних пасток, проте, як уже зазначалося, повне відсторонення держави від регулювання витрат підприємництва може привести до деінституціоналізації та атомізації.

У періоди необхідності швидких та результативних економічних і соціальних змін держава повинна будувати активну політику з формування інституційних умов на ринку, тобто організовувати роботу на засадах формування відповідних інститутів. Якщо цього не відбуватиметься існує ризик виникнення «інституційного вакууму», котрий призведе до розпаду традиційних зв'язків у суспільстві, а соціально-економічні відносини носитимуть безособовий характер.

Проте ринкова економіка не може існувати в «інституціональному вакуумі», оскільки новостворену прогалину одразу «заповнять» правила, котрі представлятимуть інтереси окремих зацікавлених олігархічних груп. Введені ними правила гри використовуватимуть неформальні інститути з метою максимізації власних інтересів, не беручи до уваги та не враховуючи інтереси суспільства.

За таких умов важливим є вихід з інституційної пастки, проте такий процес пов'язаний із високими витратами трансформації і втратою вигід у зацікавлених осіб чи порушенні інтересів впливових груп осіб. У цьому випадку криза інституціональних трансформацій тільки поглибитися.

Наразі виділяють як мінімум два основних варіанти виходу з «інституційної пастки», кожен із варіантів має у своєму арсеналі важелі та умови реалізації. Перший варіант – еволюційний – цей підхід є прийнятним за умови, коли витрати, в разі дії неефективних норм та інститутів, перевищують витрати, які призведуть до відміни старої норми чи інституту або до введення нової норми чи нового інституту. Другий варіант – революційний – такий підхід є прийнятним за умови, якщо ліквідація або заміна неефективної норми чи інституту відбувається примусовим шляхом [1].

За будь-якого варіанту порушуються інтереси більшості соціальних груп, оскільки такого роду зміни пов'язані з перерозподілом власності. Тому перетворення відбуваються повільно, піддаються критиці та можуть бути відстрочені на невизначений час. За таких умов проголошені зміни ризикують залишитися деклараціями.

Процес виходу з інституціональної пастки можна систематизувати в певну послідовність кроків, заходів та дій, котрі за умов послідовного їх виконання призведуть до отримання бажаного результату (рис. 2.).

Рис. 2. Процес виходу з інституціональної пастки

Джерело: складено автором.

Реалізація цього процесу також потребує певних затрат. Згідно із рисунком 2 витрати виходу з інституціональної пастки включають у себе певний перелік витрат, а саме: витрати на встановлення нової норми; витрати на подолання так званої культурної інерції, тобто небажання змін та супротив укорієним стереотипам; витрати, пов'язані з руйнуванням механізму утримання попередньої норми; витрати адаптації нової норми до існуючого інституційного середовища; витрати на створення супутніх та допоміжних норм, без яких функціонування новоствореної норми буде неефективним.

З метою нівелювання значення інституціональних умов та пасток у розвитку регулювання витратами підприємництва практично доведеною є необхідність розробки концептуальної стратегії мінімізації витрат підприємницького сектору.

Висновки. Проведене наукове дослідження вказує, що рівень інституційної незабезпеченості безпосередньо впливає на створення ефективних умов розвитку регулювання витратами підприємництва. Відповідно перед державою постає невідкладне завдання – формування ефективних інститутів. Адже, не зважаючи на те, що інституціональна теорія почала свій розвиток відносно недавно, всі науковці визнають її важливість та необхідність. А формування активних інститутів та дієвого інституціонального середовища відіграє беззаперечну роль в економічному розвитку країни. Невиконання цієї умови призводить до зниження добробуту суспільства та неефективності держави як інституту та її органів на всіх рівнях управління.

Також удосконалення вимагає відповідне законодавство в частині захисту прав власності, фінансування, оподаткування, приватизації, сертифікації тощо. Варто усунути суперечності, що виникають у зв'язку з існуванням формальних та неформальних інститутів, непотрібним та неефективним адміністративним регулюванням, наявністю корупції тощо.

Виділені інституціональні умови та пастки розвитку регулювання витратами підприємництва на рівні державного управління доводять необхідність розробки стратегії мінімізації витрат підприємницького сектору з метою підтримки пріоритетних видів економічної діяльності, інформаційної прозорості, забезпечення правового захисту тощо.

Література:

1. Бренделева Е. А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки точки зрения теории трансакционных издержек // Интернет-конференция «20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития» // <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/208999.html>.
2. Волошин В. І., Гуменюк А. М. Формування інституціонального середовища забезпечення економічної безпеки регіону // www.niss.lviv.ua/analytics.
3. Гаск Фрідріх А. Конституція свободи/ Фрідріх А. Гаск ; пер. з англ. Мирослав Олійник, Андрій Королишин. – Л. : Літопис, 2002. – 555 с.
4. Локк Джон. Избранные философские произведения. Сочинения : в 2 т. / Дж. Локк. М., 1960. – Т. 2. – С. 79.

5. Ляшенко В. І. Інституційні пастки перехідної економіки. Наклові праці ДонНТУ. Серія : економічна. Випуск 89-1. С. 178–184.
6. Мошенець О. В. Інституційні пастки як умова виникнення ренто орієнтованої економічної поведінки в Україні «Ефективна економіка». – 2009. – №3. Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=33>.
7. Нова інституціональна економічна теорія Д. Норта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infolibrary.com.ua/bookstext3631.htm>.
8. Нозік Р. Анархия, государство и утопия / Роберт Нозик ; пер. с англ. Б. Пинс-кера ; под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2008. 424 с.
9. Нозік Р. Розподільна справедливість / Р. Нозік // Сучасна політична філософія : антологія / пер. з англ. ; – упоряд. Я. Кіш. – К. : Основи, 1998. С. 239–276.
10. Норт Д. Институты и экономический рост : историческое введение / Д. Норт // THESIS. – 1993. – Вып. 2. – С. 6990.
11. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М., 1997. – 128 с.
13. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки : пер. з англ. / Д. Норт ; пер. з англ. під ред. І. Дзюби – К. : Основи, 2000. – 198 с.
14. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. – М. : Российская экономическая школа, 1998. – 235 с.
15. Склярук Т. В. Дослідження інституціонального середовища, яке впливає на формування трансакційних витрат підприємства / Т. В. Склярук // Науковий вісник НЛТУ України : Збірник науковотехнічних праць. – 2009. – Вип. 19.9. – 227 с.
16. Филюк Г. М. Адміністративні бар'єри входу на ринок в Україні та їх вплив на розвиток підприємництва / Г. М. Филюк // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 20–30. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_6_3.
17. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище: теоретичні узагальнення засад економічного розвитку [Текст] / О. Г. Чубарь // Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць / ред. кол. : В. П. Мікловда, М. І. Пітюлич, Н. М. Гапак та ін. – Ужгород : УжНУ, 2013. – Вип. 3(40). – С. 98–104. – Бібліогр. : 104 с.

Отримано: 26 липня 2016 р.

Прорецензовано: 06 серпня 2016 р.

Прийнято до друку: 16 серпня 2016 р.

Топішко І. І., Топішко Н. П., Галецька Т. І. Трансформація умов господарювання в економіці знань та її вплив на соціальну політику держави / І. І. Топішко, Н. П. Топішко, Т. І. Галецька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 27–32.

УДК 330.1

JEL – класифікація: E 69

Топішко Іван Іванович,
кандидат економічних наук, доцент

Топішко Наталія Петрівна,
кандидат економічних наук, старший викладач

Галецька Тетяна Іванівна,
кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра економічної теорії, менеджменту та маркетингу
Національного університету «Острозька академія»

ТРАНСФОРМАЦІЯ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ

У статті охарактеризовано сутність глобалізації як системної трансформації світової економіки. Акцентовано увагу на особливостях мережевої (цифрової, символічної, швидкісної) економіки, що формується. Охарактеризовано її вплив на суспільні відносини та різнобічні аспекти пов'язаних із цим позитивних і негативних змін. Розглянуто перспективи трансформації «інформаційного суспільства» у «суспільство знань», основою якого стане «економіка знань» як втілення синергетичного ефекту від використання основних факторів виробництва. Обґрунтовано необхідність корегування курсу ринкового реформування економіки України, його соціальної орієнтації на основі зміни сенсу та механізмів соціально-економічної політики.

Ключеві слова: глобалізація, метоекономіка, мережева економіка, економіка знань, суспільне відтворення, суспільний поділ праці, соціальна політика, соціальний компроміс.

Топішко Іван Іванович,
кандидат экономических наук, доцент

Топішко Наталія Петрівна,
кандидат экономических наук, старший преподаватель

Галецькая Татьяна Ивановна,
кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра экономической теории, менеджмента и маркетинга
Национального университета «Острожская академия»

ТРАНСФОРМАЦІЯ УСЛОВИЙ ХОЗЯЙСТВУВАННЯ В ЕКОНОМІКЕ ЗНАНИЙ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНУЮ ПОЛИТИКУ ГОСУДАРСТВА

В статье охарактеризованы сущность глобализации как системной трансформации мировой экономики. Акцентируется внимание на особенностях сетевой (цифровой, символической, скоростной) экономики, которая формируется. Охарактеризованы ее влияние на общественные отношения и разносторонние аспекты связанных с этим положительных и отрицательных изменений. Рассмотрены перспективы трансформации «информационного общества» в «общество знаний», основой которого станет «экономика знаний» как воплощение синергетического эффекта от использования основных факторов производства. Обоснована необходимость корректировки курса рыночного реформирования экономики Украины, его социальной ориентации на основе изменения смысла и механизмов социально-экономической политики.

Ключевые слова: глобализация, метэкономика, сетевая экономика, экономика знаний, общественное воспроизводство, общественное разделение труда, социальная политика, социальный компромисс.

Ivan Topishko,
PhD, Associate Professor

Natalia Topishko,
PhD, Assistant Professor

Tetiana Galetska,
PhD, Assistant Professor Department of Economic theory, Management and Marketing
The National University of Ostroh Academy

TRANSFORMATION OF ECONOMIC CONDITIONS IN THE ECONOMY OF KNOWLEDGE AND ITS IMPACT ON SOCIAL POLICY

The article describes the essence of globalization as a systemic transformation of the global economy. The attention is focused on the features of the network (digital, symbolic, high-speed) economy emerging. Characterized its impact on social relations and diverse aspects related positive and negative changes. The prospects of transformation «information society» in the «knowledge society», which will be the basis of «knowledge economy» as the embodiment synergetic effect of the use of production factors. The necessity of adjusting the exchange rate market reform Ukraine's economy, its social orientation based on the change of meaning and mechanisms of social and economic policy.

Keywords: globalization, metaeconomy, network economy, knowledge economy, social reproduction, social division of labor, social policy, social compromise.

Постановка проблеми. Сучасний світ переходить до VI технологічного укладу. На розвиток соціально-економічних систем значний вплив здійснює глобалізація, становлення мережевої економіки та суспільства знань. Процеси життєдіяльності прискорюються. Стрімко розширюються та ускладнюються взаємозв'язки національних економік і людей, а також наростає їх взаємозалежність. Глобальна інтеграція поступово охоплює практично всі сфери суспільних взаємовідносин: економіку, політику, ідеологію, культуру, умови існування людей, спосіб їхнього життя. Нового характеру набуває взаємодія національного і світового господарства. Трансформуються умови суспільного поділу праці та господарювання в напрямі посилення спеціалізації країн, їх взаємозалежності та взаємовпливу. Загострюється конкуренція та змінюються її умови, методи та правила.

Відбуваються зрушення у структурі економіки та механізмах управління. Докорінної зміни зазнають матеріальні основи національного виробництва. Формується новий тип соціально-економічних відносин. Суспільство стає інформаційним, постекономічним (віртуальним, інтелектуальна власність не має матеріальної основи). Посилюється нестабільність економіки, що позначається на стані соціуму.

Для підвищення ефективності виробництва впроваджуються зміни в систему соціально-трудова відносин, розподіл обов'язків між суб'єктами соціального партнерства. Зменшується соціальна відповідальність бізнесу. Підвищується індивідуальна відповідальність особи за рівень та якість її життя. Знижується відповідальність держави щодо гарантування і забезпечення суспільно нормальних умов життя індивіда. Це веде до зростання нерівності в соціумі.

За таких умов продовжується розробка механізмів підтримки соціального компромісу в суспільстві. Зростає роль соціальної політики держави в балансуванні ситуації щодо розв'язання суперечності між економічною ефективністю та соціальною справедливістю в розподілі суспільних благ; забезпеченні відтворення робочої сили та її розвитку. А також у захисті людини від несприятливого впливу соціальних ризиків, які погіршують суспільно нормальні умови її життєдіяльності. Багатовекторні та глибинні зміни умов господарювання актуалізують пошук шляхів суспільного поступу на безконфліктній, неантагоністичній основі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Системні трансформації сучасного світу, їх вплив на умови господарювання та соціальні процеси активно досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені. Ці проблеми вивчають політологи і соціологи (І. Валлерстайн, К. Поппер, Т. Пікетті та ін.). Цій тематиці присвячено праці представників школи економічної соціології (М. Грановітера, М. Кастельса, Р. Сведберга, А. Сена, Р. Холлінгсворт, Ф. Шміттєра, В. Штрека, А. Етціоні та ін.). Також видатних економістів (Т. Екінса, Х. Гендерсона, П. Хокінса, Р. Норгаарда, Л. Брауна та ін.) [1, с. 290].

Аналіз різноманітних аспектів сучасних трансформаційних процесів та їх впливу на національну економіку наявний у багатьох наукових розробках українських учених, а саме: А. Гальчинського [2; 3], В. Гейця [4], І. Гнібіденко [5], П. Єщенка [6; 7], І. Каленюк і Л. Цимбал [8], В. М. Тарасевича [9] та ін. Науковці шукають вихід із нестабільної ситуації та системної невизначеності. У дослідженнях соціальної проблематики увагу, як правило, акцентовано на взаємозумовленості, взаємовпливі соціальної та економічної компоненти суспільного розвитку; пошуку шляхів і механізмів коригування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку об'єктивного і, значною мірою, суб'єктивного характеру. Ця тематика залишається актуальною.

Мета статті полягає в дослідженні змін в умовах господарювання під впливом глобальних трансформацій; з'ясування підходів до корегування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Політичні, культурні, соціально-економічні перетворення, що відбуваються в сучасному світі під впливом глобалізації, носять багатовекторний та глибинний характер. Змінюються умови господарювання і формується новий тип соціально-економічних відносин.

Серед чинників, які зумовлюють їх трансформацію, виокремимо такі:

- стрімке формування принципово нової інформаційно-технологічної бази на основі впровадження механізмів електронної системи комунікацій. Перетворення інформації на ресурс і фактор суспільного виробництва;

- загострення проблеми обмеженості ресурсів і техногенного навантаження на навколишнє середовище;

- глобальний характер прискореної технологічної модернізації виробництва на основі застосування ресурсозберігаючих і наукомістких технологій;
- динамічність соціально-економічних процесів і використання переважно інтенсивних факторів економічного зростання;
- інтелектуалізація та віртуалізація економічних відносин;
- суттєві зміни в суспільстві та соціально-трудових відносинах як наслідок впровадження елементів і механізмів шостого технологічного укладу;
- стрімке формування мережевого сектору ринкової економіки; розробка нових способів прискореної передачі зростаючих масивів інформації;
- розширення інформаційної мережі призводить до того, що вона поступово стає антиподом ринку. Хоча використовується ринок та його функціональні форми, проте ця мережа є економічними відносинами іншого сутнісного порядку і проявляється як одна з базових тенденцій сучасного розвитку світу. Вона реалізується як системна структура метаекономіки, трансринкової економіки [2, с. 418–419]; в епоху інформаційної революції формується надшвидка віртуально-символічна економіка, наростає хаотичність економічної ситуації [2, с. 404];
- зростає нестабільність економічного розвитку. Економіка світу увійшла в понижувальну хвилю п'ятого великого циклу М. Кондратьєва [10, с. 6]; в економіці більшості країн наявна стагфляція (стагнація + неповна зайнятість + інфляція);
- спостерігається криза кейнсіанства та неокласичне відродження на основі концепції глобального монетаризму.

«Неоліберальні» концепції нового світового порядку представлені в працях Ф. Фукуяма («оптимістичний лібералізм»), С. Гантінгтона («консервативний оптимізм»), Г. Кіссінджера («новий світовий порядок»), Зб. Бжезинського («американські шахи»), Дж. Сороса («ліберальний антифундаменталізм») [11, с. 106–116].

Сутність і основні закономірності сучасного постіндустріального світового розвитку охарактеризовано в різноманітних теоріях, а саме:

«*межі зростання*». За виснаження природних ресурсів, наростання техногенних і демографічних проблем, посилення егоцентризму ТНК і країн-лідерів, загострення конкуренції світ добігає межі демографічної та економічної експансії;

«*сталого розвитку*» як скоординованої глобальної стратегії поступу людства в умовах глибокої системної кризи всіх сфер життєдіяльності [12, с. 72]. Стверджується, що межу сталого зростання досягнуто. Потрібно зупинити економічний поступ розвинутих держав та демографічний вибух у слаборозвинутих. Підґрунтям концепції є ідеї розбудови інформаційного суспільства, у якому інформація стає визначальним фактором виробництва, сфера послуг переважає над матеріальною, поширення електронної системи обліку і торгівлі поступово зумовлює згортання ринкових відносини.

«*контрольованого глобального розвитку*». Теорію побудовано на виборі оптимальних систем управління глобальним розвитком на основі переходу до інформаційного суспільства;

«*мітозу біосфери*» та «*універсального еволюціонізму*». Увагу сконцентровано на ноосфері як самоорганізованій системі гармонійного синтезу біосфери і техносфери. Досягненню певної економічної рівноваги сприятиме вихід за межі Землі.

Науковці мають не тільки оптимістичний погляд на сучасні трансформації, а й підкреслюють значний потенціал ризиків, які притаманні технотронній ері [13, с. 28]. Нанотехнології, генна інженерія та інші її здобутки призведуть до спотворення природи людини, зумовлять нові соціально-екологічні проблеми, з якими людство ще не стикалося [12, с. 77]. Інформація та знання створять новий соціальний поділ на «освічених» і «неосвічених», який сформує небачені досить проблеми [14, с. 209].

Інформаційна мережа відіграє роль організаційної основи планетарного суспільства та процесів глобалізації. Використання інформаційних технологій зумовлює формування мережевої організації економіки (цифрову, швидкісну економіку) [15]. Галузево-територіальний принцип її організації замінюється на мережевий.

Швидкісний режим реального часу мережевої економіки зумовлює мультиплікативний ефект нового прискорення («закон мультиплікації прискорення»). Мультиплікація прискорення збільшує матеріальний результат [3, с. 231]. Підвищується суспільна вагомість ефекту економії робочого (суспільного) часу, який стає одним із визначальних чинників суспільного (у т.ч. економічного) прогресу [3, с. 230].

«Інформаційне суспільство» знаходиться у стадії формування. З набуттям найвищої органічної взаємопов'язаності та масштабів розвитку воно трансформується в «суспільство знань», основою якого є «економіка знань» як втілення синергетичного ефекту від використання основних факторів виробництва. Одним із механізмів її становлення є глобалізація світової економіки, коли знання як фактор виробництва є дематеріалізованими (це послуги), стрімко накопичуються і розвиваються, стають швидкодоступними всім для використання. Це не тільки фактор суспільного виробництва, а також його продукт до

споживання. Суттєвих змін зазнає система організації умов господарювання. Конкуренція набуде нових форм і методів.

За таких трансформаційних умов економічного обміну ринок уже не виконує роль стихійного регулятора умов господарювання, яким був в індустріальній цивілізації. Також не здійснює й інші функції (балансуючу, регуляторну, комунікативну, інформаційну тощо). Однак у разі всезростаючої ролі мережевої системи взаємозалежність її та ринку залишається. Формується електронний ринок. Розвиток електронної системи обліку і торгівлі спричинює поступове згортання «класичних» ринкових відносин. Суспільство, що формується, характеризують як постіндустріальне і постекономічне. Становлення мережевої (швидкісної, цифрової, символічної) економіки зумовлює зміну умов товарного обігу і грошових відносин: гроші відриваються від своєї товарної основи і сфери матеріального виробництва.

Позитивним аспектом сучасного соціально-економічного розвитку є акцент на людині та суб'єктивних чинниках суспільного виробництва (теорія граничної корисності). У наукових пошуках особлива увага надається аналізу поведінки особи, мотивації до праці та економічної діяльності, розвитку людського капіталу. Формування «економіки знань» потребує постійного інвестування в процес його зростання з метою отримання більш високого економічного ефекту. Розглядаються проблеми економічного вибору під час обміну, принципи прийняття коротко- і довгострокових рішень. Інтерес науковців і практиків зосереджено переважно на проблемах оптимізації, мінімізації, максимізації результатів економічних процесів. Це ефективно під час розв'язання конкретних ситуативних виробничих, транспортних, управлінських процесів, тобто порівняно простих явищ і залежностей.

Такий підхід є надважливим в умовах загострення конкуренції на всіх рівнях її прояву (індивідуальному, корпоративному, національних економік і в глобальному економічному середовищі). У сучасних висококонкурентних умовах, зазначають І. Каленюк і Л. Цимбал, усе частіше робиться наголос не просто на досягненні економічного розвитку, а на забезпеченні лідерських позицій суб'єкта економіки як інструменту конкурентної боротьби та конкурентної переваги [8, с. 30].

Мейнстрімом світового розвитку, його парадигмою є лібералізація без меж як втілення постулатів концепції неолібералізму (глобального монетаризму). Зростання ролі транснаціональних корпорацій, посилення вільного руху капіталу і рухливості фінансових ринків, інформаційна революція, інноваційна хвиля, формування центрів сили та інститутів світового порядку, послаблення національних держав та дестабілізація їх господарської та політичної системи сприяють становленню нової світової економіки з наднаціональним її регулюванням (політичним та економічним) розвинутими країнами. Останні переформатовують економіки залежних держав відповідно до своїх інтересів. Господарська система країн трансформується, підкреслює Т. Трубник, постійно відчуваючи дію зовнішніх факторів, що позначаються на її внутрішній системі [16].

За умов наростання хаотичності економічної та політичної ситуації національним урядам неможливо формувати економічну політику на основі принципів кейнсіанської моделі макроекономічного регулювання, зрівноваження національного ринку. Країни (не тільки слаборозвинуті, а й розвинуті) не можуть забезпечити стійкість та пропорційність свого розвитку. Поглиблюється секторальна асиметрія національних економік. Ринок праці і система соціально-трудових відносин зазнають значних змін [17]. Високий ступінь ризикованості інвестицій у реальний сектор економіки та надприбутковість спекулятивних операцій спричинює ситуацію, коли ні фондовий ринок, ні інвестиційні фонди, ні банки не акумулюють достатньо коштів для інвестиційно-інноваційної діяльності [18].

З метою підйому на нову хвилю розвитку в постіндустріальному світі країни здійснюють концентрацію ресурсів на певних напрямках стратегічного планування, нарощують фінансування наукових досліджень інноваційного характеру (комунікаційних, нано- і біотехнологій, зниження енергоємності тощо). Формується новий технологічний уклад, який не потребує глибокого державного втручання і носить гуманітарний характер (економіка знань), за якої самоосвіта стає індивідуалізованою та диференційованою. Йде пошук нової траєкторії економічного розвитку та його імпульсів.

Особливості проведення соціально-економічної політики визначаються множиною факторів. Зокрема, рівнем дестабілізації суспільних процесів; станом державного бюджету і платіжного балансу, національних заощаджень; співвідношенням обсягів кредитування реального виробництва і спекулятивних операцій; ступенем лібералізації зовнішньоекономічної діяльності; впливом зовнішніх чинників тощо. Вчені зазначають, що ринкова саморегуляція ефективно та інтенсивно діє лише у двох сферах (грошово-фінансовій та виробничій), тоді як державне регулювання сприяє узгодженій ефективній діяльності в усіх сферах суспільного виробництва [19, с. 57].

Загальнонаціональний інтерес може представляти лише держава. Вона формує економічну політику і структуру суспільного виробництва. Регулює процеси в загальнонаціональних масштабах (економічні, екологічні, соціальні, гуманітарні; розширення виробництва і розподілу суспільних благ; розвиток наукових напрямків тощо). Проблема оптимального збалансування механізмів державного регулювання економіки суперечлива та актуальна для всіх країн.

Стрімкі зміни у світовому господарстві, кризові явища, невизначеність розвитку провокують спад економічної активності. Цей процес буде посилюватися в процесі становлення інноваційної економіки. Уряди запроваджують стабілізаційні заходи для забезпечення балансу між обсягом соціальних функцій держави та рівнем їх фінансового забезпечення. У більшості країн сформувалася тенденція до зниження видатків державного бюджету та збільшення його доходів, у т. ч. за рахунок підвищення прогресивності податкової системи і фінансової ролі непрямих податків, розширення бази оподаткування, зростання податкового навантаження на пасивні доходи (проценти, роялті, дивіденди, інвестиційний дохід). Відбуваються часті зміни в оподаткуванні у зв'язку з новими викликами і загрозами, які формує сучасна ситуація [20].

В Україні нагромадилося багато проблем. За трансформаційний період економіку не було модернізовано. Вона випрацювала, підкреслює В. Г. Подлесна, свій старий ресурс [10, с. 10]. Її розвиток ґрунтується на перевагах експлуатації сировинних ресурсів, рентних принципах формування прибутку. Технологічна культура є низькою. Особливого значення набуває також така проблема державотворення в Україні, слушно зауважує В. Г. Бульба, як «встановлення ефективного балансу в системі «держава – суб'єкт ринкової економіки – громадянин» [21, с. 3].

Висновки. Глобалізація прискорює соціально-економічні процеси у сучасному світі, створює нові умови функціонування світогосподарської системи в координатах «інформаційного суспільства». Останнє є одним із етапів становлення «економіки знань». Такий перехід, що вже розпочався у багатьох сферах життєдіяльності соціуму, матиме як позитивні, так й негативні наслідки для національних економік, які розхитує світова економічна нестабільність. За таких реалій важко забезпечити стійкість та пропорційність соціально-економічного розвитку країни.

Україна знаходиться під впливом значних політичних, соціальних, економічних перетворень. Не можна довго підтримувати конкурентні переваги у світовій економіці за рахунок наддешевої робочої сили і природних ресурсів. Основними напрямками економічної стратегії держави мають бути: підтримка наукових досліджень і технологій (нанотехнологій, новітнього матеріалознавства, ядерної енергетики, авіа-, ракетно-, суднобудування і т. д.); спеціалізація з надання інтелектуальних послуг; утримання позицій в обороті високотехнологічної продукції, поглиблення диверсифікації продукції. Потрібні вкладення в розвиток людського капіталу, узгодження інтересів усіх верств суспільства. Подальший поступ держави залежить від стану її інститутів, довіри між суб'єктами суспільного, економічного, соціального і політичного життя.

Підтримувати стійкий і динамічний поступ можливо лише на випереджувальній моделі інноваційного розвитку. Це потребує значних фінансових коштів, відновлення розвитку реального сектору економіки, перекриття витоку капіталу і наукового потенціалу за кордон, детінізації економіки, розробки національної стратегії структурних зрушень із урахуванням національних пріоритетів. За сучасних реалій в Україні забезпечити стійкість і пропорційність розвитку досить важко.

Література:

1. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Сучасні економічні теорії : [підручник] / За ред. А. А. Чухна. – К. : Знання, 2007. – 878 с.
2. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення : [курс лекцій] / А. Гальчинський. – К. : «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
3. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : [монографія] / А. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
4. Геєць В. М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання / В. М. Геєць // Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 4–25.
5. Гнібіденко І. Глобальні зміни у соціально-трудовій сфері : стан та вплив на трансформацію інститутів соціального захисту населення / І. Гнібіденко // Україна : аспекти праці. – 2015. – № 4. – С. 3–7.
6. Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2014. – № 6 (631). – С. 4–22.
7. Єщенко П. С. Як подолати системні витрати неоліберального реформування економіки / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 26–41.
8. Каленюк І. С., Цимбал Л. І. Форми прояву інтелектуального лідерства / І. С. Каленюк, Л. І. Цимбал // Економіка України. – 2016. – № 3. – С. 29–40.
9. Тарасевич В. М. Економічна соціодинаміка у філософському просторі економіко-теоретичного знання / В. М. Тарасевич // Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 42–59.
10. Подлесна В. Г. Циклічність у розгортанні та подоланні економічних криз / В. Г. Подлесна // Економіка України. – 2014. – № 9. – С. 4–18.
11. Бебік В. М. Сучасна глобалістика : провідні концепції і модерна політика : [навч. посібник] / В. Бебік, С. Шергін, Л. Дегтерьова. – К. : Університет «Україна», 2006. – 2010 с.

12. Корнійчук Л. Теоретичні основи реалізації концепції сталого розвитку / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2010. № 2. С. 72–83.
13. Мунтян В. Информационная парадигма. – К., 2006. – 632 с.
14. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М. : Логос, 2000. – 304 с.
15. Топоркова О. С. Генезис теорії інформаційно-мережевої економіки / О. С. Топоркова // [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.economy.nauka.com.ua/pdf/9_2015/61.pdf.
16. Трубнік Т. Статистичне оцінювання диспропорцій секторальної структури національної економіки / Т. Трубнік // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/articles/2014/157/157_98-102.pdf.
17. Кравчук О. Трансформація соціально-трудових відносин в умовах формування мережевої економіки / О. Кравчук // Україна : аспекти праці. – 2014. – № 6. – С. 11–21.
18. Мамонтова Н. А. Кредитні ресурси у фінансуванні промислових підприємств в умовах сталого розвитку / Н. А. Мамонтова // Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Економіка». – Острог : Вид-во НУ «Острозька академія», 2015. – Випуск 28. – С. 130–133.
19. Павловський М. А. Макроекономіка перехідного періоду : Український контекст. – К. : Техніка, 1999. – 336 с.
20. Мельник В. М., Кошук Т. В. Податкові реформи в умовах гострого дефіциту фіскальних ресурсів : досвід країн ЄС та українські реалії / В. М. Мельник, Т. В. Кошук // Економіка України. – 2014. – № 6 (631). – С. 37–56.
21. Бульба В. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки / В. Г. Бульба // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_4/doc/1/01.pdf.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Отримано: 10 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 26 червня 2016 р.*Прийнято до друку:* 10 липня 2016 р.

Климчук А. О. Методи мотивації персоналу на промислових підприємствах / А. О. Климчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 34–37.

УДК 331.101

JEL-класифікація: L 510, M 54

Климчук Альона Олегівна,кандидат економічних наук, докторант кафедри міжнародних економічних відносин,
Хмельницький національний університет

МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті доведено необхідність використання індивідуальних та групових методів мотивації персоналу, запровадження котрих призводить до зростання продуктивності діяльності підприємства, забезпечення зацікавленості працівників у збереженні робочого місця, задоволення своїх первинних та вторинних потреб, а також створення належних умов праці на промислових підприємствах. Здійснено аналіз чинників мотивації персоналу на іноземних підприємствах, а також визначено їх місце в системі мотивації працівників. Доведено, що саме комбінація економічних та нематеріальних методів мотивування працівників на промислових підприємствах може забезпечити ефективне зростання продуктивності праці на підприємстві та задовільнити власні економічні та нематеріальні потреби персоналу.

Ключові слова: мотивація, методи мотивації працівників, ефективність, економічні та нематеріальні методи мотивації.

Климчук Алёна Олеговна,кандидат экономических наук, докторант кафедры международных экономических отношений,
Хмельницкий национальный университет

МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье доказана необходимость использования индивидуальных и групповых методов мотивации персонала, внедрение которых приводит к росту производительности деятельности предприятия, обеспечение заинтересованности работников в сохранении рабочего места, удовлетворения своих первичных и вторичных потребностей, а также создания надлежащих условий труда на промышленных предприятиях. Проведен анализ факторов мотивации труда персонала на иностранных предприятиях, а также определено их место в системе мотивации труда работников. Доказано, что именно комбинация экономических и нематериальных методов мотивации работников на промышленных предприятиях может обеспечить эффективный рост производительности труда на предприятии и удовлетворить собственные экономические и нематериальные потребности персонала.

Ключевые слова: мотивация персонала, методы мотивации работников, эффективность, экономические и нематериальные методы мотивации.

Alona Klymchuk,

PhD in Economics, Doctoral student of International Economic Relations Department, Khmelnytskyi National University

METHODS OF PERSONNEL MOTIVATION AT THE INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article proves the need for individual and group motivation techniques, the introduction of which increases the productivity of the enterprise, ensures the interest of employees in maintaining workplace, meets its primary and secondary needs, and creates the appropriate conditions in the industry. The analysis of the factors of personnel motivation in foreign enterprises their place in the motivation of employees are defined. It is proved that the combination of economic and intangible methods of employees motivation at the industrial enterprises can provide the efficient productivity growth and meet its own economic and non-material needs of personnel.

Keywords: motivation, methods of employee motivation, efficiency, economic incentives and intangible methods.

Постановка проблеми. На сьогодні головною проблемою в запровадженні мотивації персоналу на промисловому підприємстві є розробка оптимальних методів мотивування, спрямованих на впровадження найбільш дієвих важелів впливу на персонал, розробку мотивуючих стимулів, які встановлюють зв'язок між оплатою праці працівників й ефективністю їх діяльності, а також спрямовані на задоволення потреб як робочого персоналу, так і керівників підприємства загалом. Водночас через брак фінансування та необізнаність вищого керівництва та підлеглих, часто на промислових підприємствах неможливо запровадити переважно більшість методів мотивування працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Пошук необхідних методів мотивації персоналу на промислових підприємствах досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені як О. А. Грігінова,

О. В. Дячун, А. І. Єгоршин, А. В. Качина, А. М. Колот, Т. А. Костишина, В. М. Маслов, С. С. Фролов, Ф. П. Едерер, Г. Мансо, В. Мейсон, Е. Келлоу, С. К. Селден, Р. Л. Хенемен та інші.

Але головною проблемою сьогодення є відсутність оптимальної сукупності методів мотивації трудової діяльності працівників, яка відповідала б потребам керівників промислових підприємств. У сучасних умовах не буде ефективним використання вже існуючих методів мотивації персоналу, що ґрунтуються на зарубіжному досвіді та розраховані на високий рівень корпоративної єдності та фінансової стійкості на підприємствах. Такі методи потребують детального дослідження та адаптації до соціально-економічних умов, що склалися в нашій країні, особливостей національної економіки, галузевої приналежності підприємств, а також впливу на них факторів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є пошук найбільш дієвих методів мотивування персоналу на промислових підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Результативність діяльності конкретного працівника визначається передусім індивідуальними можливостями й особистою зацікавленістю, а також усвідомленням його власної ролі в колективних зусиллях. Мотивація персоналу в ефективно діючому підприємстві повинна базуватись на гармонізації інтересів підприємства та персоналу. Саме таке підприємство може повністю та ефективно використати здібності менеджерів для реалізації власних цілей.

Підтвердженням того, що заробітна плата, як засіб мотивації персоналу в сучасних умовах, відіграє ключову та домінуючу роль, є дослідження чинників мотивації, проведені американськими вченими на промислових підприємствах. На підставі результатів досліджень, проведених із метою удосконалення методів мотивації персоналу, можна стверджувати, що цінність праці персоналу залежить від ряду чинників, де перше місце займають можливості професійного зростання і просування по службі, а також рівень заробітної плати працівника (рис. 1.).

Рис. 1. Аналіз чинників мотивації персоналу на іноземних підприємствах [1, 2]

Виходячи із попередніх досліджень, найкращим стимулом персоналу до ефективної роботи є саме справедлива оцінка виконаного завдання. Але, якщо оцінювання здійснюється із запізненням, або праця оцінюється за стандартом і не враховуються індивідуальні результати, то мотивація персоналу буде поступово знижуватись. Що стосується премій за особливі досягнення або інші матеріальні винагороди, то їх розміри не повинні бути для колективу таємницею, щоб усі працівники могли переконатися, що ефективна праця, ініціатива, прагнення персоналу принести користь усіляко заохочуються керівництвом підприємства.

Водночас за всієї ефективності та універсальності грошових заохочень, обмеження системи мотивації лише матеріальними стимулами не дасть підприємству бажаного результату. Варто враховувати, що персонал підприємства – це люди із різними життєвими цінностями та потребами. Більше того, матеріальні заохочення розраховуються на підставі результатів виконаної роботи і можуть змінюватись навіть у людей, що займають однакове положення в службовій ієрархії. Все це нерідко викликає невдоволення і мало сприяє створенню здорової атмосфери в колективі [1].

До нематеріальної мотивації відносять цілий комплекс аспектів – починаючи з самомотивації працівника й оцінки колегами його заслуг, і завершуючи внутрішнім кліматом підприємства, можливістю проявити себе в різних аспектах діяльності підприємства, можливістю навчитися чомусь, що є корисним для самого працівника. Методи нематеріальної мотивації можуть застосовуватися до конкретного працівника або реалізовуватися опосередковано. До останньої відноситься проведення спільних корпоративних заходів, а також надання різних пільг – так званого соціального пакета. На сьогоднішній день соцпакет є одним із найефективніших способів мотивації персоналу: це, наприклад, організація безкоштовного

харчування, медична страховка, оплата транспорту та мобільного зв'язку, пільгові або безкоштовні путівки в санаторії за станом здоров'я, а також можливість підвищити кваліфікацію або пройти навчання за рахунок підприємства [2].

Враховуючи проведений аналіз, нами запропоновано класифікацію, яка використовується в більшості випадків застосування методів мотивації персоналу підприємства (рис. 2.).

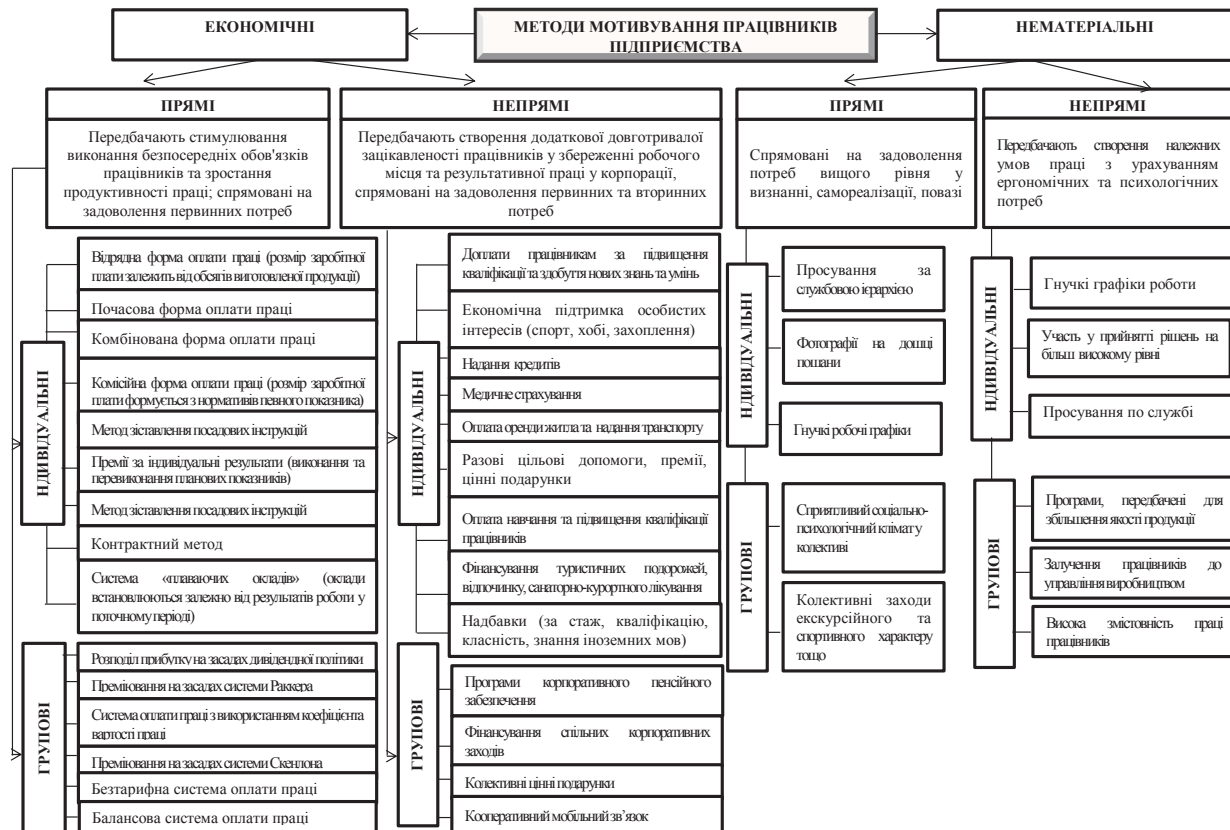

Рис. 2. Методи мотивації працівників промислового підприємства
[2; 3, с. 318; 4; 5, с. 43-45; 6, с. 92-98; 7, с. 89-93]

Відповідно до приведеної вище схеми, методи мотивації персоналу пропонуємо поділити на економічні та нематеріальні, а за індивідуальними та груповими особливостями та сферами дії – на прямі та непрямі. Значення матеріальних стимулів зростає, якщо рівень забезпеченості працівників підприємств низький і, навпаки, знижується в разі істотного перевищення його середніх значень. Найчастіше матеріальні стимули пов'язуються з результатами праці окремого працівника, групи чи організації загалом. Заохочення працівників для досягнення цілей усього підприємства одержало досить значне поширення у світовій практиці у виді виплат річних премій усьому персоналу. Водночас оплата за результатами праці вимагає розробки методів його кількісної та якісної оцінки, що в ряді випадків пов'язано з великими труднощами [6, с. 86].

Як вже зазначалося, гроші, безумовно, є могутнім стимулом до праці. Однак варто мати на увазі, що люди сильно відрізняються за своїм ставленням до грошей, за своєю сприйнятливістю до цього виду стимулів (грошовий фактор становить лише 40% усієї системи мотивації, а її більшу частину займає нематеріальна мотивація [8, с. 55]). Крім того, найбільшою проблемою щодо грошових заохочень є те, що грошова мотивація за своєю природою є насичуваною і людина швидко звикає до нового, більш високого рівня оплати. Той рівень оплати, що ще вчора мотивував його на високу робочу віддачу, незабаром стає звичним і втрачає свою спонукальну силу.

Таким чином, розроблення дієвих методів мотивації персоналу на промислових підприємствах, які повинні поєднувати як матеріальне, так і нематеріальне стимулювання працівників, може забезпечити ефективне зростання продуктивності праці на підприємстві та задовільнити власні економічні та нематеріальні потреби персоналу.

Висновки. Отже, результати проведених досліджень дали підстави запропонувати економічні та нематеріальні методи мотивації персоналу на промислових підприємствах, які покликані забезпечити зростання продуктивності праці персоналу підприємства з метою досягнення поставлених стратегічних

цілей та дозволять отримати такі можливості: забезпечення на підприємстві клімату взаємної довіри, поваги і підтримки; сприяння залученню співробітників до прийняття рішень; встановлення чітких цілей і завдань, а також справедливих норм навантаження; зазначення компенсації та винагороди за конкретну роботу; компенсування витрат зусиль співробітників на основі оцінки їх внеску в результати роботи підприємства; підвищення заробітної плати та премій після закінчення поставленої роботи та інше. Подальші дослідження автора полягають у формуванні дієвого механізму, спрямованого на мотивацію та стимулювання персоналу на промислових підприємствах.

Література

1. Досвід мотивації праці у розвинутих країнах світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agro.ua.net/economics/documents/category-82/doc-242>.
2. Костюк О. Д. Сучасні інструменти мотивації персоналу / О. Д. Костюк // Вісник. Серія : Економічні науки. – Х., 2013. – С. 168–172.
3. Грігінова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини / О. А. Грігінова. – К. : Знання, 2004. – 535 с.
4. Дундарь М. Психодиагностические методики для изучения мотивации человека / М. Дундарь // Менеджер по персоналу. – 2006. – № 6. – С. 50–57.
5. Дячун О. В. Організація, нормування та оплата праці / О. В. Дячун. – Львів, 2001. – 220 с.
6. Колот А. М. Мотивація, стимулювання и оцінка персоналу: навч. посібник / А. М. Колот. – К. : КНЕУ, 1998. – 224 с.
7. Костишина Т. А. Ринкова трансформація оплати праці на підприємствах споживчої кооперації України : монографія / Т. А. Костишина. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2004. – 191 с.
8. Фролов С. С. Социология организаций / С. С. Фролов. – М. : Гардарики, 2001. – 384 с.

Отримано: 04 липня 2016 р.

Прорецензовано: 10 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 02 серпня 2016 р.

Полухович М. Д. Сутність, значення та особливості оцінювання інноваційних процесів в діяльності підприємств / М. Д. Полухович // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 38–41.

УДК: 338.2

JEL Classification: P 420

Полухович Михайло Дмитрович,*аспірант кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування*

СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто значення інноваційних процесів як основної складової підвищення ефективності господарської діяльності підприємства. Розкрито особливості реалізації інноваційного процесу, обґрунтовано функціональну роль інноваційного менеджменту вітчизняних підприємств. Проаналізовано показники, які використовують для оцінки економічної ефективності інновацій.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, інноваційний процес, нововведення, дифузія, ефективність інновацій, рентабельність, термін окупності.

Полухович Михаил Дмитриевич,*аспірант кафедры учета и аудита Национального университета водного хозяйства и природопользования*

СУЩНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Рассмотрено значение инновационных процессов как основной составляющей повышения эффективности хозяйственной деятельности предприятия. Также была раскрыта особенности реализации инновационного процесса, и важность инновационного менеджмента на отечественных предприятиях. Проанализированы показатели, которые используют для оценки экономической эффективности инноваций.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационный процесс, нововведения, диффузия, эффективность инноваций, рентабельность, срок окупаемости.

Michael Polyuhovich,*Postgraduate, Department of Accounting and Auditing National University of Water and Environmental engineering*

NATURE, FEATURES AND IMPORTANCE OF EVALUATION PROCESS INNOVATION IN THE ENTERPRISE

The role of innovation as the main component of improving the efficiency of business enterprises. The features of the innovation process, reasonably functional role of innovative management of domestic enterprises. The analysis indicators are used to assess the economic efficiency of innovation.

Keywords: innovation, innovationprocess, diffusion, innovation effectiveness, profitability, payback period.

Постановка проблеми. У період глобальної економічної кризи більшість підприємств опинилися на межі виживання. Для того, щоб ефективно функціонувати та вести конкурентну боротьбу, необхідно випускати недорого, якісну та новітню продукцію. Забезпечення виробництва такої продукції можливо лише за рахунок активізації інноваційної діяльності. Впровадження інновацій на підприємстві сприяє збільшенню прибутку, дозволяє продовжити життєвий цикл підприємства та покращити його конкурентоспроможність.

Уміння багатьох компаній пристосовуватися до ринкових умов, що змінюються, є одним із їх основних конкурентних переваг. Причому найчастіше забезпечуються інноваційні процеси не стільки матеріальними активами, скільки реалізацією інноваційного потенціалу.

Для забезпечення безперервного функціонування вітчизняних підприємств, що функціонують на ринку, важливого значення набуває активізація інноваційних процесів. На сьогодні ряд питань теоретичного та прикладного характеру щодо впровадження та активізації інноваційних процесів залишаються невирішеними і дискусійними, що зумовлює доцільність подальших досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційні процеси в економіці перебувають останнім часом у полі зору посиленої уваги з боку як закордонних, так і вітчизняних фахівців. Сутність та складові інноваційного процесу досліджували у своїх роботах Л. Л. Антонюк, О. Г. Баранов, О. І. Грицай, П. Н. Завлін, А. Г. Мендрул, П. П. Микитюк, Л. І. Михайлова та ін.

Розробка, виготовлення та реалізація інноваційної продукції, надання інноваційних послуг на підприємстві вимагає визначення та аналізу економічної категорії «інноваційний процес». Зазначені фактори зумовили актуальність та вибір напрямку дослідження в науковому і практичному аспектах.

Метою і завданням дослідження є узагальнення досліджень категоріального апарату інноваційного процесу та показників, які використовуються для оцінки ефективності інновацій, що дозволить у подальшому впроваджувати інноваційні процеси в діяльність вітчизняних підприємств та забезпечувати їх подальшу активізацію.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняному законодавстві термін «інноваційний процес» не виділений, а в Законі України «Про інноваційну діяльність» визначена інноваційна діяльність як така, що спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів та послуг [2]. Відповідно до статті 325 Господарського кодексу України, інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій із метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими термінами окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя [1].

Виходячи з визначення, поданого законодавцем, можна сказати, що інноваційний процес – це процес комерціалізації технологій. У ринковій економіці знання не впроваджуються, а купуються, хоча термін «впровадження» часто застосовується у визначеннях інноваційного процесу.

Фундатор інноваційної теорії Й. Шумпетер у своїй роботі «Теорія економічного розвитку» (1912 р.) розглядав інновацію в динаміці, тобто як інноваційний процес, а саме: «Виготовлення нового продукту, а не «новий» продукт; упровадження нового методу, а не «новий метод»; освоєння нового ринку...; отримання нового джерела сировини...; проведення реалізації...» [14, с. 72].

В економічній енциклопедії інновація визначається як новий підхід до розробки, виготовлення, продажу товарів, що дозволяє інноватору та його команді отримати переваги над конкурентами [8, с. 656].

Дослідник О. Г. Баранов, узагальнюючи у своїй праці багатьох дослідників, робить такі узагальнення щодо сутності інноваційного процесу: «Інноваційний процес – це процес, який охоплює весь цикл перетворення наукового знання, наукових ідей, відкриттів і винаходів на інновацію (нововведення)» [4].

Цю ж ідею підтримує П. Завлін, який визначає інноваційний процес як комплекс послідовних робіт від отримання теоретичного знання до використання товару, створеного на основі нового знання, споживачем [13, с. 7].

Нам імпонує визначення цієї дефініції, подане О. Г. Мендрулом: інноваційний процес – це сукупність послідовних дій із створення й упровадження нових або вдосконалених уже існуючих технологій [9].

Розглянувши та проаналізувавши різні визначення інноваційного процесу, ми дійшли висновку, що інноваційний процес – це комплекс послідовних робіт від зародження нової ідеї, обґрунтування доцільності та ресурсного забезпечення до оформлення її фактичного результату у вигляді продукту чи технології, що має ідентифіковані показники покращення (оновлення, удосконалення), покладені в основі оцінки збільшення економічної вигоди від реалізації такого продукту (технології). При цьому процес виготовлення вдосконаленого результату відповідає умовам раціонального ресурсного використання та соціально-економічної та екологічної збалансованості зазначених виробничих процесів.

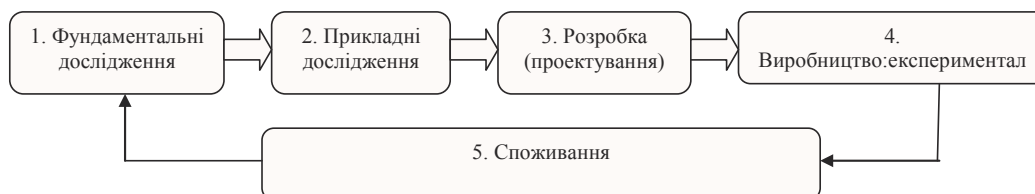

Рис. 1. Фази інноваційного процесу [3, с. 33]

Інноваційний процес є процесом перетворення наукового знання на інновацію та її поширення: охоплює стадії проходження інновації від ідеї, розробки до її втілення у виробництво, споживання (рис. 1).

Така модель, яку ще називають лінійною, не відображає взаємодію суб'єктів інноваційної діяльності на різних стадіях інноваційного процесу та зміну його учасників. У табл. 1 наведено детальні характерні ознаки кожної фази інноваційного процесу.

Таблиця 1

Розширена характеристика фаз інноваційного процесу

Фаза	Місце розташування	Виконавці роботи	Результати на виході
1. Фундаментальні дослідження.	Університетські, державні, приватні дослідницькі лабораторії.	Вчені в лабораторіях, підтримані технічним персоналом.	Наукові знання, ідеї, наукові статті.
2. Прикладні дослідження.	Університетські, державні, приватні дослідницькі лабораторії, промислові дослідницькі лабораторії.	Вчені й інженери в лабораторіях, підтримані технічним персоналом.	Патенти, наукові статті.
3. Розробка (проекування).	Промислові лабораторії НДДКР.	Вчені й інженери в лабораторіях, інженери й техніки, проектуючи та виготовляючи, випробовуючи прототипи.	Патенти, креслення, технічні умови.
4. Виробництво.	Заводи й установи.	Менеджери з виробництва, висококваліфіковані робітники, робітники на конвеєрі.	Нові продукти і процеси.

Джерело: [3].

У результаті інноваційного процесу з'являється реалізована, використана зміна – інновація. Для здійснення інноваційного процесу велике значення має дифузія – поширення в часі вже один раз освоєної і використаної інновації в нових умовах чи місцях застосування [7, с. 160]. На швидкість дифузії можуть впливати такі фактори:

- відносні переваги новинки;
- сумісність з навколишнім середовищем, існуючими цінностями і минулим досвідом;
- складність освоєння;
- можливість випробування до прийняття остаточного рішення;
- комунікаційна наочність – результати інновації можуть бути побачені й оцінені іншими людьми [11].

Варто також відзначити, що на відміну від науково-технічного прогресу інноваційний процес не завершується тільки впровадженням новації у виробництво, а має неперервний характер, оскільки через дифузію інновація вдосконалюється, стає ефективнішою, набуває нових споживчих якостей. Циклічний характер інноваційного процесу необхідно враховувати під час створення гнучких систем організації й управління економікою.

Ефективність інноваційної діяльності підприємства оцінюється через економічні та фінансові показники. Зважаючи на наявність великої кількості підходів (як вітчизняних, так і зарубіжних) до оцінки інновацій, не існує єдиної уніфікованої системи показників. В основному, ці показники відображають співвідношення витрат і отриманих результатів, які будуть одержані від реалізації інновацій.

Сумарний ефект від реалізації інновацій на підприємстві можна визначити як різницю сукупних доходів та пов'язаних із ними інноваційних витрат за результатами реалізації проекту:

$$E = \sum_{t=0}^T (P_t - Z_t) \quad (1)$$

де, P_t – грошовий потік у t -й рік; Z_t – сукупні інноваційні витрати у t -й рік; T – розрахунковий період.

Для оцінки загальної ефективності інновацій також використовують показник рентабельності:

$$R = \frac{P}{I} \quad (2)$$

де, P – прибуток від реалізації інноваційного проекту; I – розмір інвестицій в інновації.

Показник рентабельності тісно пов'язаний з сумарним ефектом. Якщо сумарний ефект має позитивне значення, то $R > I$. При $R > I$ інноваційний проект, що реалізується на підприємстві, можна вважати економічно ефективним. У противному разі ($R < I$) – проект неефективний.

Однак крім економічної вигоди інноваційний проект може також мати соціальний або екологічний ефект.

Соціальна ефективність – поняття, що відображає поліпшення соціальних умов життя людей (покращення умов праці і побуту, підвищення рівня зайнятості і безпеки життя людей, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці тощо) [3, с. 399].

Екологічна ефективність пов'язана з необхідністю охорони природи, відтворення і раціонального використання природних ресурсів.

Зважаючи на той факт, що соціальну та екологічну ефективність важко оцінити загальноприйнятими економічними показниками, більшість науковців для оцінки інтегральної ефективності інновацій використовуює саме економічні та фінансові показники.

Одним з найбільш вживаних показників ефективності інновацій є термін «окупності». Цей термін визначає проміжок часу від початку інвестування інноваційного проекту до моменту, коли чистий дохід від реалізації повністю окупить вкладення в нього [12, с. 310]. Для інноваційних проектів, які характеризуються постійним за величиною чистим доходом (P_0) і одночасним капітальним вкладенням у проект (I), період окупності можна розрахувати за формулою:

$$T_{ок} = \frac{I}{P_0}, \quad (3)$$

Інвестування в інновації пов'язане з великим ризиком, і цей ризик тим більший, чим триваліший термін окупності вкладень.

Розглянуті нами показники оцінки ефективності інновацій є базовими та найбільш часто використовуються для оцінки того чи іншого інноваційного проекту. Однак, варто зазначити, що для прийняття рішення щодо участі в певному проекті використовуються й інші показники, що підбираються виходячи з цілей учасників проекту. У зв'язку з цим до процедури добору та оцінки інноваційних проектів треба включати як формальні методи розрахунку кількісних критеріїв оцінки економічної ефективності, так і неформальні експертні методи аналізу різних аспектів проекту [13, с. 384].

Висновки. Результати проведеного дослідження щодо сутності, видів та особливостей здійснення інноваційних процесів дають можливість стверджувати, що інноваційний процес – це комплексний процес створення, поширення та використання нововведень для підвищення конкурентоспроможності підприємств на ринку.

Без запровадження інноваційних процесів практично не можливо виробити новий продукт, адже головними складовими інноваційного процесу є не тільки фінансові й економічні, але й соціальні та організаційно-технологічні фактори. Інноваційний розвиток – визначальний «мотиватор» росту ефективності діяльності підприємства, підвищення якості продукції, економного використання ресурсів, запобігання екологічним наслідкам індустріалізації.

Існуючі підходи до оцінювання ефективності інновацій проводяться в рамках проектного аналізу (тобто під час оцінки економічної доцільності інновацій аналізуються відповідні інноваційні проекти). Аналіз і оцінка інноваційної діяльності підприємства виявляють можливості для подальшого розвитку. Результати такої оцінки дозволяють розробити оптимальну стратегію інноваційного розвитку підприємства.

Література:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради. – 2003, №18-22, ст. 144.
2. Закон України «Про інноваційну діяльність» №40-IV від 04.07.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп. і перероблене. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
4. Андросова О. Ф. Організаційно-економічні аспекти використання трансферу технологій на підприємствах авіаційної промисловості : Автореф. дис... канд. екон. наук : 08.06.01 / О. Ф. Андросова // Національний авіаційний ун-т. – К., 2006. – 20 с.
5. Антонюк Л. Л. Інновації : теорія, механізм розробки та комерціалізації : Монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.
6. Баранов О. Г. Інноваційний процес як об'єкт державного регулювання / О. Г. Баранов // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С. 172–178.
7. Волкова В. В. Моделювання процесу просування на ринок інноваційного продукту підприємства / В. В. Волкова, М. Р. Васютенко // Економічний простір. – 2014. – № 83. – С. 159–167.
8. Економічна енциклопедія [Текст] : У трьох томах. Т. 1 / Редколегія : С. В. Мочерний та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
9. Мендрул А. Г. Формы и приоритеты инновационного процесса в контексте государственного регулирования / А. Г. Мендрул // Инновации. – 2007. – № 8. – С. 57–59.
10. Микитюк П. П. Інноваційний менеджмент : Навч. посібник / П. П. Микитюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – 295 с.
11. Минаев В. А. Как управлять массовым сознанием: современные модели / В. А. Минаев, А. С. Овчинский, С. В. Скрыль. – М. : Альфа-Пресс, 2012. – 213 с.
12. Одрехівський М. В. Показники оцінки економічної ефективності інновацій / М. В. Одрехівський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.3. – С. 308–315.
13. Основы инновационного менеджмента : Теория и практика : Учеб. Пособие / Под ред. П. Н. Завлина и др. – М. : ОАО «НПО «Издательство «Экономика», 2000. – 475 с.
14. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Отримано: 22 липня 2016 р.

Прорецензовано: 27 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 06 серпня 2016 р.

Береславська О. І. Лібералізація механізму валютного регулювання в Україні / О. І. Береславська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 43–50.

УДК 336.74

JEL-класифікація: E58

Береславська Олена Іванівна,*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи та фінансового моніторингу,
Університет державної фіскальної служби України*

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено питання лібералізації механізму валютного регулювання в Україні в умовах євроінтеграційних процесів та зміни монетарного режиму. Показано зміну ролі валютного курсу в умовах макрофінансових трансформацій. Розглянуто обмеження за рахунком фінансових операцій платіжного балансу України. Запропоновано заходи щодо вільного руху капіталу в Україні. Обґрунтовано необхідність поетапної лібералізації механізму валютного регулювання в умовах гнучкого курсоутворення. Запропоновано перелік конкретних валютних операцій, які потребують зняття обмежень на їх проведення. Обґрунтовано заходи щодо підвищення незалежності НБУ під час здійснення процесу лібералізації механізму валютного регулювання.

Ключові слова: валютне регулювання, валютний курс, платіжний баланс, рахунок поточних операцій, рахунок фінансових операцій, рух капіталу, валютні обмеження, монетарний режим, девальвація, інфляційне таргетування, гнучке курсоутворення.

Береславская Елена Ивановна,*доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой банковского дела и финансового мониторинга,
Университет государственной фискальной службы Украины*

ЛИБЕРАЛИЗАЦИЯ МЕХАНИЗМА ВАЛЮТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье исследованы вопросы либерализации механизма валютного регулирования в Украине в условиях интеграционных процессов и изменения монетарного режима. Показано изменение роли валютного курса в условиях макрофинансовых трансформаций. Рассмотрено ограничения по счету финансовых операций платежного баланса Украины. Предложено меры по свободному движению капитала. Обоснованно необходимость поэтапной либерализации механизма валютного регулирования в условиях гибкого курсообразования. Предложено перечень конкретных валютных операций, требующих снятия ограничений на их проведение. Обоснованно меры по повышению независимости НБУ при осуществлении процесса либерализации механизма валютного регулирования.

Ключевые слова: валютное регулирование, валютный курс, платежный баланс, счет текущих операций, счет финансовых операций, движение капитала, валютные ограничения, монетарный режим, девальвация, инфляционное таргетирование, гибкое курсообразование.

Olena Bereslavska,*doctor of economic sciences, professor, head of the Department of banking and financial monitoring,
University of the state fiscal service of Ukraine*

THE LIBERALIZATION OF THE CURRENCY REGULATION IN UKRAINE

In the article the questions liberalization of mechanism the currency regulation are investigated in Ukraine in the conditions of integration processes and change the monetary mode. The change of role rate exchange is shown in the conditions macrofinancial transformations. Examined limitation on the account of financial operations balance payments of Ukraine. Measures are offered on a free capital flow. The necessity stage-by-stage liberalization of mechanism the currency regulation is grounded in the conditions of flexible formation of course. A list is offered of concrete currency operations, requiring lifting restrictions on their realization. Measures are grounded on the increase of independence NBU during realization process liberalization of mechanism the currency regulation.

Keywords: exchange regulation, exchange rate, balance of payments, account of current operations, account of financial operations, capital movements, exchange controls, monetary regime, devaluation, inflation targeting, flexible exchange rate management.

Постановка проблеми. Для України підписання Угоди про асоціацію з ЄС є важливою і необхідною умовою забезпечення її подальшої інтеграції в глобальний економічний та фінансовий простір. При цьому успішність процесу інтеграції України у світове співтовариство залежить від швидкості адаптації її монетарної політики до стандартів європейських країн. Наслідком такої адаптації є реалізація режиму

інфляційного таргетування, ефективність якого суттєво залежить від лібералізації вітчизняного механізму валютного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній літературі проблеми монетарної політики та валютного регулювання є предметом активних наукових досліджень таких відомих учених як: А. Гальчинський, В. Гесць, М. Єршов, В. Козюк, С. Кораблін, Т. Кричевська, А. Кузнецов, С. Моїсєєв, А. Петрик, С. Шумська та інші. Проте, незважаючи на велику кількість робіт, у яких містяться фундаментальні рекомендації щодо вибору напрямків зміни монетарного режиму і реалізації адекватної валютно-курсової політики, невирішеними залишається ще низка теоретичних і практичних аспектів щодо лібералізації механізму валютного регулювання в контексті інфляційного таргетування та євроінтеграційних процесів. Зокрема, потребують додаткового дослідження питання лібералізації механізму валютного регулювання в умовах переходу до гнучкого курсоутворення гривні. Також надзвичайно актуальною залишається проблема обґрунтування практичних рекомендацій для України щодо зняття обмежень на рух капіталу.

Мета і завдання дослідження. Необхідність поглибленого дослідження зазначених питань обумовила мету та завдання дослідження, які полягають у науковому пошуку та обґрунтуванні основних напрямків лібералізації механізму валютного регулювання та руху капіталу в Україні в умовах зміни монетарного режиму та переходу до гнучкого курсоутворення гривні.

Виклад основного матеріалу. Зміна пріоритету грошово-кредитної політики Національного банку України (НБУ), який ґрунтується на реалізації режиму інфляційного таргетування, обумовлює перехід до гнучкого курсоутворення гривні, що передбачає його формування на основі попиту і пропозиції на валютному ринку. При цьому однією з основних умов переходу до гнучкості курсоутворення гривні та запорукою успіху є лібералізація механізму валютного регулювання. На сьогодні механізм валютного регулювання в Україні має високий ступінь репресивності (обмеженості) і характеризується: по-перше, наявністю лібералізації проведення валютних операцій за рахунком поточних операцій платіжного балансу відповідно до вимог статті VIII Статуту МВФ, і, по-друге, значними обмеженнями за рахунком операцій із капіталом та фінансових операцій.

Макрофінансові трансформації, які відбуваються в Україні під дією процесів глобалізації та євроінтеграції, яскраво демонструють посилення їх негативного впливу на економіку країни в міру зростання рівня торговельної та фінансової відкритості. В умовах вільного руху капіталу та його суттєвого перевищення над обсягами торгівлі загострюється проблема платіжного балансу, який стає одним із найсуттєвіших джерел фінансової нестабільності країни. Водночас змінюється роль валютного курсу у процесах пристосування до нових умов та модернізуються функції валютного ринку.

У традиційному трактуванні ролі валютного курсу останній є засобом порівняння вартості виробництва товарів у двох країнах. У такий спосіб курс забезпечує порівняння ефективності експорту та імпорту через баланс торгівлі, а номінальні зміни вартості товарів дозволяють враховувати вплив факторів, пов'язаних із макроекономічною політикою. З огляду на це валютний курс був і залишається засобом порівняння вартості товарів. Як справедливо зазначає В. Козюк, в умовах експансії фінансового капіталу, а також посилення взаємозамінності міжнародних фінансових активів у портфелях інвесторів валютний курс перетворюється на елемент вартості самих активів і починає виконувати місію порівняння ефективності портфельних рішень [1, с. 233].

Таке роздвоєння ролі валютного курсу веде до ситуації, при якій його регулювання щодо покращання поточного рахунку може стати шкідливим для економіки загалом. Адже в разі суттєвого перевищення обсягів фінансових трансакцій над обсягами торгівлі визначений рівень курсу не буде відображати рівновагу на певний момент і не задовольнить інтереси всіх суб'єктів валютного ринку. У зв'язку з цим під час регулювання валютних курсів необхідно враховувати зазначені тенденції та вибирати такий режим, що не зумовить виникнення кризи платіжного балансу та суттєвої девальвації, або ревальвації валюти.

Високорозвинені країни використовують режим вільного плавання, який є найбільш оптимальним і швидко реагує на рух потоків капіталу. Країни з нерозвиненими ринковими відносинами об'єктивно не можуть дозволити повноцінне використання плаваючих курсів і тому вимушені жорстко регулювати динаміку обмінного курсу, який є вразливим до екзогенних шоків на світових фінансових ринках, що призводить до знецінення вітчизняної валюти. Так, валютно-фінансові кризи 1998 р. та 2008 р. стали перманентним викликом для стабільності національних валют країн із перехідною економікою, зокрема і України. Знецінення гривні під час криз переважно відбувалася за рахунок відпливу портфельних інвестицій. Особливо відчутною «втеча» капіталу була саме у 2008 р.

Значний приплив короткострокових капіталів в Україну протягом 2005–2008 рр., викликаний можливістю отримання великих прибутків, спочатку спричинив зміцнення національної валюти, а потім її знецінення, яке, своєю чергою, негативно позначилося на динаміці платіжного балансу, про що свідчить інформація, наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка платіжного балансу України у 2005–2010 рр. (млн дол. США)

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Рахунок поточних операцій	2 531	– 1 617	– 5 272	– 12 763	– 1 801	– 2 284
Рахунок операцій із капіталом та фінансових операцій	8 190	4 025	14 693	9 700	– 11 925	7 914
Кредити та облігації	7 563	12 527	23 105	12 412	– 9 139	6762
Зведений баланс	10 721	2 408	9 421	– 3 063	– 13 726	5 030
Офіційний курс гривні до долара США на кінець року	5,1247	5,0500	5,0500	5,2672	7,7912	7,9617

Джерело. Складено автором за: Платіжний баланс і зовнішній борг України. 2009. – С. 11.

Приплив капіталу, зовнішні запозичення приватного сектору гарантувалися стабільним валютним курсом гривні і створювали ілюзію зростання внутрішнього добробуту країни. Відсутність жорсткої монетарної політики в момент пікових обсягів припливу капіталів в Україну продемонструвала під час кризи вразливість національного фінансового сектору, яка супроводжувалася девальвацією гривні.

Таблиця 2

Динаміка платіжного балансу України у 2011–2015 рр. (млн дол. США)

Статті платіжного балансу	2011	2012	2013	2014	2015
Рахунок поточних операцій	– 10 233	–14 335	– 16 518	– 4 596	–176
Рахунок операцій з капіталом	101	40	– 60	400	456
Фінансовий рахунок	– 10 132	–10 120	18 601	9 111	–569
Кредити та облігації	–1660	–3166	1 216	–2 320	–2 533
Зведений баланс	– 2 455	–4 175	2 023	4 915	849
Офіційний курс гривні до долару США на кінець року					

Джерело. Складено автором за даними офіційного сайту Національного банку України. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208301>.

Локальна валютно-фінансова криза 2014 р., яка спричинила стрімке знецінення гривні на 97,3%, також супроводжувалася відпливом капіталу, обумовленим проведенням антитерористичної операції (АТО) та дефіцитом валюти на внутрішньому ринку, що виник у результаті скорочення надходжень іноземної валюти від експорту та падінням обсягів валютних резервів НБУ. Швидкий відплив капіталу під час розгортання згаданих криз показав, що монетарний режим, якорем якого є фіксований валютний курс, та сформований механізм валютного регулювання не спроможні захистити національну валюту від її знецінення. Тому, починаючи з 2015 р., НБУ змінив монетарний режим, перейшовши до інфляційного таргетування та гнучкого курсоутворення. Звісно, це не означає негайне введення плаваючого курсу, оскільки перехідний період до повноцінного інфляційного таргетування ще триває. Сьогодні для макроекономічної стабільності в Україні потрібне кероване плавання курсу, яке адекватно реагуватиме на зміни торговельного балансу та тенденції вільного руху капіталів.

Зміна монетарного режиму та валютно-курсової політики вимагає лібералізації механізму валютного регулювання, яка передбачає поступову заміну інструментів фінансових репресій (адміністративних обмежень) економічними інструментами, які є ринковими, більш гнучкими і ліберальними. Поступова відміна валютних обмежень має супроводжуватися заходами, спрямованими на спрощення процедури руху капіталу, що дозволить пом'якшити наслідки його швидкої «втечі» під час локальних, регіональних та світових валютно-фінансових криз.

Існування у вітчизняній практиці широкого переліку заборон на переказ капіталу обмежують, хоча і не прямим шляхом, повну свободу трансакцій за поточним рахунком. Економічні суб'єкти, які реалізують такі трансакції, зокрема, експортно-імпортні послуги, трансферти дивідендів, відсоткових виплат тощо, змушені доводити в банках, податкових та контрольних органах влади їх правдивість (тобто що вони не є прихованим способом вивозу та ввозу капіталу). Усе це підвищує трансакційні витрати в міжнародній торгівлі, знижує конкурентоспроможність українських підприємств, а також додає роботи банкам, зобов'язаним моніторити всі фінансові операції, що перевищують суму в 150 тис. грн.

Перелік обмежень за рахунком фінансових операцій охоплює повний набір транскордонних операцій фінансового ринку, зокрема, купівлю та продаж цінних паперів (акцій, облігацій, а також інструментів інвестиційних фондів), операції на грошовому валютному ринку, операції з деривативами, прямі іноземні інвестиції (особливо українських резидентів за кордоном), купівлю нерухомості, відкриття банківських рахунків за кордоном, розміщення активів інвестиційних фондів на зовнішніх ринках тощо.

Щодо законодавства, яке регулює рух фінансових потоків, то, не торкаючись деталей окремих правових норм і конкретних обмежень, його можна охарактеризувати так:

– наявність великої кількості обмежень та їх низька сукупна прозорість. Відсутній єдиний закон, який регулює трансакції за рахунком фінансових операцій. Діють правові акти різного рівня, прийняті в різний час, зокрема, підзаконні акти (постанови та інструкції НБУ), які створюють складну та заплутану картину діючого механізму валютного регулювання;

– прогалини в законодавстві, що дозволяють легальним шляхом обходити обмеження на здійснення валютних операцій за статтями платіжного балансу;

– подвійна асиметрія валютних обмежень, а саме: переважна більшість валютних обмежень існує на вивіз капіталу, ніж на його ввіз (насправді необхідна симетрія, оскільки інвестори не хочуть ввозити капітал за відсутності свободи його вивозу); левова частка обмежень стосується більше резидентів, ніж нерезидентів;

– відсутність єдиного регулятора. Хоча НБУ і відіграє основну роль у процесі регулювання руху капіталу, відповідними повноваженнями наділені Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює регулювання ринку фінансових послуг, а також регіональні органи влади щодо реєстрації прямих іноземних інвестицій;

– волюнтаризм і непрозорість у прийнятті відповідних рішень щодо регулювання руху фінансових потоків.

Аналіз вітчизняної практики управління рухом капіталу встановив, що діюча система валютних обмежень є неефективною в регулюванні фінансових потоків як в Україні, так і за її межами. При цьому, існуючі валютні обмеження також не можуть стримати спекулятивний приплив капіталу на внутрішній фінансовий ринок.

Підкреслимо, що в разі макроекономічної неефективності діючого механізму регулювання фінансових потоків, існують певні проблеми і в інших сферах. Зокрема, цей механізм сприяє створенню:

– негативного зовнішнього іміджу України як закритої країни;

– додаткових бар'єрів для припливу іноземних інвестицій;

– перешкод у міжнародній інтеграції і розвитку внутрішнього фінансового сектора. Закритість цього сектору не дозволяє суттєво збільшити кількість учасників на внутрішньому ринку, забезпечити появу нових фінансових продуктів, швидкими темпами збільшувати капітал українських банків та інших фінансових інститутів, підвищити рівень конкуренції на ринку, сприяти якості та надійності послуг тощо;

– додаткових трансакційних витрат для всієї економіки (зокрема, також для поточних операцій);

– дискримінації малого та середнього бізнесу (великому бізнесу завжди легше отримати необхідні ліцензії або обходити діючі обмеження);

– стимулу для лобіювання та корупції.

Таким чином, специфіка механізму валютного регулювання дає підстави говорити про те, що необхідно приймати стратегічне рішення щодо його поступової лібералізації у напрямі зняття обмежень на рух капіталу у близькій перспективі.

Якщо звернутися до міжнародного досвіду, то за останні 30 років значно зросла кількість країн, які дотримуються принципу вільного руху капіталу. На сьогодні понад 60 країн світу зняли обмеження на його вільний рух. Ця група включає всі країни-члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), країни-члени Євросоюзу, а також деякі країни, що розвиваються.

Процес лібералізації руху капіталу тісно пов'язаний із зростаючою інтеграцією міжнародних ринків, тобто фінансовою глобалізацією. Основними складовими цього процесу є розвиток міжнародної торгівлі; лібералізація банківського та інших сегментів фінансового ринку; глобальна експансія великих транснаціональних фінансових корпорацій; приватизація банків та інших фінансових інститутів у країнах із трансформаційною економікою; зростаючий рівень фінансової освіти учасників ринку; технічний прогрес у галузі транспорту, зв'язку, інформаційних технологій.

Провідною рушійною силою цього процесу є технічний прогрес, який дозволяє суттєво знизити трансакційні витрати і, як результат, збільшити міжнародну мобільність капіталу. Серед науковців і практиків не існує єдиної думки щодо загального балансу потенційних вигравів та ризиків, пов'язаних із лібералізацією руху капіталу. Прихильники лібералізації руху фінансових потоків наводять аргументи «за», до яких належать такі:

– розширення можливостей імпорту ресурсів у країни, у яких їх внутрішні фінансові ресурси є недостатніми для забезпечення високих темпів економічного зростання;

– розширення можливостей доступу до світових фінансових ринків вітчизняного бізнесу;

– покращення міжнародного розміщення ресурсів;

– поглиблення фінансових ринків на міжнародному і національному рівнях. У країнах із недостатньо розвиненими ринковими відносинами таке поглиблення неможливо зробити без участі зовнішніх інвесторів.

До аргументів «проти» належать такі:

– зростання макроекономічної вразливості країни до зовнішніх шоків;

– поява додаткових ризиків, які пов’язані з лібералізацією та зростають у випадку відсутності макро-економічної рівноваги (існування високого рівня інфляції, дефіциту державного бюджету, великого зовнішнього боргу, від’ємного сальдо платіжного балансу, недостатнього рівня валютних резервів);

– велика ймовірність розгортання фінансової кризи в разі недостатнього розвинутого пруденційного нагляду за банківською системою.

У країнах, що реформують свою економіку, зазвичай реалізується «гібридний» (проміжний) режим грошово-кредитної політики, тобто режим, у межах якого центральний банк намагається управляти грошовими агрегатами і валютним курсом. В умовах лібералізації руху капіталу це значно збільшує ризик розгортання фінансової кризи.

Підсумовуючи аргументи «за» і «проти», можна зробити такі висновки: якщо країна вже просунулась на шляху лібералізації рахунку фінансових операцій, а її економіка є достатньо відкритою, немає сенсу продовжувати рестрикції, а тим більше їх посилювати; якщо країна тільки починає лібералізацію, постає питання темпів просування цього процесу і правильної черговості зроблених кроків. Зазвичай рекомендовано починати лібералізацію з довгострокових трансакцій, а закінчувати її звільненням з-під контролю короткострокових операцій. Кожний наступний крок повинен бути за можливістю симетричним, тобто однаковою мірою лібералізувати ввезення та вивезення капіталу. Весь процес із самого початку чітко планується і проводиться у достатньо короткі терміни, тобто декілька років, так щоб уникнути заморожування проміжного режиму на тривалий період.

Для забезпечення успішного результату лібералізації руху капіталу в Україні необхідно вжити ряд важливих заходів, а саме:

– прийняти новий закон про валютне регулювання та валютний контроль, в основу якого необхідно покласти принцип вільного руху капіталу і відсутність будь-яких валютних рестрикцій як кінцеву модель із терміном повної реалізації не більше трьох років. Такий термін потрібно передбачити, щоб створити відповідні умови для вільного руху капіталу в галузі удосконалення банківського та фінансового нагляду і зміни режиму грошово-кредитної політики. Водночас, враховуючи логіку поступової збалансованої лібералізації, перехідні норми закону могли б давати НБУ повноваження здійснювати валютний контроль за чітко визначеним переліком короткострокових операцій на термін не більше трьох років. Операції фондового ринку, прямі іноземні інвестиції, купівля нерухомості під інвестиції, довгострокові кредити тощо повинні бути звільнені з-під контролю раніше, найкраще з моменту набрання чинності закону;

– переглянути чинне законодавство у сфері банківського та страхового бізнесу, внести зміни в земельне законодавство, узгодити норми нового закону про валютне регулювання та валютний контроль із чинними законами про інвестиції та недержавні пенсійні фонди. Всі обмеження на валютні операції необхідно з цих законів видалити;

– удосконалити роботу банківського і фінансового нагляду шляхом проведення постійного моніторингу міжнародних трансакцій і використання сучасних фінансових інструментів для хеджування ризиків, зокрема, різного типу деривативів;

– удосконалити статистику платіжного балансу та системи стеження за транскордонними фінансовими потоками (йдеться про моніторинг макроекономічних агрегатів, а не окремих угод, як у випадку банківського та фінансового нагляду);

– забезпечити повне використання міжнародних стандартів інформаційної прозорості уряду та Національного банку України;

– проводити відповідальну грошово-кредитну та фінансову політику, що орієнтована на досягнення бюджетної збалансованості, обмеження розмірів державного боргу і зниження темпів інфляції.

Розпочинаючи реалізацію заходів, спрямованих на вільний рух капіталу, паралельно важливо працювати над удосконаленням механізму валютного регулювання у напрямі його лібералізації. Проте цей процес має бути пов’язаний із покращенням підприємницького середовища, розвитком фінансових ринків, відповідним зростанням чистих іноземних інвестицій і загальним попитом на вітчизняні активи.

За умов ефективної структурної політики, формування дієвих інвестиційних стимулів, прискореної модернізації виробництва, розвитку фінансових інструментів та активного входження на внутрішній ринок першокласних іноземних інвесторів можна очікувати:

– поступового технологічного оновлення національної економіки, яке супроводжуватиметься підвищенням її загальної конкурентоспроможності та зростанням відповідних міжнародних кредитних рейтингів як окремих підприємств, так і країни загалом;

– стійкого покращення стану і структури поточного та фінансового рахунків платіжного балансу, випереджаючої динаміки надходжень прямих іноземних інвестицій;

– сталого зростання попиту на національну валюту;

– підвищення курсової гнучкості гривні.

Процес переходу від суворо регульованого до гнучкого курсоутворення гривні має забезпечуватися НБУ й урядом спільно, за їх цілковитого порозуміння та координації дій у разі дотримання та реалізації встановленого курсового режиму.

У перехідному процесі в центрального банку залишається можливість здійснювати інтервенції для утримання курсу в певних межах. Ці межі можуть розширюватися обережно і поступово з метою звикання суб'єктів валютних відносин до змін курсу в часі і, таким чином, зробити його практично безболісним.

Поетапна лібералізація механізму валютного регулювання відбуватиметься за умов стійкого економічного зростання, якісного посилення конкурентоспроможності вітчизняної продукції в міру зниження доларизації і посилення фінансової стійкості національної економіки, включаючи її здатність автономно нівелювати неочікувані валютні коливання з використанням інструментів фондового ринку.

Водночас у монетарній сфері мають спостерігатися такі тенденції:

- зростання частки безготівкових розрахунків у загальному обсязі розрахунків;
- якісне підвищення дієвості відсоткової політики;
- поступове зниження залежності від активної девізної політики.

При цьому Національний банк України продовжуватиме використовувати міжнародні резерви для забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні, покращення кредитоспроможності України, гарантування виконання країною зобов'язань перед міжнародними фінансовими організаціями, регулювання платіжного балансу. У майбутньому необхідно поєднати політику підтримки оптимальної структури міжнародних резервів із застосуванням нових фінансових інструментів із метою забезпечення більш ефективного управління фінансовими ресурсами.

Лібералізація механізму валютного регулювання передбачає суттєве зменшення видів операцій, які підлягають валютному контролю. Виходячи з цього, всі операції з капіталом та фінансові операції платіжного балансу, а також операції на внутрішньому валютному ринку необхідно класифікувати за чотирма категоріями:

1) операції, які потребують отримання дозволу (ліцензії НБУ), видача якого має узгоджуватись із загальними принципами формування механізму валютного регулювання;

2) операції, які потребують реєстрації. Резидент як сторона відповідної валютної операції повинен до фактичного проведення цієї операції зареєструвати її в установленому порядку в Національному банку України;

3) операції, які потребують повідомлення про проведену валютну операцію. Уповноважені банки, професійні учасники фондового ринку, митні органи та інші суб'єкти валютних операцій повинні протягом певного терміну після її здійснення повідомити про це Національний банк України;

4) операції, які не потребують отримання ліцензії на її здійснення, реєстрації або направлення повідомлення про неї.

З огляду на це лібералізація механізму валютного регулювання повинна супроводжуватись такими заходами:

– поступовим зменшенням переліку операцій та сум за ними, які вимагають отримання ліцензії та реєстрації;

– послідовним розширенням переліку операцій та сум за ними, які потребують повідомлення про здійснену операцію або взагалі не потребують ліцензування, реєстрації або повідомлення;

– одночасним введенням ефективних систем моніторингу руху капіталів;

– застосуванням НБУ тимчасових запобіжних заходів (валютних обмежень) у виняткових обставинах погіршення стану платіжного балансу або валютного ринку.

Зазначимо, що в Україні умови для успішної лібералізації механізму валютного регулювання на сьогодні ще недостатньо сформовані і вимагають подальшого опрацювання його правових норм. Зокрема, законодавство з валютного регулювання вимагає уточнення та введення ряду нових норм, а саме:

– поняття «монетарний суверенітет», сутність якого полягає у визначенні національної грошової одиниці (гривні) як єдиного законного засобу платежу на території України, а також одного з засобів платежу в міжнародному обігу. Це може бути досягнуто шляхом розширення використання національної валюти – гривні за поточними валютними операціями, а саме: надання можливості проведення розрахунків за експортно-імпортними операціями без обмеження кола країн, із резидентами яких ці операції можуть здійснюватись, а також надання права здійснення переказів за неторговельними операціями;

– визначення та уточнення повноважень Кабінету Міністрів України та органів, що ним уповноважені, щодо проведення операцій із валютними цінностями;

– забезпечення реальної та інструментальної незалежності НБУ, яка надасть йому право бути єдиним органом валютного регулювання і валютного контролю та більш гнучко застосовувати інструменти, які є в його арсеналі, передбачаючи поступову відміну валютних обмежень. З огляду на це НБУ потрібно дозволити самостійно встановлювати і визначати:

– перелік інструментів регулювання операцій, пов'язаних із рухом фінансового капіталу, які Національний банк матиме змогу застосовувати залежно від стану валютного ринку, платіжного балансу

та відповідного рівня макроекономічних показників, а також запроваджувати у випадках наявності достатньо серйозної загрози зовнішньої платоспроможності країни і стабільності внутрішнього валютного ринку;

- критерії, що мають слугувати основою змін у арсеналі інструментів регулювання конкретних валютних операцій;

- структуру валютного ринку, порядок та умови торгівлі на ньому валютними цінностями – ці повноваження дозволять розширити (звужити) коло учасників цього ринку залежно від тривалості макроекономічної стабільності та достатності розвитку фінансових ринків в аспекті їх ліквідності, капіталізації, насиченості похідними фінансовими інструментами;

- межі сум і термінів кредитів в іноземній валюті, наданих уповноваженими банками та небанківськими фінансовими установами на території України;

- вид, форми, порядок та терміни надання суб'єктам господарювання – резидентами та нерезидентами інформації, потрібної для здійснення моніторингу валютних операцій та складання статистики зовнішнього сектору;

- відповідальність за порушення активів валютного законодавства;

- перелік і класифікацію типів валютних операцій (поточні; операції, пов'язані з рухом фінансового капіталу; операції з обміну валют);

- перелік валютних операцій, які здійснюються без обмежень, та валютних операцій, які здійснюються під час дотримання встановлених умов, а також тих, до яких застосовується конкретний механізм регулювання цих операцій.

Також для підвищення формальної та неформальної незалежності НБУ законодавство з валютного регулювання повинно передбачати:

- а) можливості запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті та встановлення його розміру в разі виникнення напруги на валютному ринку (на сьогодні таке запровадження можливе тільки за згодою Верховної Ради України);

- б) розроблення обов'язкових до виконання нормативно-правових актів щодо порядку здійснення валютних операцій, до яких застосовується конкретний механізм їх регулювання або встановлюються умови їх проведення;

- в) встановлення порядку відкриття та використання рахунків у банках за межами України, здійснення операцій із валютними цінностями з використанням цих рахунків;

- г) встановлення порядку ввезення (пересилання) в Україну та вивезення (пересилання) з України валютних цінностей;

- д) встановлення режиму використання валюти України нерезидентами під час здійснення валютних операцій на території країни та іноземними банками під час надання банківських послуг на території іноземних держав; іноземної валюти в Україні; «електронних грошей» у розрахунках резидентів із нерезидентами; міжнародних платіжних інструментів;

- е) запровадження вимоги щодо подання резидентами та нерезидентами документів, що свідчать про наявність підстав для проведення операцій із валютними цінностями;

- є) запровадження моніторингу всіх валютних операцій, а також стану фінансових ринків;

- ж) забезпечення уповноваженими банками, небанківськими фінансовими установами та іншими юридичними особами, що надають фінансові послуги, контролю за валютними операціями клієнтів.

Водночас мають бути чітко визначені обов'язки резидентів і нерезидентів під час проведення валютних операцій, а саме:

- щодо репатріації резидентами виручки за експортними та імпорнтними операціями у визначений законодавством або обумовлений у договорах термін (цей термін розрахунків має встановлюватись окремим законом України);

- підтвердження резидентом наявності зобов'язань в іноземній валюті під час купівлі іноземної валюти за гривні на валютному ринку України та перерахування валютних цінностей на користь нерезидентів;

- підтвердження нерезидентами джерел походження коштів під час здійснення в Україні операцій із валютними цінностями.

Висновки. Запропоновані заходи з лібералізації механізму валютного регулювання в контексті євроінтеграційних процесів в Україні здатні суттєво підвищити його ефективність. Водночас їх впровадження можливе за умов узгодження дій у сфері зняття обмежень на рух капіталу та суттєвого розвитку грошово-кредитної та фінансової систем країни. Своєю чергою, лібералізація руху капіталу має відбуватися в контексті посилення загальної конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Значна амплітуда коливань цін на світовому товарному ринку може негативно вплинути не лише на стійкість зовнішнього сектору країни, але й на її загальну платоспроможність. Адже потенційна вразливість української економіки обумовлена її значною відкритістю.

За таких умов швидка лібералізація операцій з інвестування в іноземні активи здатна призвести до впливу за кордон національних заощаджень, що, по-перше, уповільнить формування в Україні адекватних інструментів інвестування та розвитку власного фондового ринку, а по-друге, зумовить нестачу внутрішніх фінансових ресурсів у разі зростаючого попиту на них із боку реального сектору.

Завчасна лібералізація може також інтенсифікувати надходження небажаних потоків фінансового капіталу. Зокрема, за відсутності умов підвищення обсягів прямих інвестицій в Україну мінливий рух короткострокового спекулятивного капіталу збільшує валютні ризики, які поглиблюють потенційну вразливість національної економіки в моменти значних коливань валютного курсу. Саме тому лібералізація валютних операцій із капіталом має узгоджуватись із переходом до більш гнучкого курсоутворення, зменшуючи надмірний приплив у країну небезпечного короткострокового фінансового капіталу.

Література:

1. Козюк В. В. Монетарні засади глобальної фінансової стабільності : [монографія] / В. В. Козюк. – Тернопіль : ТНЕУ, «Економічна думка», 2009. – 728 с.
2. Дуттагупта Р. Переход к гибкому обменному курсу. Как, когда и насколько быстро? / Р. Дуттагупта, Ж. Фернандес, Ч. Каракадаг // Вопросы экономики. – 2006. – № 38. – С. 1–32.
3. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика : теория и практика : [учеб. пособие] / С. Р. Моисеев. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2011. – 784 с.

Отримано: 18 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 06 липня 2016 р.*Прийнято до друку:* 16 серпня 2016 р.

Григорська О. С. Сутнісна характеристика фінансової політики держави / О. С. Григорська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 51–54.

УДК 336.027

JEL-класифікація: G32

Григорська Олена Станіславівна,
аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано підходи вітчизняних та зарубіжних учених-економістів до визначення сутності фінансової політики держави. Із урахуванням результатів критичного аналізу запропоновано власне визначення сутності фінансової політики. Підкреслено значимість управління фінансовими потоками, що спрямовуються державою на реалізацію стратегічних і тактичних цілей та завдань соціального, економічного, політичного та духовного розвитку суспільства, важливість урахування поточного стану фінансової системи та механізму її функціонування, а також внутрішніх і зовнішніх факторів, які можуть вплинути на процес розробки та здійснення фінансової політики.

Ключові слова: фінансова політика, фінансова система, фінансовий механізм, фінансові інструменти, фінансовий контроль.

Григорская Елена Станиславовна,
аспирант Киевского национального университета имени Тараса Шевченка

СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ФИНАНСОВОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Проанализированы подходы отечественных и зарубежных ученых-экономистов к определению сущности финансовой политики государства. С учетом результатов критического анализа предложено собственное определение сущности финансовой политики. Подчеркнута значимость управления финансовыми потоками, направляемых государством на реализацию стратегических и тактических целей и задач социального, экономического, политического и духовного развития общества, важность учета текущего состояния финансовой системы и механизма ее функционирования, а также внутренних и внешних факторов, которые могут повлиять на процесс разработки и осуществления финансовой политики.

Ключевые слова: финансовая политика, финансовая система, финансовый механизм, финансовые инструменты, финансовый контроль.

Olena Grygorska,
postgraduate Taras Shevchenko National University of Kyiv

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE STATE FINANCIAL POLICY

In the article the approaches of domestic and foreign scientists and economists to the definition of the state financial policy are analyzed. Taking into account the results of the critical analysis the author suggested his own definition of the essence of fiscal policy. The importance of cash flow management, the sending State for the implementation of strategic and tactical goals and objectives of social, economic, political and spiritual development of society is emphasized. The importance of the current state of the financial system and its functioning, as well as internal and external factors that may affect the development process and implementation of fiscal policy have been taken into account.

Keywords: financial policies, financial system, financial mechanism, financial instruments, financial control.

Постановка проблеми. Кожна держава використовує фінансову політику для виконання своїх функцій і завдань, досягнення поставлених цілей. Фінансова політика формується залежно як від пріоритетних напрямків розвитку економіки країни, так і виходячи зі загальнонаціональних інтересів, сприяє забезпеченню раціонального розподілу фінансових ресурсів між галузями економіки, концентрації фінансових ресурсів на найважливіших сферах економічного розвитку. Саме за допомогою фінансової політики здійснюється багатосторонній регулюючий вплив на ринкові відносини. Оскільки реалізацію фінансової політики на сьогодні здійснюють в умовах соціально-економічних і політичних перетворень, дослідження змін у сутнісних характеристиках фінансової політики держави набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками прагматика та проблематика фінансової політики стає предметом дослідження багатьох науковців і практиків. Доречно зауважити, що сутнісне розуміння підходів до визначення фінансової політики держави базується на теоретичних дослідженнях

багатьох закордонних і вітчизняних науковців. Серед вітчизняних дослідників цій проблематиці приділяють увагу О. Василик, О. Данілов, С. Лондар, О. Кириленко, В. Кравченко, В. Опарін, В. Федосов, П. Юхименко та ін., серед закордонних – Р. Дорнбуш, С. Фішер, Р. Шмалензі та ін. Однак через множинну варіантність до висвітлення сутності фінансової політики, постає потреба в систематизованому викладенні точок зору представників фінансової науки та критичному їх аналізі, що дасть підстави для вироблення власного авторського змісту фінансової політики держави та чітких сутнісних ознак розглядуваного поняття.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування та визначення сутності дефініції «фінансова політика держави» на основі критичного аналізу існуючих у вітчизняній та зарубіжній економічній літературі підходів до її трактування.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі існують численні варіантизації думок та суджень до тлумачення сутності фінансової політики держави. У силу неоднозначності пояснення змістовного навантаження цієї дефініції, зупинимось детальніше на сучасних інтерпретаціях цього поняття.

На думку відомих українських учених В. Федосова і В. Опаріна, фінансова політика є комплексом дій і заходів держави в межах наданих їй функцій і повноважень у сфері фінансів, вона має бути адекватною відповідній економічній і політичній ситуації, котра складається в певний історичний момент у конкретній країні [1]. У представленому підході автори розрізняють дії та заходи держави у сфері фінансів. Однак відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, заходи – це сукупність дій для досягнення чого-небудь [2, с. 441]. Отже, слова «дії» та «заходи» у цьому випадку несуть однакове змістове навантаження, тож їх не слід розмежовувати. Водночас, на нашу думку, важливим є введення у трактування фінансової політики такої її характеристики, як відповідність економічній і політичній ситуації, що склалася в державі на певний момент часу. Це дозволить враховувати наявні реалії соціально-економічного розвитку та об'єктивні можливості країни для побудови й реалізації ефективної фінансової політики держави.

З точки зору О. Василика, фінансова політика держави – це заходи, методи й форми організації та використання фінансів для забезпечення її економічного й соціального розвитку [3]. Справді, варто погодитися з ученим у тому, що методи й форми організації та використання фінансів необхідні для розробки і реалізації фінансової політики. Проте також не можна залишати поза увагою й необхідні фінансові ресурси, фінансові організації та установи. Окрім того, на наше переконання, крім цілей економічного й соціального розвитку, слід враховувати зовнішньоекономічні, оборонні та інші цілі. Також правильніше було б сказати, що ці процеси «використання фінансів» повинні здійснюватися відповідно до інтересів і потреб суспільства загалом.

О. Данілов визначає державну фінансову політику як частину соціально-економічної політики держави щодо забезпечення збалансованого зростання фінансових ресурсів на всіх рівнях фінансової системи країни, що в кінцевому підсумку сприятиме покращанню соціального й матеріального добробуту суспільства [3]. Утім, питання співвідношення фінансової та соціально-економічної політики є дискусійним. Адже виділення економічної та соціальної державних політик ґрунтується на віднесенні їх до окремих сфер суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної). Фінансова сфера є, на нашу думку, обслуговуючою, тож фінансова політика є важливим самостійним напрямом державної політики, завдяки якій акумулюються ресурси для реалізації інших видів державних політик. Водночас варто погодитись із тим, що фінансова та соціально-економічні політики є взаємообумовленими та впливають одна на одну.

Дещо відмінний підхід до з'ясування сутності фінансової політики демонструє П. Юхименко. У його поданні фінансова політика держави є частиною (підсистемою) її економічної політики, яка є сукупністю законодавчих і нормативних актів, бюджетно-податкових, інших фінансових інструментів, інститутів і заходів державної влади, котрі, згідно із законодавством, мають повноваження щодо формування й використання фінансових ресурсів держави та регулюють фінансово-кредитні потоки в секторах економіки відповідно до стратегічних і тактичних цілей державної економічної політики [4]. Звичайно, погоджуємося з дослідником у тому, що фінансова політика включає сукупність інструментів, інститутів і заходів державної влади, адже інститути державної влади розробляють фінансову політику та реалізують, при цьому обов'язково вживаючи заходів із застосуванням відповідних інструментів, що дозволяє розглядати фінансову політику як певний вид діяльності. Важливим також є акцентування уваги на існуванні етапів формування та використання фінансових ресурсів у процесі реалізації фінансової політики, на необхідності та можливості регулювання фінансово-кредитних потоків, на обов'язковій наявності стратегічних та тактичних цілей. Водночас виникає питання доцільності отождоження фінансової політики з сукупністю законодавчих і нормативних актів, адже правову основу мають практично будь-які дії у сфері фінансів, тому є зрозумілим, що фінансова політика реалізується в рамках існуючого законодавства, тож таке уточнення в разі визначення економічного змісту фінансової політики вважаємо недоцільним.

С. Лондар та О. Тимошенко розтлумачують фінансову політику держави як визначений урядом напрям діяльності, що передбачає цілісну сукупність організаційних, правових, інформаційних, інших за-

ходів, спрямованих на ефективне формування фінансових ресурсів держави, їх розподіл, раціональне використання й контроль відповідних фінансових потоків за допомогою використання потенціалу фінансової системи та забезпечення функціонування фінансових механізмів [5]. У представленому підході автори відзначають важливість контролю за ефективним формуванням та раціональним використанням фінансових ресурсів держави. Використання фінансових ресурсів відбувається, головним чином, за межами фінансової системи, тож оцінювання ефективності цієї системи залежить від того, наскільки раціонально такі ресурси використовуються. Тому фінансова політика повинна передбачати здійснення державного фінансового контролю за ефективністю використання фінансових ресурсів, а також враховувати результати контролю в подальшому під час розподілу коштів у галузевому або територіальному аспектах. Без контролю за розподілом та перерозподілом фінансових ресурсів може статися неповне або невчасне фінансування державних видатків, що може негативно позначитися на досягненні головних цілей фінансової політики. Окрім того, за відсутності зазначеного контролю фінансову політику можна вважати не лише ілюзорною, а й певною мірою деструктивною. Важливо, щоб у разі реалізації фінансової політики всі цілі, які поставлені державою, досягалися одночасно. Звідси виникає завдання оптимальності поєднання зазначених цілей, оскільки вони можуть вимагати різноспрямованих дій із боку уряду і в результаті цього можуть виникати суперечності між ними. Іншою перевагою наведеного підходу, яку потрібно відзначити, є відзначення необхідності реалізації потенціалу фінансової системи.

Результати наукового аналізу дозволяють враховувати й інші визначення фінансової політики. Так, О. Кириленко, висвітлюючи сутність розглядуваного питання, розкриває його через «сукупність фінансових (розподільних і перерозподільних) заходів, які виконує держава через фінансову систему» [6]. Врахування функціональної спроможності фінансової системи і фінансового механізму під час розкриття призначення фінансової політики є дуже важливим, оскільки це накладає об'єктивні межі формування та реалізації останньої. Проте вчена, зазначаючи те, що держава реалізує фінансову політику в рамках фінансової системи, не згадує про фінансовий механізм. Без урахування дієвості фінансового механізму виникає ризик неповної реалізації фінансової політики. Тобто можливості реалізації фінансової політики в державі обмежені параметрами існуючих фінансової системи та фінансового механізму, що необхідно обов'язково враховувати.

Незавершеністю та суперечливістю характеризується тлумачення державної фінансової політики у працях В. Кравченко. Він вважає, що така політика є системою заходів, що здійснюються централізованою владою з метою управління процесом утворення, розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів у регіонах та інших адміністративно-територіальних одиницях [7]. Однак із таким підходом важко погодитись повною мірою, оскільки можливості централізованого розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів між регіонами сьогодні є досить обмеженими в контексті тенденцій децентралізації бюджетної системи. При цьому ефективний перерозподіл коштів між регіонами на сьогодні є значною проблемою, що потребує вирішення, тож такий аспект фінансової політики не можна зводити до її внутрішнього змісту.

Систематизація підходів до з'ясування сутності фінансової політики держави неможлива без розгляду змістовної площини такого поняття в розрізі зарубіжного досвіду. Так, С. Фішер, Р. Дорнбуш і Р. Шмалензі не виокремлюють державну фінансову політику як самостійне поняття, а використовують термін «фіскальна політика», інтерпретуючи його як рішення, котрі приймає держава щодо своїх доходів і витрат [8]. Погоджуючись із тим, що у фінансовій політиці центральне місце займають питання бюджету, все ж таки не слід звужувати фінансову політику до фіскальної (бюджетної, податкової, митної), оскільки політика держави у сфері банківської, страхової, інвестиційної напрямків діяльності, а також фондового ринку, є також дуже важливою для реалізації стратегічних цілей соціально-економічного розвитку.

Висновки. За результатами критичного аналізу підходів учених-економістів до трактування фінансової політики держави (рис. 1) можна зробити висновок про те, що це питання, на жаль, не висвітлено повною мірою та серед дослідників усе ще немає єдиної точки зору. Вчені погоджуються із тим, що фінансова політика є частиною економічної; є певним видом діяльності, який спрямований на досягнення конкретних цілей; планується та здійснюється з ініціативи та під керівництвом відповідних органів управління тощо. Водночас у визначеннях учених не враховано те, що формування фінансових ресурсів в економіці не є сталим процесом та залежить від економічної кон'юнктури, яка, своєю чергою, визначається комплексом різноманітних чинників.

Враховуючи викладене, пропонуємо таке визначення сутності фінансової політики: це напрям діяльності держави у сфері формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів фінансових ресурсів, а також управління фінансовими потоками, що спрямовуються державою на реалізацію стратегічних і тактичних цілей та завдань соціального, економічного, політичного та духовного розвитку суспільства, та передбачає вжиття заходів із досягнення запланованих результатів із застосуванням сукупності інструментів, з урахуванням поточного стану фінансової системи та механізму її функціонування, а також внутрішніх і зовнішніх факторів, які можуть вплинути на процес її розробки та здійснення.

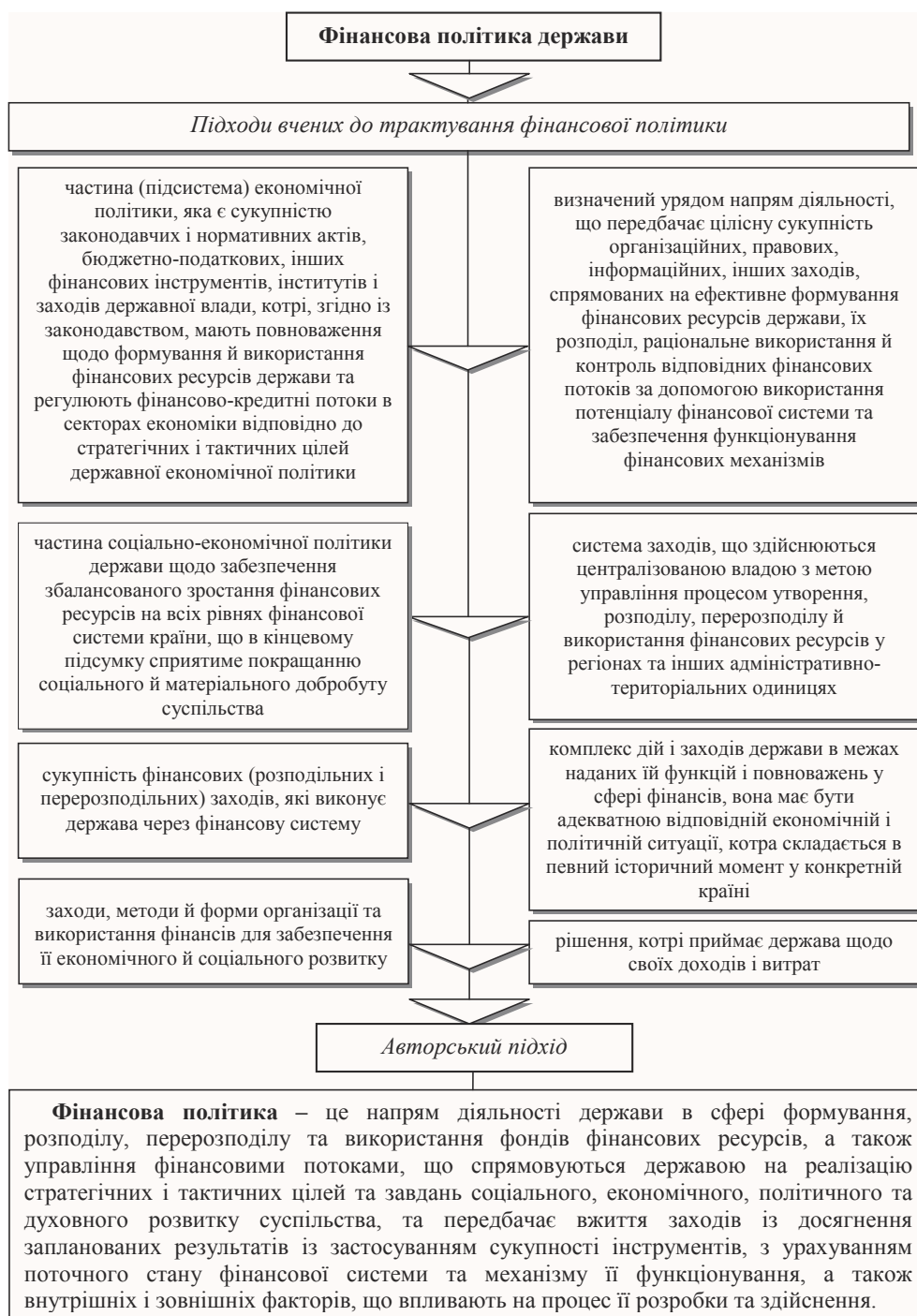

Рис. 1. Графічне подання поняття «фінансова політика держави»

Література:

1. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні : проблеми і напрями : [моногр.] / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін ; за наук. ред. В. Федосова – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : [250 000 сл. та словосполучень з дод. та доп.] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Василик О. Д. Теорія фінансів : [підруч.] / О. Д. Василик – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
4. Фінанси у запитаннях і відповідях / за заг. ред. О. Д. Данілова. – К. : Комп'ютер прес, 2006. – 444 с.
5. Теорія фінансів : [навч. посіб.] / [П. М. Леоненко, П. Л. Юхименко, А. А. Ільєнко та ін.]; за заг. ред. О. Д. Василика. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
6. Лондар С. Л. Фінанси : [навч. посіб.] / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.
7. Кириленко О. П. Фінанси (теорія та вітчизняна практика) : [навч. посіб.] / О. П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2002. – 212 с.
8. Кравченко В. Місцеві фінанси України : [навч. посіб.] / В. Кравченко. – К. : Т-во Знання, КОО, 1999. – 487 с.
9. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М.: Дело, 1995. – 864 с.

Отримано: 10 червня 2016 р.

Прорецензовано: 01 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 05 серпня 2016 р.

Карлін М. І. Фіскальна оптимізація як умова зменшення державного боргу України / М. І. Карлін // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 55–61.

УДК 336.58

JEL-класифікація: G32

Карлін Микола Іванович,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та оподаткування
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ФІСКАЛЬНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЯК УМОВА ЗМЕНШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано причини зростання державного боргу України та запропоновано шляхи його фіскальної оптимізації з урахуванням інтересів держави, територіальних громад та окремих громадян, спираючись на позитивний та негативний досвід окремих країн ЄС. Наголос повинен бути зроблений на зниження квазіфіскальних видатків держави, на обмеження виведення коштів у тіньову економіку та офшори, на оптимізацію видатків держави на органи управління фінансовою сферою, на поступове зниження єдиного соціального внеску, на введення більш диференційованої системи оподаткування доходів громадян.

Ключові слова: фіскальна оптимізація, державний борг, фіскальна консолідація, квазіфіскальні видатки держави, фіскальна децентралізація, прогресивна система оподаткування.

Карлін Николай Иванович,

доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов и налогообложения
Восточноукраинского национального университета имени Леси Украинки

ФИСКАЛЬНАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ КАК УСЛОВИЕ УМЕНЬШЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА УКРАИНЫ

В статье проанализированы причины увеличения государственного долга Украины и предложено пути его фискальной оптимизации с учетом интересов государства, территориальных общин и отдельных граждан, опираясь на позитивный и негативный опыт отдельных стран ЕС. Основной упор нужно сделать на снижение квазифискальных расходов, на ограничение вывода средств в теневую экономику и офшоры, на оптимизацию расходов на органы управления финансовой сферой, на постепенное снижение единого взноса, на введение более дифференцированной системы налогообложения доходов граждан.

Ключевые слова: фискальная оптимизация, государственный долг, фискальная консолидация, квазифискальные издержки государства, фискальная децентрализация, прогрессивная система налогообложения.

Mykola Karlin,

doctor of Science (Economics), Professor, Lesya Ukrainka Eastern European National University

FISCAL OPTIMIZATION AS A CONDITION FOR REDUCING THE STATE DEBT OF UKRAINE

This article analyzes the reasons for the growth of the state debt of Ukraine and suggests the ways of its optimization considering fiscal interests of the state, local communities and individuals, based on positive and negative experiences of some EU countries. Emphasis should be placed on reducing quasi-fiscal expenditures, limit the withdrawal of financial resources to shadow economy and offshores, the optimization of state expenditures on government finance, the gradual reduction of the single social contribution, the introduction of a differentiated system of income tax.

Keywords: fiscal optimization, state debt, fiscal consolidation, quasi-fiscal expenditures, fiscal decentralization, progressive tax system.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Фінансова система України за останні роки стає критично залежною від зарубіжних кредитів, що вимагає суттєвих змін у фіскальній політиці держави. Проблемою є те, що Українській державі в сучасних умовах необхідно одночасно проводити дві протилежні стратегії, з одного боку, фіскальної оптимізації, а, з другого – фіскальної децентралізації. Перша стратегія вимагає скорочення державного боргу, дефіциту бюджету, а також оптимізації державних видатків загалом, а друга – розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування, що веде до значного перерозподілу доходів держави на користь місцевих органів влади і самоврядування. Тому важливо знайти шляхи оптимізації як державних фінансів, так і місцевих доходів і видатків, щоб зменшити державний борг країни. Проблемою є той факт, що влада старастся приховати реальну ситуацію з державним боргом, не

враховуючи до нього борги державних підприємств (насамперед, «Нафтогазу») та заборгованість держави перед вкладниками радянського Ощадбанку. Крім того, держава неефективно використовує видатки на силові структури, особливо – на утримання Збройних Сил України, про що постійно повідомляють засоби масової інформації. Провідні західні політики вказують і на таку складову неефективного використання державних коштів в Україні, як корупцію серед управлінців різного рівня.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Поки в українській фінансовій літературі недостатньо публікацій щодо аналізу проблем фінансової консолідації в умовах соціально-економічної кризи в Україні у 2013–2016 рр. та виходу з неї. Певні напрацювання щодо оптимізації державних видатків та державного боргу України в умовах виходу з кризи можна знайти в роботах О. Барановського, А. Гальчинського, В. Гейця, Т. Вахненко, В. Дем'янишина, О. Длугопольського, В. Козюка, І. Лютого, Л. Сідельникової, Д. Серебрянського, В. Федосова та інших. Дискусійні пропозиції щодо шляхів здійснення оптимізації видатків місцевих бюджетів в Україні в сучасних умовах містяться в роботах В. Вишневецького, Г. Возняк, О. Десятнюк, Ю. Іванова, Т. Єфименко, Т. Калінеску, О. Кириленко, В. Кравченко, А. Крисоватого, І. Луніної, А. Соколовської, І. Сторонянської, С. Юрія та інших. Важливо в цих працях виокремити ті підходи, які б допомогли Україні уникнути грецького шляху виходу з економічної кризи у зв'язку із зростанням внутрішнього та зовнішнього боргу нашої країни, одночасно розширивши фінансові можливості регіонів та громад.

Цілі статті. Для оптимізації державного боргу України необхідно обґрунтувати низку нових заходів із фінансової оптимізації у здійсненні фінансової політики України на 2016–2020 роки, щоб, з одного боку, виконати умови МВФ, а, з другого – не реалізувати в нашій країні «грецький» варіант виходу з боргової кризи, який у Греції затягнувся на 6 років. Важливо не допустити подібного сценарію в Українській державі, що вимагає обґрунтованого перегляду Меморандуму про співробітництво України та МВФ, оскільки його виконання призведе до подібної ситуації в нашій країні. Крім того, необхідно максимально оптимізувати так звані квазіфінансові видатки Української держави.

Виклад основного матеріалу. Під державним боргом слід розуміти, на думку Ш. Бланкарта [1, с. 383], сукупність усіх боргових зобов'язань держави. Разом з тим, у фінансовій науці під державним боргом, як правило, розуміються лише фінансові борги, так звані документально підтверджені борги. Водночас вимоги одержання пенсій майбутніми поколіннями, так звані непідтверджені борги, у складі державного боргу не враховуються. Загалом валовий обсяг державного боргу – це сума приростів чистої заборгованості за минулі роки плюс початковий стан заборгованості.

Чим довше країна затягує виплату основного боргу та відсотків із нього за рахунок доходів бюджету, тим важче буде уникнути боргової кризи.

Якщо економіка країни має тенденцію до реального зростання, спроможність обслуговування державного боргу підвищується. Бажаного ефекту зменшення боргового тягаря можна досягнути лише за допомогою несподіваної емісії. Цей інструмент використовувався раніше, використовується і зараз, але треба розуміти, що це рано чи пізно призведе до інфляції.

На кінець 2015 р. рівень державного боргу України становив 79% від ВВП. Загальна сума державного та гарантованого державою державного боргу склала близько 65,5 млрд дол. США. У гривневому еквіваленті вона становила 1572 млрд гривень.

Витрати державного бюджету нашої країни у 2016 р. на 256 млрд гривень перевищують її доходи. Планується 218 млрд гривень взяти в борг, а ще 38 млрд гривень надрукує Національний банк України, що говорить про втягування нашої країни в борговий зашморг.

Видатків бюджету України недостатньо для вирішення питань освіти, медицини чи оборони. Держава звертається до запозичень, наращує борги і потрапляє під зовнішнє управління. Так, у 2014 р. видатки зведеного бюджету в розрахунку на одного жителя в Україні становили лише 1 тис. дол. США, тоді як, наприклад, у сусідній Польщі – 6 тис. дол. США, у Туреччині – 2,7 тис. дол. США [2].

Політична економія державного боргу показує, що як політики, так і виборці мають схильність до підтримки дефіцитного бюджету. Тому для обмеження можливостей політиків у здійсненні боргових махінацій необхідно встановлювати конституційні рамки державної заборгованості. Це у своїх дослідженнях обґрунтував лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Б'юкенен (США) та його учні. Подібні обмеження встановлюють усі демократичні країни, але поки цього не дотримуються в Україні.

Важливим джерелом забезпечення економіки фінансовими ресурсами є зовнішні запозичення, що спричиняє зростання зовнішнього державного боргу понад норму. Останнє характерно для більшості розвинутих країн, хоча для України іноземні кредитори виставляють досить жорсткі вимоги. Їх можна зрозуміти, оскільки наша країна поки виглядає як ненадійний позичальник.

Для моніторингу зовнішніх запозичень у світі використовують так звані критерії самодостатності. Основними характеристиками зовнішньої заборгованості є такі: співвідношення зовнішнього державного боргу до ВВП, рівень зовнішньої заборгованості на одну особу, відношення зовнішнього державного

боргу до валютних резервів країни, співвідношення валового зовнішнього боргу й експорту товарів і послуг, співвідношення обсягу обслуговування поточної заборгованості й експорту товарів.

Проблемою є визначення межі зовнішнього державного боргу та державного боргу країни загалом. Д. Коуен довів, що розмір валового зовнішнього боргу не повинен перевищувати 50 % ВВП. Згідно із Маастрихтськими критеріями граничною межею державного боргу є 60% від ВВП країни [1, с. 407]. Практика здійснення державних запозичень розвинутими країнами показала, що в сучасних умовах гранична межа державного боргу не повинна перевищувати 60% від ВВП країни. Тільки за таких умов, зокрема, європейські країни можуть претендувати на вступ до Європейського Союзу.

Існує дві основні форми зниження державної заборгованості: зменшення суспільних витрат та підвищення податків. Кожна з цих форм має своїх прихильників та противників у різних політичних партіях. Відповідно, кожна з них, коли приходить до влади, використовує свій інструментарій оптимізації державного боргу. Сучасна практика показує, що для цього насамперед використовують підвищення непрямих податків. В Україні за останні роки наголос зроблено на постійне підвищення акцизного податку та на підвищення цін на енергоносії для всіх споживачів. Тому важливо визначити структуру заходів із фіскальної оптимізації в Україні в сучасних умовах, які суттєво відрізняються від умов розвинутих країн.

У загальному вигляді фіскальну оптимізацію слід розглядати ширше, ніж фіскальну консолідацію. Останню розглядають як сукупність заходів фінансової політики уряду країни, направлену на зменшення державного боргу і бюджетного дефіциту. Фіскальна оптимізація, крім вказаних складових, включає в себе ще й удосконалення доходної частини бюджетів усіх рівнів, зменшення квазіфіскальних видатків держави, а також оптимізацію доходів і видатків державних цільових фондів. Водночас заходи фіскальної оптимізації є головними серед складових фіскальної оптимізації.

Згідно із Маастрихтськими критеріями, дефіцит бюджету не повинен перевищувати – 3% від ВВП країни, а державний борг – 60% від ВВП країни, яка бажає вступити до Євросоюзу. Враховуючи орієнтацію України на вступ до ЄС, вказані критерії повинні бути основними дороговказами для нашої країни під час проведення політики фіскальної оптимізації у 2016–2020 рр., оскільки після 2020 року Україна планує подати заявку на вступ до Європейського Союзу. Водночас політика фіскальної децентралізації, яка реально розпочалася в Україні з 2015 року та забезпечила зростання доходів місцевих бюджетів (за офіційними даними на 30–40%), ускладнює досягнення Маастрихтських критеріїв. Вихід вбачаємо в розширенні термінів фіскальної консолідації з 5 до 10 років. За дослідженнями к. е. н. О. Крупня, така фіскальна консолідація характеризується довгостроковими діями уряду з терміном реалізації від 5 до 10 років, метою яких є приведення суми державного боргу до рівня 40% від ВВП. Виходячи з аналізу досвіду виходу з економічної кризи Греції, ряду інших країн Південної Європи – членів ЄС, важко очікувати досягнення в Україні рівня державного боргу в 40% від ВВП протягом наступних 5–10 років. На нашу думку, доцільно спрямувати політику фіскальної консолідації в нашій країні на показники державного боргу не вище 60% від ВВП, щоб одночасно здійснювати й політику фіскальної децентралізації.

З метою оптимізації державних видатків та державного боргу в Україні важливо зменшити перерозподіл ВВП, рівень якого складає близько 52% від ВВП. За оцінками експертів Центру економічної стратегії, зниження частки видатків держави у ВВП із 51% до 35–37% здатне прискорити економічне зростання в Україні на 1–2% ВВП у рік.

Для розуміння причин зростання державного боргу в Україні необхідно звернути увагу й на квазіфіскальні витрати (КФВ) держави. Суть КФВ, на думку В. Башка [3], полягає в тому, що державні корпорації реалізують товари та послуги за нижчими від ринкових цінами, компенсація яких відбувається шляхом надання підприємствам субсидій із бюджету; надання податкових пільг та відстрочок; унаслідок перехресного субсидування за рахунок інших споживачів послуг державних підприємств; у вигляді короткострокових запозичень державних корпорацій; у формі обміну акцій державних корпорацій, що здійснюють КФВ, на боргові цінні папери уряду.

Якщо держава взагалі не компенсує КФВ у короткостроковому періоді, то це позитивно впливає на рівень державного боргу країни, хоча призводить до фінансових втрат державних підприємств. Здійснення КФВ протягом тривалого часу без відповідної компенсації з боку держави призводить до істотного посилення боргового навантаження на державні корпорації. І щоб здешевити вартість залучення нових позик, уряд починає надавати державні гарантії. У разі втрати державних корпорацій доступу до боргових ринків, уряд змушений рятувати їх шляхом збільшення статутного капіталу, або повертаючи гарантовані державою боргові зобов'язання, внаслідок чого рівень державного боргу зростає. Так, за оцінкою, В. Башка, за 2008–2015 рр. обсяг КФВ в Україні становив 128 млрд дол. США, із них 62% було покрито за рахунок державного бюджету нашої країни. Решта цих витрат покривалася за рахунок втрат прибутку державних корпорацій, втрат від виданих НБУ кредитів рефінансування, втрат інших споживачів державних послуг.

З початку 2007 р. рівень державного боргу України зріс із 9,5% ВВП до 67,4% ВВП у 2015 р. Якщо не брати до уваги видатки на утримання силових органів та витрати на обслуговування державного боргу,

найбільше у вказаний період, за оцінками експертів, зросли витрати на відшкодування КФВ: із 1,4% від ВВП у 2004-2007 рр. до 4, 6% від ВВП у 2008–2015 рр. Зазначені надмірні витрати здебільшого фінансувалися за рахунок боргових запозичень. За відсутності КФВ, за приблизними розрахунками експертів, рівень державного боргу України становив би не 67,4%, а тільки 30% від ВВП.

Загалом можна зробити висновок про те, що делегування державним корпораціям та позабюджетним установам не підкріплених фінансовим ресурсом повноважень із реалізації товарів і послуг за цінами, нижчими від ринкових, призводить до зростання квазіфіскальних витрат цих структур та приховування реального державного боргу країни. Ця тенденція зараз характерна для багатьох постсоціалістичних країн, зокрема й для України. З нею активно бореться Міжнародний Валютний Фонд, який надає кредити з умовою встановлення реальних цін на енергоносії, комунальні послуги тощо в цих країнах. Подібна політика МВФ змушує політиків багатьох постсоціалістичних країн поступово запроваджувати енергоощадні технології, а не роздавати субсидії на оплату комунальних послуг. Поступово це починає робитися і в Україні, хоча подолати спротив противників подібного підходу в комунальній сфері поки дуже важко. Причиною цього є значний вплив олігархічних структур на діяльність окремих фракцій у Верховній Раді України. А без зміни взаємовідносин між монополістами, які надають подібні послуги домогосподарствам та державним структурам, квазіфіскальні витрати ще довго залишатимуться гальмом розвитку України.

Можливим варіантом для України могло б стати досягнення в перспективі рівня державного боргу на рівні 55% від ВВП (як у Польщі), але це вимагає використання польського підходу до реалізації подібної стратегії. У Польщі на законодавчому рівні у свій час була закріплена така умова: в разі перевищення державним боргом позначки в 55% від ВВП автоматично на такий же відсоток збільшується базова ставка податку на додану вартість (далі – ПДВ) [4, с. 34]. Водночас потрібно враховувати, що вказана норма в Польщі була прийнята в час правління ліберальної партії «Платформа обивательська», а з 2015 р. до влади в країні прийшла права консервативна партія «Право і справедливість» (ПіС). Остання з 2016 р. почала реалізувати ряд нових соціальних програм (зокрема програму сімейної допомоги, згідно з якою на кожну дитину (після першої) буде виплачуватися щомісячно додатково 500 злотих (не залежно від доходів сім'ї). На першу дитину така допомога буде виплачуватися, якщо душевий дохід на члена сім'ї не перевищує 800 злотих на місяць. Загалом на дану програму планується витратити 27 млрд злотих. Цей та інші соціальні заходи ПіС, як стверджують незалежні польські експерти, можуть призвести до перевищення встановленого рівня державного боргу країни в 55% від ВВП. Прихильники нової соціальної політики ПіС стверджують, що вона дозволить забезпечити зростання сукупного попиту (насамперед із боку малозабезпечених верств населення), що стимулюватиме зростання виробництва передусім на польських підприємствах. А це, своєю чергою, збільшить обсяг ВВП Польщі і відповідно не дозволить перевищити встановленого показника державного боргу. Крім того, соціальна політика нової польської влади є більш соціально справедливою, чого поки не вистачає в Україні, де домінують ліберальні підходи до фіскальної консолідації, які порушують принципи соціальної справедливості.

ОЕСР з'ясувала, що перерозподіляючи податковий тягар від прямих податків (на прибуток, на доходи чи ЄСВ) на користь непрямих (ПДВ та акцизи) і особливо на податок на майно, можна прискорити економічне зростання. Тобто в Україні в разі зниження ПДФО, а також ЄСВ, необхідно підвищити податок на майно насамперед заможних верств населення, щоб дотримуватися принципу справедливості в оподаткуванні. Але важливо, щоб податок на майно в Україні сплачувався залежно від його вартості, а не від площі. Такий підхід використовується в абсолютній більшості країн Європейського Союзу.

Виходячи з досвіду Польщі, для оптимізації державного боргу в Україні необхідно змінити підходи до податкової політики нашої країни. Насамперед це стосується податку на доходи фізичних осіб, який у 2016 р. стягується за ставкою 18%. Доцільним був би перехід до прогресивної системи оподаткування доходів громадян. На нашу думку, мінімальна ставка ПДФО має складати не більше 10% (бідні верстви населення вже сплачували цей податок за цією ставкою), базова ставка має перебувати в межах 13-17% (краще – 15%, оскільки середній клас уже сплачував ПДФО за такою ставкою), а підвищена ставка має бути в межах 19-22%, оскільки в сьогоденних умовах масового зниження доходів заможних верств населення ставка 22% буде виглядати й для них надмірною. Доходи заможних верств населення доцільно оподатковувати не за допомогою високої ставки ПДФО, а з використанням підвищених податків на товари не першої необхідності. Це позитивно сприймається більшістю суспільства, оскільки такий підхід краще дозволяє реалізувати принципи соціальної справедливості в оподаткуванні в бідній країні, оскільки зараз Україна є найбіднішою країною в Європі.

Щодо значного зниження ставки ЄСВ, встановленого на рівні 22%, то хотілося б зауважити, що це треба було робити поступово, з лагом не більше 5% на рік, оскільки в іншому випадку слід очікувати значного недофінансування державних соціальних фондів, передусім Пенсійного фонду України. Це й показали результати першого півріччя 2016 р., що змушує експертів говорити про підвищення ЄСВ хоча б до рівня 28%.

Для інноваційних підприємств ставка податку на прибуток підприємств (ПНП) має бути знижена наполовину (досвід КНР, інших азіатських країн говорить про необхідність подібного оподаткування ПНП) і складати 10%. Це пояснюється тим, що тільки за 2011–2014рр. кількість інноваційно-активних підприємств у промисловості України знизилась із 1679 до 1609 одиниць. Крім того, у нашій країні інноваційно-активними є лише незначна частина малих підприємств.

Значним резервом додаткових надходжень до бюджету під час проведення фіскальної оптимізації в Україні має стати посилення контролю за трансфертним ціноутворенням та виведенням коштів в офшори. Це вимагає насамперед розширення переліку офшорних юрисдикцій із боку Кабінету Міністрів України. Офіційно в Україні сьогодні визнано 36 офшорних зон. При цьому 90% різних потоків капіталу так чи інакше проходить через Республіку Кіпр, що до цього переліку не входить. За підрахунками експертів, з огляду на прямі інвестиції з України в офшорні зони і придбання товарів через них тільки у 2011 р. через такі центри пройшло 44 млрд дол. США. Дещо для обмеження виведення коштів в офшори в нашій країні зроблено, хоча цього поки недостатньо. Зокрема, в Україні в разі покупки товарів у компаній, які знаходяться в офшорних юрисдикціях, до валових витрат відноситься тільки 85% вартості куплених товарів чи послуг, що збільшує суму податку на прибуток. Хоча фактично це призводить до сплати додаткової суми податку на прибуток лише в розмірі від 3,75% до 2,4% (з урахуванням зменшення ставки податку на прибуток із 25% до 16% від 15% вартості товарів до складу валових витрат), що саме по собі не є суттєвою перешкодою порівняно з «позитивними моментами» використання офшорних схем.

У 2014 р. в Україні був прийнятий закон, яким зобов'язано розкривати дані про кінцевих бенефіціарів підприємств, зокрема і в офшорах. Із 07.02.2015 р. у нашій країні змінено правила фінансового моніторингу, який тепер буде здійснюватися на основі нового закону.

26.04.2016 р. Президент України П. Порошенко видав Указ «Про заходи протидії зменшенню податкової бази і переміщенню прибутків за кордон». Цим Указом створена група для підготовки законопроектів із питань протидії виведенню коштів в офшори. Група мала підготувати до 10.06.2016 р. відповідні законопроекти, з урахуванням міжнародних ініціатив, розроблених ОЕСР. Все це стало відповіддю на оприлюднені на початку квітня 2016 р. у світовій пресі так званого «панамського» дос'є на відомих у світі політиків та бізнесменів (зокрема, і з України), які використовували одну із панамських компаній у своїх офшорних операціях, які не завжди були законними.

На початку квітня 2016 р. Президент України П. Порошенко доручив Міністерству фінансів та ДФС забезпечити приєднання України до міжнародної міжвідомчої конвенції щодо доступу нашої країни до рахунків нерезидентів. Він хоче, щоб це відбулося до початку 2017 р. Після цього Україна автоматично має отримувати інформацію про рахунки українського Президента, які він має в будь-якому банку світу.

Також планується прийняти законодавство щодо статусу іноземних контрольованих компаній. Якщо така компанія має рівень оподаткування в іншій країні в понад два рази нижче, ніж в Україні, вона повинна сплачувати податки в нашій країні.

Під тиском розвинутих країн, і насамперед США, Україна рано чи пізно прийме план заходів із протидії з розмивання податкової бази та виведення прибутку з під оподаткування (план BEPS), хоча ряд експертів вважають його досить важким для середнього бізнесу в Україні, як і для нашої країни загалом. Виграють від нього передусім транснаціональні компанії та США як держава [5, с. 10]. Треба враховувати й той факт, що більша частина зарубіжних ТНК в Україні зосереджена в галузі торгівлі та ремонту, у переробній промисловості, в операціях із нерухомістю та будівництві, і вони не прагнуть вкладати кошти у високотехнологічні галузі [6, с. 8].

Важливим напрямом фіскальної оптимізації та боротьби з ухиленням від оподаткування в Україні повинно стати запровадження системи електронного врядування за прикладом Естонії [4, с. 258-259]. Із серпня 2000 року естонський уряд працює в «безпаперовому режимі», тобто вся підготовка документів відбувається в електронному форматі. Засідання проходять раз на тиждень, причому будь-який житель республіки може спостерігати його в режимі реального часу. При цьому засідання тривають близько години.

У країні площею 45 тис. кв. км (із них половину займають ліси) і з менш як півтора мільйонним населенням впроваджено одну з найкращих у світі систем електронного уряду. Із допомогою інформаційних систем створено мережу ефективних зв'язків між громадянами і владою всіх рівнів, включаючи вищі ешелони.

Водночас інформаційна система уряду Естонії дає змогу обмінюватися документами в електронному вигляді, знайомитися з поправками певного міністра, внесеними ним в обговорювані проекти нормативних актів, проводити голосування в онлайн-режимі.

До речі, за розрахунками естонців, використання комп'ютерної системи дало можливість заощадити значні кошти на канцелярських матеріалах, папері, публікаціях у пресі. Тільки це дозволило уряду Естонії окупити всі витрати на створення системи протягом трьох років.

Естонська система інформатизації сумарно обійшлася приблизно у 200 млн євро – близько 150 євро на жителя. Зараз на ці цілі виділяють менше як 1% бюджету Естонії – до 35 млн євро на рік. Але при

цьому було створено глобальну систему з виходом практично на кожного жителя, котрий постійно проживає в республіці.

Політика фінансової оптимізації в Україні не можлива й без фіскальної децентралізації, оскільки населення на місцях краще контролює використання суспільних фінансів на місцях, ніж державні контролюючі структури. Важливо розробити такий механізм останньої, щоб вона не суперечила фіскальній оптимізації. Цей взаємозв'язок ми вбачаємо й у передачі частини витрат із погашення державного боргу України на рівень регіонів. Тоді обласні ради та місцеві еліти не дозволять корумпованій центральній владі бездумно наращувати дефіцит бюджету і державний борг. Цю закономірність чомусь ніхто не аналізує в Україні, хоча в деяких країнах частина державного боргу і військових витрат давно фінансується з регіональних бюджетів. Для запровадження подібного механізму в Україні необхідно розширити податкові повноваження регіонів. Крім того, важливо визначити частку регіонального державного боргу пропорційно частці регіону в населенні України, оскільки інший критерій дібрати важко, якщо можливо взагалі. Цю частку державного боргу повинна визначати Верховна Рада України та Уряд нашої країни в Бюджетній резолюції під час підготовки проекту Державного бюджету країни на наступний рік. Це поверне законодавче значення вказаній резолюції, прийняття якої за останні роки (починаючи з періоду при владі колишнього президента В. Януковича) перетворилося у просту формальність. Це й призвело до надмірної концентрації державних фінансів у центрі та масового їх розкрадання (особливо – під час підготовки і проведення в Україні Євро 2012). Подібне зараз відбувається з фінансуванням витрат на оборону і на силові структури, про що постійно повідомляють незалежні засоби масової інформації, передусім – Інтернет.

Збільшення місцевих доходів та видатків та відповідне зменшення державних доходів та видатків (хоча б до рівня 60% на 40%) допомогло б суттєво скоротити державний контролюючий апарат. Зокрема, було б доцільним об'єднати в рамках Міністерства фінансів України всі державні фінансові контролюючі структури та ліквідувати при цьому податкову міліцію, ефективність діяльності якої є низькою.

Разом з тим, неоднозначно сприймається фахівцями передання частини акцизного податку на ряд під-акцизних товарів до місцевих бюджетів. З одного боку, це збільшило в 2015-2016 рр. доходи місцевих бюджетів, а, з другого, цей порядок провокує місцеві органи влади «закривати очі» на масові порушення закону підприємствами з продажу алкоголю, цигарок, паливо-мастильних матеріалів. Тому деякі місцеві громади Волині почали боротьбу з такими підприємствами, оскільки місцева влада належним чином не виконує контрольні функції.

Дуже дискусійним є новий порядок сплати екологічного податку до місцевих бюджетів, оскільки в місцевої влади тепер втрачається економічна мотивація до боротьби з підприємствами-забруднювачами навколишнього середовища, що суперечить політиці сталого розвитку.

Висновки і пропозиції. Під державним боргом слід розуміти сукупність усіх боргових зобов'язань держави. Чим довше країна затягує виплату основного боргу та відсотків із нього за рахунок доходів бюджету, тим важче буде уникнути боргової кризи. Ця проблема зараз гостро стоїть перед Україною, тому важливо негайно здійснювати фіскальну оптимізацію.

Загалом фіскальну оптимізацію слід розглядати ширше, ніж фіскальну консолідацію. Останню розглядають як сукупність заходів фінансової політики уряду країни, направлених на зменшення державного боргу і бюджетного дефіциту. Фіскальна оптимізація, крім вказаних складових, включає в себе ще й удосконалення доходної частини бюджетів усіх рівнів, зменшення квазіфіскальних видатків держави, а також оптимізацію доходів та видатків державних цільових фондів.

Для зменшення державного боргу в Україні необхідно оптимізувати квазіфіскальні витрати (КФВ) держави. Суть останніх полягає в тому, що державні корпорації реалізують товари та послуги за нижчими від ринкових цінами, компенсація яких відбувається шляхом надання підприємствам субсидій із бюджету; надання податкових пільг та відстрочок; унаслідок перехресного субсидування за рахунок інших споживачів послуг державних підприємств; у вигляді короткострокових запозичень державних корпорацій; у формі обміну акцій державних корпорацій, що здійснюють КФВ, на боргові цінні папери уряду.

Значним резервом додаткових надходжень до бюджету під час проведення фіскальної оптимізації в Україні має стати посилення контролю за трансфертним ціноутворенням та виведенням коштів в офшори. Це вимагає насамперед розширення переліку офшорних юрисдикцій із боку Кабінету Міністрів України.

Важливим напрямом фіскальної оптимізації та боротьби з ухиленням від оподаткування в Україні повинно стати прискорене запровадження системи електронного врядування на всіх рівнях.

Політика фінансової оптимізації в Україні не можлива й без фіскальної децентралізації, оскільки населення на місцях краще, як показує практика 2014–2016 рр., контролює використання суспільних фінансів на місцях, ніж державні контролюючі структури. Значне скорочення останніх допомогло б оптимізувати державні видатки та зменшити державний борг.

Загалом фіскальна оптимізація в Україні буде ефективною тоді, коли регіональні влади будуть контролювати значну частину державних видатків, 'передусім – на виплату державного боргу та військові витрати. Тільки так можна примусити центральну владу ефективно здійснювати державну видаткову політику та забезпечити ефективну фіскальну консолідацію в Україні.

Література:

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2000. – 654 с.
2. Власюк В. Чим загрожує Україні деіндустріалізація? / В. Власюк // Дзеркало тижня. – 2016. – 28 травня. – С. 7.
3. Башко В. Боргова пастка «безкоштовного сиру» / В. Башко // Дзеркало тижня. – 2016. – 11 червня. – С. 7.
4. Карлін М. І. Фінансові системи країн Центрально – Східної Європи / М. І. Карлін, О. І. Балак. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 500 с.
5. Гетманцев Д. Анти – BEPS – реформа / Д. Гетманцев // Дзеркало тижня. – 2016. – 24 червня. – С. 1; 10.
6. Немировська О. В. Формування ефективного механізму взаємодії національної економіки з транснаціональними корпораціями : автореф. дис... канд. екон. наук: спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Оксана Вікторівна Немировська. – К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2016. – 20 с.

Отримано: 19 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 17 липня 2016 р.*Прийнято до друку:* 03 серпня 2016 р.

Кізіма Т. О., Луцишин О. О. Аналітичний огляд інфраструктури фінансового ринку України: інституційний аспект / Т. О. Кізіма, О. О. Луцишин // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 62–68.

УДК 336.7

JEL – класифікація: G 110

Кізіма Тетяна Олексіївна,*доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів
імені С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет***Луцишин Олег Орестович,***кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування,
Тернопільський національний економічний університет*

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто теоретико-інституційні основи та визначено сегменти інфраструктури фінансового ринку. Проаналізовано останні тенденції, що мають місце в основних посередницько-інфраструктурних сегментах фінансового ринку України (банківський сектор, діяльність небанківських фінансово-кредитних установ: страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних установ, ринок цінних паперів) упродовж 2014-2016 років. Наголошено на ключових проблемах, пов'язаних із функціонуванням основних сегментів фінансового ринку в Україні. Надано рекомендації щодо активізації ощадно-інвестиційних процесів у сучасних умовах.

Ключові слова: фінансовий ринок, інфраструктура фінансового ринку, посередницька складова інституційної інфраструктури, фінансові активи.

Кизыма Татьяна Алексеевна,*доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов
имени С. И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет***Луцышин Олег Орестович,***кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов субъектов хозяйствования и страхования,
Тернопольский национальный экономический университет*

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ИНФРАСТРУКТУРЫ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Рассмотрены теоретико-институциональные основы и определены сегменты инфраструктуры финансового рынка. Проанализированы последние тенденции, имеющие место в основных посредническо-инфраструктурных сегментах финансового рынка Украины (банковский сектор, деятельность небанковских финансово-кредитных учреждений: страховых компаний, негосударственных пенсионных фондов, кредитных учреждений, рынок ценных бумаг) в течение 2014-2016 годов. Отмечены ключевые проблемы, связанные с функционированием основных сегментов финансового рынка в Украине. Даны рекомендации по активизации сберегательно-инвестиционных процессов в современных условиях.

Ключевые слова: финансовый рынок, инфраструктура рынка, посредническая составляющая институциональной инфраструктуры, финансовые активы.

Tatiana Kizyma,*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor at Finance Department
named S.I. Yuriy, Ternopil national economic university***Oleh Lutsyshyn,***PhD in Economic, Associate Professor, Associate Professor at Finance
and Insurance Department, Ternopil national economic university*

ANALYTICAL REVIEW OF FINANCIAL MARKET INFRASTRUCTURE IN UKRAINE: INSTITUTIONAL ASPECT

Theoretical and institutional framework of the financial market is researched and its infrastructure segments are defined. Latest trends that take place in the main intermediary infrastructure segments of the financial market of Ukraine are analyzed, such as banking, non-bank financial institutions, insurance companies, pension funds, credit institutions, securities etc within the timeline of 2014-2016. Key issues related to the functioning of the financial market's major segments in Ukraine are underscored in this article. Recommendations are provided for enhancing savings and investment processes in the modern conditions.

Keywords: financial market, financial market infrastructure, intermediary component of the institutional infrastructure, financial assets.

Постановка проблеми. Важливою умовою швидкого і безперервного розвитку економіки будь-якої країни є мобілізація тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб та їх ефективний розподіл між різними секторами економічної системи, що здійснюється за допомогою фінансового ринку.

Чільне місце в забезпеченні належного функціонування фінансового ринку відведено його інфраструктурі, яка формується з численних елементів, тісно взаємопов'язаних між собою. Зважаючи на складну структуру фінансового ринку та різновекторність його функціонування, інфраструктуру фінансового ринку українські та зарубіжні вчені розглядають із різних позицій. Відтак узагальнення та систематизація елементів такої інфраструктури і виокремлення та аналіз тенденцій її розвитку в сучасних умовах є актуальним завданням як із теоретичної, так і практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку фінансового ринку та його інфраструктури стали предметом досліджень багатьох вітчизняних (О. Барановський, Н. Внукова, А. Гальчинський, В. Гесць, У. Грудзевич, О. Іваницька, З. Лапішко, І. Лютий, В. Опарін, І. Рекуненко, А. Ткач, В. Федосов) та зарубіжних (З. Боді, Ю. Борхард, Ч. Вулфен, Л. Дж. Гітман, Ю. Золотов, Н. Камерон, Т. Каргілл, А. Кейн, М. Кон, Т. Манакова, А. Маркус, Т. Мюррей, Л. Попова, П. Роуз, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, В. Шарп, Г. Шатт) науковців. Однак аналіз сучасної економічної наукової літератури свідчить про доволі суттєві розбіжності щодо трактування сутності та ідентифікації елементів інфраструктури фінансового ринку.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є узагальнення теоретичних положень щодо виокремлення елементів інфраструктури фінансового ринку та аналіз основних тенденцій, що відбуваються в її інституційній підсистемі у сфері посередництва.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування системи наукових понять про інфраструктуру фінансового ринку виокремилося два основних підходи: перший трактує поняття інфраструктури фінансового ринку як специфічного різновиду поняття «інфраструктура»; другий підхід розглядає інфраструктуру фінансового ринку як самостійну сутність, що походить від природи фінансової системи та взаємодії її основних сфер і ланок.

Так, на думку О. Іваницької, така інфраструктура є «оболонкою, що оточує фінансові ринки і пронизує всю низку відносин, що виникають у її межах» [1, с. 17]. Тому її доцільно трактувати як сукупність інститутів та організацій, науково-методичних і кадрових елементів, що забезпечують безперервну, прозору і надійну основу функціонування фінансового ринку в його динамічному розвитку, переміщення та розподіл потоків капіталів між секторами, суб'єктами й об'єктами ринку.

І. Рекуненко під інфраструктурою фінансового ринку розуміє «сукупність елементів, зокрема, і специфічних видів суб'єктів, що взаємодіють із приводу перетворення закумуляованих фінансових активів у реальні інвестиційні потоки з метою нарощування продуктивного капіталу, розвитку процесів виробничого і невиробничого накопичення, забезпечуючи зниження ступеня інвестиційного ризику» [2, с. 38]. При цьому серед елементів інфраструктури фінансового ринку вчений виділяє два рівні: перший рівень є внутрішнім організаційним середовищем, що забезпечує процес укладання угод і здійснення операцій на основі розмежування функцій і спеціалізації діяльності; другий рівень формує зовнішню підсистему, яка обслуговує внутрішню інфраструктуру, забезпечуючи її нормальне функціонування [2, с. 39]. Ми погоджуємося з автором у тому, що така структуризація інфраструктури фінансового ринку дає змогу виокремлювати системоутворюючу (внутрішню) інфраструктуру, яка бере безпосередню участь в організації і функціонуванні ринку, та допоміжну (зовнішню) інфраструктуру, інституції котрої надають професійним учасникам різноманітні послуги, які не мають прямого стосунку до руху товарів і послуг на фінансовому ринку, однак створюють необхідні для цього передумови.

Важливою складовою інституційної підсистеми інфраструктури фінансового ринку є посередницька складова, до якої належать торговці цінними паперами, банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, фінансово-кредитні установи, компанії з управління активами, інвестиційні фонди [2, с. 39]. Причому вітчизняні вчені [3, с. 9] у складі інституційної інфраструктури фінансового ринку виокремлюють насамперед три основні складові: кредитний ринок, страховий ринок і ринок цінних паперів (фондовий ринок). Проаналізуємо їх детальніше з метою виявлення найважливіших тенденцій, що відбуваються у цьому сегменті фінансового ринку України.

Безумовно, склад інституцій інфраструктури фінансового ринку є доволі неоднорідним як із кількісної, так і якісної точок зору. Так, станом на 01.09.2016 року в Україні функціонувало: 100 банківських установ, 352 страхові компанії, 577 кредитних спілок, 117 інших кредитних установ, 30 юридичних осіб публічного права, 69 недержавних пенсійних фондів, 609 фінансових компаній, 267 лізингодавців, 478 ломбардів, 318 торгівців цінними паперами, 228 депозитарних установ, 306 компаній з управління активами, 9 фондових бірж [4-9]. Проаналізуємо детальніше останні тенденції в діяльності найбільш потужних посередницьких інституцій інфраструктури фінансового ринку України.

Необхідною умовою ефективного функціонування економіки будь-якої країни є належний розвиток банківського сектору. Банківський сектор України в процесі реформування у 2014–2015 роках зіткнувся

з низкою проблем як загальноекономічного характеру, так і проблем, породжених неправильною політикою регулятора – Національного банку України. Серед найбільш відчутних наслідків, одержаних у цій сфері «реформ» виокремимо:

- різке скорочення кількості банків в Україні у 2014–2016 роках. У 68 банках була введена тимчасова адміністрація, і лише 1 із них відновив свою діяльність (ПАТ «Астра Банк»). Практично всі інші банки направлені на ліквідацію. Станом на 01.01.2016 року в Україні функціонувало 117 платоспроможних банків, а станом на 01.09.2016 року – 100 банків;

- зростання недовіри до банків. Банківський сектор України, починаючи з кінця 2013 року, а особливо у 2014 році, зіткнувся з серйозною проблемою, яка загрожує його ліквідності і нормальному функціонуванню всієї фінансової системи – масовим відтоком депозитів. Упродовж 2014–2015 років банки України втратили 15,6 млрд грн депозитів у національній валюті (або 3,9%) і 16,2 млрд дол. США депозитів (або 55,1% усіх депозитів в іноземній валюті на початок 2014 року);

- девальвація національної грошової одиниці. За 2014–2016 рр. гривня девальвувала щодо долара США більше, ніж у 3 рази. Така різка девальвація привела до зростання проблемної заборгованості клієнтів перед банками (обслуговування валютних іпотечних кредитів стало неможливим для більшості позичальників). І ще одним наслідком девальвації стало зростання валютних активів і зобов'язань та необхідність докапіталізації більшості банків. За оцінками фахівців, банківський сектор України ще необхідно докапіталізувати на 120 млрд грн, і це за умови відсутності подальшої девальвації;

- подорожчання кредитних ресурсів в Україні. З 04.03.2015 року Національний банк підняв облікову ставку до 30% для стримування інфляції в країні. Такі дії не дають банкам виконувати одну з основних своїх функцій – кредитувати економіку, що ще більше посилює економічну кризу в Україні. Хоча варто відзначити, що після відносної стабілізації з обмінним курсом і поступовим зниженням облікової ставки НБУ, деякі банківські установи відновили свої програми кредитування для нових корпоративних клієнтів і представників малого та середнього бізнесу. Що ж стосується кредитування фізичних осіб, то тут слід відзначити його високу вартість і невеликий асортимент кредитних продуктів. Упродовж 2014-2015 років банки пропонували експрес-кредити (кредити готівкою), кредитування по кредитних картках і споживче кредитування в середньому під 40-50% річних;

- низький рівень ризик-менеджменту більшості банків. Як показали результати 2014-2015 років, багато банків України не приділяли належної уваги управлінню кредитним ризиком та ризиком ліквідності, що призвело до зростання проблемної заборгованості в кредитному портфелі і неможливості виконувати свої зобов'язання в строк.

Однак, незважаючи на негативні процеси, банківський сектор України необхідно виводити з кризового стану. Для цього необхідно:

- поступово скасовувати валютні обмеження, що призведе до лібералізації валютного ринку і припинить відтік валютних депозитів. Також банки одержують ресурси, які зараз перебувають в обігу на «чорному ринку»;

- докапіталізувати банки. Наприкінці 2015 року почався процес докапіталізації банків з іноземним капіталом (наприклад, ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «УкрСиббанк» через конвертацію материнського фінансування в капітал українських дочірніх компаній). З початку 2016 року вже заявлено про докапіталізацію державних банків – Ощадбанку та Укрексімбанку – на суму 15 млрд грн;

- знижувати облікову ставку для здешевлення кредитних ресурсів;

- відновити довіру населення до банківського сектору України насамперед шляхом стабілізації ситуації на валютному ринку. А виведення банків із ринку має стати прозорим.

Безперечно, банківський сектор України знаходиться у стані глибокої кризи, однак уже зараз помітні перші позитивні сигнали – приплив депозитів у банки, докапіталізація державних банків і банків з іноземним капіталом, зважена кредитна політика. Проте одним із факторів ризику, які ще існують для банків, є погіршення якості їхніх кредитних портфелів і, як наслідок, високі збитки в результаті формування резервів. Однак переконані, що вихід економіки України зі стану стагнації, запуск кредитування і ефективний ризик-менеджмент зможуть вивести банківський сектор України із затяжної кризи.

Серед небанківських фінансово-кредитних інституцій важливу роль на фінансовому ринку України відіграють кредитні установи, кількість та динаміка основних показників діяльності яких наведена в табл. 1.

Станом на 31.03.2016 року кількість кредитних установ порівняно з аналогічною датою 2015 року збільшилася на 12 одиниць або на 1,7%. Кількість кредитних спілок зменшилася на 12 одиниць (2,0%). Водночас кількість інших кредитних установ збільшилася на 24 одиниці (25,8%). Також у Державному реєстрі фінансових установ налічувалося 1518 відокремлених підрозділів кредитних установ, зокрема, 594 відокремлених підрозділи кредитних спілок та 1001 відокремлений підрозділ інших кредитних установ. За територіальною ознакою найбільша кількість кредитних установ зареєстрована: в м. Києві та Київській області – 165 (22,8%), Луганській – 47 (6,5%), Харківській – 46 (6,4%), Донецькій – 39 (5,4%), Дніпровській – 34 (4,7%) областях [5].

Таблиця 1

**Динаміка кількості та основних показників діяльності кредитних установ
в Україні у 2014-2016 роках [5]**

	Станом на 31.03.2014 р.	Станом на 31.03.2015 р.	Станом на 31.03.2016 р.	Темп приросту, % 31.03.2016 р./ 31.03.2015 р.
Кредитні спілки				
Кількість зареєстрованих кредитних спілок	627	589	577	-2,0
Загальні активи, млн грн	2716,1	2209,6	2079,2	-5,9
Капітал, млн грн	1205,6	966,5	1109,3	14,8
Кредити, надані членам кредитних спілок (залишок на кінець періоду), млн грн	2494,5	1968,6	1783,4	-9,4
Інші кредитні установи				
Кількість зареєстрованих інших кредитних установ	85	93	117	25,8
Загальні активи, млн грн	8363,4	12828,8	19876,2	54,9
Капітал, млн грн	2145,8	2270,0	3444,7	51,7
Обсяг виданих кредитів, млн грн	3969,9	5514,0	9401,8	70,5
Юридичні особи публічного права				
Кількість зареєстрованих юридичних осіб публічного права	30	30	30	0
Загальні активи, млн грн	6232,5	7251,6	7432,3	2,5
Капітал, млн грн	1343,0	1516,2	1636,6	7,9
Обсяг виданих кредитів, млн грн	2633,0	2663,0	6349,2	138,4

Система недержавного пенсійного забезпечення, основу якої становлять недержавні пенсійні фонди, належить до третього рівня пенсійної системи. Основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки. Станом на 31.03.2016 року в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 69 недержавних пенсійних фондів, які зареєстровано в 9 регіонах України. Найбільша кількість НПФ зосереджена в м. Києві – 50 (або 73% від загальної кількості зареєстрованих НПФ), 6 НПФ зареєстровано в Донецькій області (9%), 4 – у Дніпровській (6%) [6].

Динаміку кількості та основних показників діяльності НПФ наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Динаміка кількості та основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів в Україні
у 2014-2016 роках [6]**

Кредитні установи	Станом на 31.03.2014 р.	Станом на 31.03.2015 р.	Станом на 31.03.2016 р.	Темп приросту, % 31.03.2016 р./ 31.03.2015 р.
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	61,3	55,77	60,0	7,7
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	849,6	833,6	830,2	-0,4
Загальна вартість активів НПФ, млн грн	2262,9	2352,7	1992,1	-15,3
Пенсійні внески – всього, млн грн	1655,8	1813,1	1851,0	2,1
Пенсійні виплати, млн грн	317,6	467,4	562,9	20,4
Кількість учасників, що отримали пенсійні виплати, тис. осіб	69,3	78,1	80,3	2,8
Сума інвестиційного доходу, млн грн	1083,8	1184,9	899,5	-24,1
Прибуток від інвестування активів НПФ, млн грн	939,7	1002,1	686,4	-31,5
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн грн	144,1	182,8	213,1	16,6

У загальній сумі пенсійних внесків станом на 31.03.2016 року основну частку (95,7%) становлять пенсійні внески від юридичних осіб, на яких припадає 770,4 млн грн. Загалом на збільшення суми пенсійних внесків вплинуло зростання суми пенсійних внесків від юридичних осіб на 1,8% (30,7 млн грн) та фізичних осіб на 9,9% (7,2 млн грн). Середній розмір пенсійного внеску за I квартал 2016 року на одно-

го вкладника становить: юридичну особу та фізичну особу-підприємця – 6,6 тис. грн; фізичну особу – 60,5 тис. грн [6].

НПФ формують насамперед портфелі, до яких входять об'єкти інвестування з мінімальним ступенем ризику. Тому особливого значення набуває вибір інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Відтак основними напрямками інвестування пенсійних активів є депозити в банківських установах (42,0% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів України (36,1%), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (11,6%), акції українських емітентів (1,7%) [6].

Необхідно зазначити, що в I кварталі 2016 року вперше за період існування в консолідованому інвестиційному портфелі НПФ з'явилися акції іноземних емітентів, які становлять 0,0001% від загальної вартості пенсійних активів. А оскільки метою інвестування пенсійних активів є, передусім, збереження пенсійних заощаджень громадян, то стратегія інвестування таких фондів є більш консервативною порівняно з іншими фінансовими установами.

Ринок страхових послуг є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Загальна кількість страхових компаній станом на 31.03.2016 року становила 352, зокрема: СК «life» – 46 компаній, СК «non-life» – 306 компаній, що значно менше порівняно з аналогічним періодом 2015 року (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка кількості та основних показників діяльності страхових компаній в Україні
у 2015-2016 роках [8]**

	I квартал 2015 року	I квартал 2016 року	Темп приросту, % 31.03.2016 р./ 31.03.2015 р.
Кількість страхових компаній, шт., у тому числі:	385	352	-8,6
СК «non-life»	330	306	-7,3
СК «life»	55	46	-16,4
Кількість укладених договорів, крім договорів із обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті, тис. одиниць	21201,0	7654,5	-63,9
Кількість укладених договорів із обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті, тис. одиниць	28304,1	24746,6	-12,6
Валові страхові премії, млн грн	6092,2	8273,9	35,8
Валові страхові виплати, млн грн	1561,7	1965,3	25,8
Рівень валових виплат, %	25,6	23,8	-
Обсяг сформованих страхових резервів, млн грн, зокрема:	16575,7	18668,5	12,6
резерви зі страхування життя	6288,1	7234,4	15,0
технічні резерви	10287,7	11434,1	11,1

Негативною тенденцією є також і зменшення кількості укладених договорів страхування упродовж аналізованого періоду на 17104,0 тис. одиниць (або на 34,5%). При цьому на 12640,9 тис. одиниць (69,8%) зменшилась кількість договорів із добровільного страхування, зокрема: кількість укладених договорів страхування майна – на 820,0 тис. одиниць (54,1%); кількість укладених договорів страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ – на 6954,4 тис. одиниць (92,8%); кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків – на 2813,2 тис. одиниць (на 65,9%).

Проте порівняно з I кварталом 2015 року на 2181,7 млн грн (35,8%) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, обсяг чистих страхових премій збільшився на 1235,7 млн грн (24,7%). Збільшення валових страхових премій відбулося майже за всіма видами страхування, а саме: автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») (збільшення валових страхових платежів на 405,7 млн грн (24,5%)); страхування майна (збільшення валових страхових платежів на 342,4 млн грн (45,4%)); страхування фінансових ризиків (збільшення валових страхових платежів на 266,6 млн грн (47,9%)); страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ (збільшення валових страхових платежів на 204,5 млн грн (46,3%)); страхування відповідальності перед третіми особами (збільшення валових страхових платежів на 196,6 млн грн (88,4%)); страхування життя (збільшення валових страхових платежів на 192,9 млн грн (41,2%)); страхування вантажів та багажу (збільшення валових страхових платежів на 161,2 млн грн (23,8%)); медичне страхування (збільшення валових страхових платежів на 121,4 млн грн (22,6%)); страхування від нещасних випадків (збільшення валових страхових платежів на 120,2 млн грн (127,1%));

страхування медичних витрат (збільшення валових страхових платежів на 75,7 млн грн (93,5%)) [8].

Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за I квартал 2016 року становила 75,3%, що на 6,7 в.п. менше порівняно з I кварталом 2015 року.

Обсяг валових страхових виплат/відшкодувань у порівнянні з I кварталом 2015 року збільшився на 403,6 млн грн (25,8%), обсяг чистих страхових виплат збільшився на 320,1 млн грн (20,8%). Зростання обсягів валових страхових виплат у I кварталі 2016 року мало місце у більшості основних системоутворюючих видах страхування. Зокрема, збільшилися валові страхові виплати з таких видів страхування, як: автострахування (збільшення валових страхових виплат на 124,1 млн грн (16,1%)) та медичне страхування (збільшення валових страхових виплат на 32,6 млн грн (11,1%)). Водночас, зменшилися валові страхові виплати зі страхування життя на 91,9 млн грн (46,3%), страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ на 7,9 млн грн (45,4%) та страхування майна на 6,1 млн грн (16,9%).

Рівень валових виплат порівняно з аналогічним періодом 2015 року зменшився на 1,8 в.п. та становив 23,8%. Високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігається з медичного страхування – 49,8% та 57,2%, за видами добровільного особистого страхування – 37,3% та 40,5%, з обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів – 39,2% та 40,1% відповідно [8].

Важливою складовою фінансового ринку є фондовий ринок, на якому здійснюється реєстрація, укладання угод та торгівля цінними паперами. Насамперед зазначимо, що загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України в січні-липні 2016 року, становив 57,33 млрд грн, що більше на 13,39 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2015 року (43,94 млрд грн). Упродовж січня-липня 2016 року Комісією зареєстровано 81 випуск акцій на суму 42,80 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом 2015 року обсяг зареєстрованих випусків акцій збільшився на 10,41 млрд грн. Також Комісією протягом січня-липня 2016 року зареєстровано 88 випусків облігацій підприємств на суму 4,77 млрд грн. Порівняно з аналогічним періодом 2015 року обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств зменшився на 914,71 млн грн [9].

Ринок цінних паперів передусім характеризується показниками капіталізації, обсягом біржової торгівлі цінними паперами та кількістю цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах.

Станом на 31.07.2016 року капіталізація лістингових компаній фондового ринку склала 27,22 млрд грн.

За результатами торгів на організаторах торгівлі обсяг біржових контрактів з цінними паперами упродовж січня-липня 2016 року становив 130,00 млрд грн, що на 35,12% менше (або на 70,36 млрд грн) порівняно з аналогічним періодом минулого року. Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на організаторах торгівлі протягом періоду зафіксовано з державними облігаціями України – 111,66 млрд грн (85,89% від загального обсягу біржових контрактів на організаторах торгівлі в січні-липні поточного року) та депозитними сертифікатами Національного банку України – 11,36 млрд грн (8,74% від загального обсягу біржових контрактів на організаторах торгівлі у січні-липні поточного року). На організаційно оформленому ринку протягом січня-липня 2016 року спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами на двох фондових біржах «Перспектива» та «ПФТС», що становило 97,42% вартості біржових контрактів [9].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що фінансовий ринок України упродовж останнього часу розвивається досить нерівномірно, демонструючи як позитивні, так і негативні тенденції практично у всіх його сегментах. Це зумовлено, насамперед, впливом сучасної фінансової кризи та низкою специфічних проблем, що мають місце в кожному із його сегментів.

Безумовно, інфраструктура фінансового ринку України має розбудовуватися за міжнародними стандартами, однак з обов'язковим урахуванням специфіки нашої країни. З цієї метою необхідним є створення здорового ринкового середовища в кожному із сегментів; відновлення довіри населення і суб'єктів підприємницької діяльності до держави, національної грошової одиниці та інститутів інфраструктури фінансового ринку; сприяння розвитку мережі фінансово-кредитних установ у регіонах; стимулювання довгострокового кредитування за допомогою відповідних заходів із боку держави; підвищення рівня фінансової грамотності й обізнаності інвесторів та забезпечення їх об'єктивною фінансовою інформацією тощо.

Насамкінець відзначимо, що всі елементи інфраструктури фінансового ринку, які діють у межах окремих сегментів, сприяють реалізації основної функції інфраструктури – пов'язувати між собою всі сфери обігу фінансових активів із метою створення організаційно-економічних умов для подальшого розвитку фінансового ринку, а головне завдання інфраструктури полягає в забезпеченні максимальної ефективності і своєчасного виконання угод, які укладаються на цьому ринку. Інфраструктура фінансового ринку – це складна динамічна система, функції і завдання якої поступово змінюються відповідно до тенденцій розвитку світових і національних фінансових ринків, а також змін настроїв і бажань основних суб'єктів ринку – споживачів капіталу та інвесторів. Однак головним завданням інституційної складової інфраструктури фінансового ринку в Україні продовжує залишатися підвищення надійності систем захисту організованих заощаджень усіх суб'єктів цього ринку.

Література:

1. Іваницька О. М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури : Монографія / О. М. Іваницька. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – 276 с.
2. Рекуненко І. І. Характеристика елементів інфраструктури фінансового ринку / І. І. Рекуненко // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – №1 (36). – С. 38–44.
3. Федосов В. М. Інституційна фінансова інфраструктура України: сучасний стан та проблеми розвитку / В. М. Федосов, В. М. Опарін, С. В. Львовичкін // Фінанси України. – 2008. – №12. – С. 3–21.
4. Бюлетень (електронне видання) Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897.
5. Підсумки діяльності кредитних установ за I квартал 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
6. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.03.2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
7. Підсумки діяльності фінансових компаній, ломбардів та юридичних осіб (лізингодавців) за I квартал 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
8. Підсумки діяльності страхових компаній за I квартал 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>.
9. Інформаційна довідка щодо розвитку фондового ринку України протягом січня – липня 2016 року [Електронний ресурс].

Отримано: 1 червня 2016 р.

Прорецензовано: 10 червня 2016 р.

Прийнято до друку: 05 липня 2016 р.

Крамаренко О. А. Методологічне забезпечення бюджетної політики місцевого рівня / Т. А. Крамаренко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 69–75.

УДК 336:322.1

JEL-класифікація: G32

Крамаренко Олена Анатоліївна,
аспірант, Національного університету державної податкової служби України

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ МІСЦЕВОГО РІВНЯ

Розглянуто можливість запровадження відповідної методології розрахунку на певному інтервалі часу показника запасу стійкості бюджетної системи, який повинен враховувати показники питомої ваги дебіторської та кредиторської заборгованості зведеного, державного та місцевих бюджетів до загальної суми видаткової частини відповідного бюджету, аналогічний показник заборгованості за соціальними виплатами, податкове навантаження на економіку, рівень виконання доходної та видаткової частин бюджету, рівень фінансування дефіциту бюджету.

Ключові слова: бюджетна політика, державні видатки, збалансованість бюджету, місцева фінансова політика.

Крамаренко Елена Анатольевна,
аспірант Национального университета государственной налоговой службы Украины

МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ МЕСТНОГО УРОВНЯ

Рассмотрена возможность введения соответствующей методологии расчета на определенном интервале времени показателя запаса устойчивости бюджетной системы, который должен учитывать показатели удельного веса дебиторской и кредиторской задолженности консолидированного, государственного и местных бюджетов в общей сумме расходной части соответствующего бюджета, аналогичный показатель задолженности по социальным выплатам, налоговая нагрузка на экономику, уровень выполнения доходной и расходной частей бюджета, уровень финансирования дефицита бюджета.

Ключевые слова: бюджетная политика, государственные расходы, сбалансированность бюджета, местная финансовая политика.

Yelena Kramarenko,
aspirant Natsional'noho universytetu gosudarstvennoy nalogovoy sluzhby Ukrainy

METODOLOGICAL SUPPORT OF LOCAL BUDGET POLICY

In the article was considered the opportunity to introduce the appropriate methodology of estimation on a certain time interval the measure of budget system sustainability, which must take into account the ratios of bills receivable and bills payable of general, state and local budgets to the total expenditures of the appropriate budget, the analogous measure on social payments, the tax burden on economy, the level of budget revenue collection and fulfillment of expenditure side, the level of budget deficit financing.

Keywords: budget policy, government expenditures, budget balancing, local financial policy.

Постановка проблеми. Незважаючи на перманентні спроби керівників уряду та відповідних міністерств протягом періоду незалежності України сформулювати, а також реалізувати ефективну бюджетну політику, зокрема і на місцевому рівні, нині є вагомі проблеми щодо оптимізації бюджетних трансфертів, пріоритетів місцевого інноваційного розвитку, раціонального витрачання коштів на соціальні потреби тощо.

Водночас необхідно зазначити, що незважаючи на те, що формування і реалізація бюджетної політики в Україні, зокрема на місцевому рівні, базується на багатовіковому досвіді попередніх поколінь як нашої держави, так і інших суттєвих результатів на середину другого десятиліття ХХІ ст. щодо забезпечення динамічності темпів місцевого розвитку не простежується, достатньо звернутися до статистичних даних середньомісячної заробітної плати працюючих в Україні порівняно із іншими країнами. Згідно із даними 2013 р. працюючі в Україні отримували 330,5 дол. США, менше зафіксовано лише у Вірменії (290,2 дол. США), Киргизстані (202 дол. США), Молдові (272 дол. США), Таджикистані (100,6 дол. США). Порівнюючи середню заробітну плату в Україні з іншими країнами-сусідами можливо констатувати, що там вона значно більша. Так, у Білорусі – 384,4 дол. США, Грузії – 377,1 дол. США, Польщі – 1146,8 дол. США, Росії – 806,3 дол. США, Словаччині – 1293,3 дол. США, Угорщині – 1176,5 дол. США [1, с. 531–532].

Аналіз причин такого стану щодо забезпечення рівня життя в Україні бюджетною політикою на місцевому рівні свідчить, що неможливо сформувати та реалізувати таку політику без адекватного вирішення проблем у вищих надсистемах – фінансовій, економічній, екологічній, демографічній, і особливо в політичній. Такий висновок базується на тому постулаті, що автономність бюджетної системи загалом, і її складової, бюджетної політики місцевого рівня є незначною. Вихід із такої ситуації передбачає збільшення рівня автономності бюджетної системи. Жорстке керування економічними процесами в регіонах, яке зумовлювало васальну залежність регіонів від центру, особливо в перерозподілі фінансових ресурсів через міжбюджетні трансферти та дотації із Державного бюджету, не змогло вирішити актуальних проблем населення регіону і не забезпечувало динамічність розвитку.

Після складних подій, які відбулися в Україні протягом кінця 2013 р. та початку 2014 р. необхідно сформувати принципово нову модель управління економікою із значними адміністративними, фінансовими, зокрема бюджетними та соціальними повноваженнями місцевих органів влади.

Бюджетна політика на місцевому рівні повинна володіти більш впливовими важелями для вирішення завдань соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема у сфері адміністрування податків, встановлення рівня платежів до місцевих бюджетів, розпорядження власними природними, виробничими ресурсами.

Оскільки поступово формуються нові умови, відповідно є потреба в розробці нової парадигми функціонування бюджетної політики на місцевому рівні. Однією із складових такої парадигми повинно стати наукове забезпечення, зокрема методологічне.

Стан вивчення проблеми. Окремим проблемам забезпечення економічного розвитку з використанням державних важелів, зокрема, й інструментарію місцевої бюджетної політики присвятили свої праці лауреати Нобелівської премії з економіки: Саймон Сміт Кузнець (1971 р.), Артур Льюїс (1979 р.), Лоренс Клейн (1980 р.), Дж. Б'юкенен (1986 р.), Роберт Солоу (1987 р.), а також і інші відомі зарубіжні вчені – Л. Ігоніна, Г. Поляк, Н. Романовський, І. Радіонова; вітчизняні вчені – С. Буковецький, В. Геєць, О. Кириленко, І. Луніна, Ц. Огонь, В. Опарін, К. Павлюк, Ю. Пасічник, І. Чугунов, Л. Тарангул, В. Федосов, Ф. Ярошенко та інші. Визнаючи беззаперечний внесок учених, які працювали і працюють над цією проблематикою, необхідно зазначити, що бюджетна система у структурі суспільної системи України динамічно розвивається, тому перманентно з'являються нові проблеми у функціонуванні бюджетної політики, зокрема і місцевого рівня, які потребують належного наукового обґрунтування та формування пропозицій із їх вирішення.

Мета і завдання дослідження. Удосконалення методологічних розробок та обґрунтування практичних напрямів реалізації бюджетної політики щодо забезпечення місцевого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Як впливає із сучасного тлумачного словника української мови методологію тлумачать як [гр. Methodos – метод > logos – вчення]: 1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська теоретична основа. 2. Сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [2, с. 474].

Конкретизує тлумачення цього терміну А. Філіпенко: «Методологія (гр. methodos – спосіб пізнання і logos – вчення) – вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини. Методологія досліджує загальну систему прийомів, способів, операцій пізнання і перетворення дійсності. Кожна сфера людської діяльності має разом із універсальними і специфічними особливостями, і відповідну методологію» [3, с. 49].

Також є загальноприйнятим у фінансовій науці, що методологія – це сформована окремим дослідником або їх групою певна системність засобів дослідження, які найбільш сприйнятливо дозволяють організувати процес дослідження окремого об'єкта.

Беручи до уваги, що конкретні суспільні відносини функціонують у відповідному суспільному середовищі А. Філіпенко зазначає: «Отже, епоха Модерну з властивими їй атрибутами, в тому числі методологічним інструментарієм, вичерпала свій потенціал. На зміну їй приходить Постмодерн, який зумовлює необхідність формування нової методологічної культури» [3, с. 49].

Так, у ХХІ ст. найбільш виразно проявилися такі тенденції:

- глобалізація, яка сформувала єдиний загально-легальний ринок, де панують міжнаціональні корпорації;

- розширення впливу ВТО, де великий бізнес знайшов можливість одержувати значні прибутки;

- ігнорування справедливих принципів ведення бізнесу закладених ще Аристотелем, який уважав «економіку» правильним типом господарської діяльності, що також підтвердив у ХХІ ст. Г. Дейлі, який пропонував формувати економіку, засновану на мудрості [4];

- перманентна зміна концепцій, теорій, моделей розвитку, підтверджуючи відомий соціально-психологічний ефект «кожна концепція довго не існує, вона тримається орієнтовно 15-20 років» [5];

- некерованість глобальним економічним розвитком, про що досить влучно висловився Л. Гінділіс «Економіка Землі подібна великоваговому транспорту, який на великій швидкості рухається по бездо-

різжжі до прірви. Очевидно, ми вже промайнули вказівник, де потрібно було повернути, щоб вписатися у траєкторію повороту. Ситуація ускладнюється тим, що ніхто не знає, де руль, а де гальма. Проте екіпаж та пасажери налаштовані оптимістично, наївно сподіваючись, що вони здійснюють правильний маневр» [6].

Інерційність негативних процесів, про що вказує Л. Гінділіс: «Проблема ситуації полягає в тому, що колапс має наступити доволі швидко, у перших десятиріччях XXI ст. і навіть якщо б людство знало як повернути, або хоча б призупинити цей (негативний процес) та володіло засобами та волею для того, щоб здійснити поворот уже сьогодні – у нього попросту не хватило б часу, так, як усі негативні процеси, характеризуються певною інерцією, яка не дозволяє швидко зупинитися» [6].

Про необхідність функціонування нової методології в економічних дослідженнях аргументовано висловився О. Ананьїн: «Методологічний бум в економічній науці, який продовжується третє десятиріччя, можна пояснити як вагомою потребою наукового співтовариства в саморефлексії, або ж – у новій самоідентифікації. Для цього є суттєві аргументи. Зміни, які відбувались у світовій економічній науці у другій половині XX ст., такі радикальні, що для їх повного розуміння знадобиться багато часу і світлого розуму. Різнібічні факти останніх років яскраво свідчать про те, що звичні постулати економічної науки, які склалися в XIX – початку XX ст. і використовуються до цього часу стандартними підручниками з мікро- і макроекономіки або історії економічних учень (як вітчизняними, так і зарубіжними), дають досить викривлене уявлення про цю дисципліну» [7, с. 151].

Про важливість впливу керівної системи на інші ієрархічні системи, і за аналогією щодо науки економіки, зокрема, це сприйняти до місця і ролі бюджетної політики в ієрархії суспільної системи доволі аргументовано висловився Б. Рассел: «Економіка, як окрема наука, нереалістична і веде по хибному шляху (misleading), якщо розглядати її як керівництво для дії. Існує лише один базис – найважливіший, і знаходиться він у більш широкій науці – науці про владу» [8, р. 92].

У сучасних реаліях значно підвищується рівень вимог як до комплексності збору матеріалів для дослідження, так і для дослідника. Так, Д. Бремхол зазначає: «Ми не можемо продовжувати розглядати проблеми економіки, ґрунтуючись на поглядах, які не в змозі враховувати взаємозалежність усіх явищ суспільного життя» [9, с. 68].

Отже, в епоху Постмодернізму, яка характеризується непередбачуваними процесами, у складних економічних, політичних, соціальних умовах в Україні повинні бути розроблені нові підходи до формування, і відповідно, реалізації бюджетної політики місцевого рівня, які б базувались на досконалії парадигмальній основі.

На важливість методологічного забезпечення бюджетної політики акцентують увагу А. Максютя та І. Чугунов: «Рівень збалансованості бюджетної політики впливає на темпи економічного розвитку, а також на інтегрований показник запасу стійкості бюджетної системи, який визначається сукупністю бюджетних показників, що характеризують стан бюджетної системи. Тому важливо запровадити відповідну методологію розрахунку на певному інтервалі часу показника запасу стійкості бюджетної системи, який повинен враховувати показники питомої ваги дебіторської та кредиторської заборгованості зведеного, державного та місцевих бюджетів до загальної суми видаткової частини відповідного бюджету, аналогічний показник заборгованості за соціальними виплатами, податкове навантаження на економіку, рівень виконання дохідної та видаткової частин бюджету, рівень фінансування дефіциту бюджету, питому вагу державного боргу у валовому внутрішньому продукті» [10, с. 47].

Беручи до уваги нинішній етап розвитку суспільної системи України, з урахуванням наукового доробку зарубіжних та вітчизняних учених, можливо так зобразити методологічне забезпечення бюджетної політики місцевого рівня.

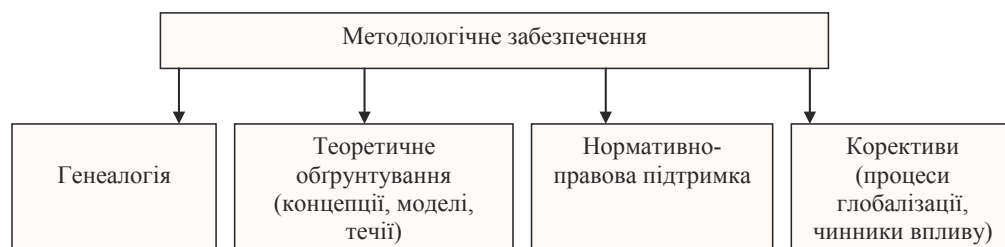

Рис. 1.1. Базове методологічне забезпечення функціонування бюджетної політики місцевого рівня

Обґрунтуємо ці складові.

Про важливість урахування аспекту історичного наголошує Л. Лисяк: «Побудова теоретико-методологічної конструкції бюджетної політики неможлива без урахування історичної спадщини розвитку країни, її інститутів. Важливо врахувати, що на макрорівні відбуваються також процеси, які мають спонтанну природу, вони історично обумовлені і залежать від траєкторії розвитку» [11, с. 173].

Передусім з'ясуємо окремі віхи в розвитку основ бюджетної політики в Україні. Одним із перших відомих українських учених-економістів почав досліджувати вплив державних видатків на економічний розвиток М. П. Яснопольський (1846-1900 рр.), який у праці «Про географічний розподіл державних доходів і видатків в Росії протягом 1890-1897 рр.» зробив спробу виявити цей зв'язок.

Також продовжували дослідження із окремих проблем бюджетної політики М. М. Цитович (1861–1919 рр.), М. І. Туган-Барановський (1865–1919 рр.), Є. Є. Слуцький (1880–1948 рр.), М. М. Соболев (1869–1947 рр.).

У першій третині ХХ ст. були закладені основи місцевої фінансової політики. Щодо України, то вагомий внесок зробив М. І. Мітіліно (1875-1930 рр.), який розробив основи місцевої фінансової політики. Також певний внесок у дослідження проблем місцевої бюджетної політики зробив І. Франко (1856-1916 рр.), у працях «Бюджетний кошторис п. Вишнеградського», «З царини фіскалізму», «Крайовий бюджет» [12].

Водночас необхідно зазначити, що основу сучасної бюджетної політики заклали німецькі вчені: Й. Г. фон Юсті (1717–1771 рр.) «Система державних фінансів» (1766 р.), К. Д. Рау (1792–1870 рр.) «Основи фінансів», А. Вагнер (1835–1917) «Фінанси та державний соціалізм», В. Г. Рошер (1817–1894 рр.) «Система народного господарства» в 5 т. (1854–1894 рр.).

З'ясуємо теоретичне обґрунтування цього виду політики.

Нині сформувалися певні теорії та концепції щодо функціонування бюджетної політики. Найбільш поширеними є теорії: вільної громади, соціально-господарського управління, державна та концепція дуалізму муніципального управління.

Протягом періоду незалежності бюджетна політика в Україні зазнавала значних змін у векторах реалізації, використання нормативно-правової бази, пріоритетах застосування тощо. Відповідно змінювалося методологічне забезпечення бюджетної політики. Як відзначає С. Михайленко в більшості країн світу найпоширеніші три концепції бюджетної політики. Згідно з першою, бюджет щороку має бути збалансованим (тобто досягається баланс доходів і видатків), а збалансованість бюджету – основна мета бюджетної політики. Друга концепція орієнтується на забезпечення збалансування бюджету не кожен рік, а за економічний цикл. Третя концепція ґрунтується на ідеї функціональних фінансів згідно з якою метою бюджетної політики є досягнення збалансованості економіки, а не бюджету як фінансового плану [13, с. 179].

Вагомим значення мала набути Концепція розвитку системи управління державними фінансами, прийнята Кабінетом Міністрів України у вересні 2012 р. [14].

Саме ця Концепція передбачала суттєве реформування в управлінні фінансами, зокрема щодо регіонального рівня:

- розширення повноважень Рахункової палати за надходженнями і використанням коштів місцевих бюджетів;
- забезпечення прозорості бюджетної політики;
- імплементація законодавства ЄС щодо державних закупівель.

Проте, незважаючи на складні суспільні умови, у яких перебувала Україна протягом 2012–2014 рр. окремі положення цієї Концепції вдалося реалізувати, зокрема розроблено окремі нормативно-правові акти щодо наближення до бюджетних нормативів ЄС. Інші положення необхідно допрацювати та продовжити роботу в передбачених напрямках.

Беручи до уваги важливість формування та впровадження концептуальних наукових та практичних розробок у реалії функціонування бюджетної системи в країнах, розробляють відповідні нормативні документи. Так, у Казахстані Указом Президента республіки Казахстан впроваджено Концепцію нової бюджетної політики, яка містить нове бачення реалізації бюджетної політики, основні принципи і підходи до формування та реалізації нової бюджетної політики, перелік нормативно-правових актів за допомогою яких буде реалізовуватися ця політика та етапи реалізації [15].

Доцільно зазначити, що ця Концепція розроблена відповідно до «Стратегії Казахстан 2050», і передбачено її реалізувати до 2020 р.

Подано окремі погляди провідних учених України та зарубіжних країн щодо методологічного забезпечення бюджетної політики держави та місцевого рівня зокрема.

С. Козловський та Т. Фоніцька, характеризуючи стан бюджетного управління зазначають: «Для формування повноцінної системи бюджетного управління необхідно розробити концепцію регіонального розвитку, яка б у довгостроковій перспективі відображала реальний фінансовий стан території. З огляду на це сьогодні активно відбувається науковий пошук критеріїв розробки концепції регіонального фінансового управління. У країнах із розвиненою ринковою економікою в основі такої концепції покладено стійкий, або врівноважений регіональний розвиток (sustainable regional development), що спрямований на безпечну суспільно-господарську діяльність громадян і передбачає мінімізацію негативного впливу глобального науково-технічного прогресу на майбутнє» [16, с. 35].

У сфері бюджетного управління є теоретичні концепції німецького вченого Т. Баскарана, американських учених Т. Бремора, В. Оутса та Дж. Бреннана, котрі заклали основи сучасних підходів до формування концепції регіонального розвитку та розподілу державних повноважень у фінансовій сфері [16, с. 35–36].

О. Росоляк зауважує, що бюджетна політика держави орієнтована на цілі, які окреслені Конституцією України, зокрема: забезпечення соціальних інтересів, економічного, культурного тощо розвитку держави та суспільства [17, с. 12].

На окремих завданнях бюджетної політики акцентують увагу колективи авторів монографій «Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки» (за заг. ред. Л. Тарангул), «Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків» (за заг. ред. Е. Лібанової) [18], та М. Мироненка, відзначаючи освіту, охорону навколишнього природного середовища, забезпечення права людини на життя в умовах здорового навколишнього середовища.

Як зазначає В. Дем'янишин: «Формування бюджетної політики є дуже складним процесом, оскільки її роль у суспільстві є специфічною, суперечливою, багатоаспектною і залежить від об'єктивних та суб'єктивних чинників, зокрема, рівня соціально-економічного розвитку, обраної моделі економічної системи тощо. Найважливішою проблемою бюджетної політики є поєднання суперечливих, але взаємозв'язаних між собою функцій бюджетного регулювання в умовах обмеження бюджетних ресурсів та наявності специфічних інтересів різних соціальних груп населення».

Також вагоме значення в методологічному забезпеченні має нормативно-правове забезпечення. Найбільш значимі нормативно-правові акти, які регламентують функціонування бюджетної політики передбачені Бюджетним кодексом України

Оскільки, Україна поступово рухається в напрямі євроінтеграції з ЄС то будуть більш повніше використовуватись акти, що регламентують ці процеси.

Зауважимо, що в Європі існує велика кількість нормативно-правових актів. Так, ще у вересні 1985 р. Всесвітня асоціація місцевого самоврядування та Інтернаціональна спілка місцевих влад (ICMB) ратифікувала Всесвітню декларацію місцевого самоврядування [19], а основи побудови місцевих фінансів обумовлено у ст. 8 декларації «Кошти місцевих органів влади». Цього ж року країни – члени Ради Європи ратифікували Європейську хартію про місцеве самоврядування [20], у якій були викладені основні загальноєвропейські принципи організації місцевого самоврядування та фундаментальні положення одержання і розподілу фінансових ресурсів місцевого розвитку, зокрема: наявність власних фінансових ресурсів місцевих органів влади та їхня відповідність наданим повноваженням; самостійність у використанні цих коштів у процесі реалізації власних функцій; формування частини бюджету за рахунок місцевих податків і зборів; захист економічно слабких органів місцевого самоврядування за використанням механізму фінансового вирівнювання; субсидії не повинні перешкоджати здійсненню самостійної політики місцевої влади; регіональні органи влади повинні мати доступ до кредитних ресурсів.

У березні 1992 р. були ухвалені Європейська декларація прав міст та Європейська хартія міст [21], яка у 2008 р. трансформована у Європейську хартію міст II (Маніфест нової урбаністики) [22], у яких були задекларовані основні положення про основи побудови місцевих фінансів: право жителів міст на використання фінансових механізмів і структур, що дозволяють регіональним органам влади формувати фінансові ресурси, необхідні для здійснення власних повноважень, до яких віднесено: право на безпеку житла, на працю, свободу пересування, забезпечення охорони здоров'я, спорт і дозвілля, участь в управлінні містом тощо.

Україна ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування в 1995 р., а Європейську хартію міст – у 1996 р.

Важливим аспектом є інституційна складова бюджетної політики, а саме ті умови, середовище в яких реалізується бюджетною політикою.

Складність дослідження проблем бюджетної політики обумовлюється специфічністю функціонування бюджетної системи України під впливом перманентних екзогенних та ендегенних чинників, саме цим обумовлюється складність формування та реалізації бюджетної політики.

О. Кириленко зазначає: «Бюджетну політику і використання фінансових ресурсів держави треба обов'язково узгоджувати із затвердженими пріоритетами соціально-економічного розвитку країни. Необхідна цілеспрямована і послідовна бюджетна політика з чітким виділенням її перспективних (глобальних) і поточних завдань».

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує виділений А. О. Спіфановим закон узгодження інтересів, зокрема підприємців та найманих працівників. У світлі наукової полеміки щодо ефективного рівня фінансової самостійності регіону стає зрозумілим, що немає жодної відмінності між централізацією і децентралізацією в рамках ефективності, якщо уряд намагається максимізувати добробут.

Як визначає Т. Баскаран: «Під «прийнятною політикою» прийнято вважати забезпечення правлячою партією необхідного рівня добробуту для її громадян. Це означає, що коли в регіоні правлячим є «пра-

вий» уряд (капіталісти), рівень регіонального добробуту буде забезпечений краще, адже сукупне податкове навантаження породжується пропозицією праці. Водночас якщо центральний уряд контролюється «правими», він забезпечить більш-менш оптимальний рівень суспільного добробуту, адже його основним завданням є повноцінне забезпечення і позбавлення надлишкових доходів громадян «лівого» спрямування (найманих працівників)» [23].

Висновки. Беручи до уваги обґрунтованість положень методологічного забезпечення бюджетної політики місцевого рівня є підстави для їх конкретизації.

1. Генеалогічний аспект. У сучасних реаліях середини другого десятиліття XX ст. доволі складно сформувати основи нової бюджетної політики, зорієнтованої на загальноєвропейські нормативи, проте саме з цього потрібно розпочати цей процес.

Передусім потрібно зазначити, що в кожній європейській країні, яка є членом ЄС основою бюджетної політики є її національна ідентичність. Відповідно в Україні, орієнтуючись на європейські бюджетні особливості необхідно врахувати свої історичні корені, які відображають ментальність народу, його специфіку відношення до бюджетних процесів. У цьому контексті доцільно згадати висловлювання відомого українського історика та політичного діяча В. Лещинського (1882–1931 рр.): «Національна індивідуальність не є психологічна, характерологічна даність, а скоріше продукт історичного процесу, соціального життя даного колективу. Це витвір, формація історії, а якщо взяти до уваги, що сучасність є «історія», як справедливо вказував Д. Чужевський, то національна індивідуальність – це сама історія даної нації» [24, с. 155].

Врахування історичного аспекту передбачає використання в бюджетній політиці місцевого рівня таких ментальних рис українського народу як справедливість розподілу бюджетних коштів між регіонами, прозорість процесу.

Не зважаючи на те, що підходи загалом є відомими та які широко використовують у європейських країнах, в Україні вони у практичній площині не реалізовані, достатньо згадати майже повну відсутність цих підходів протягом останніх років «правління» В. Януковича.

2. Теоретичне обґрунтування. Науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених до нинішнього часу пропонує відповідні теоретичні підходи у вигляді теорій, концепцій, моделей щодо розробки бюджетної політики зокрема і місцевого рівня, проте цілісної, ефективної теоретичної розробки ще не сформовано, що визнають вітчизняні вчені.

Сформуємо відповідні положення теоретичного забезпечення цього виду політики:

- основою має бути інституціональний підхід, як такий, що оптимально враховує реалії України в напрямі євроінтеграційних процесів;

- використання в максимально можливій мірі вітчизняного наукового потенціалу про що доволі влучно висловився В. Андрущенко: «Ученим української держави одним складно здійснювати дослідження із усього спектра фінансових питань, та і намагання охопити все було би прикладом примітивного і неефективного наукового провінціалізму. Разом з тим користуватися надбанням світової фінансової науки – ще не привід для уникнення участі в наукових дослідженнях на національному рівні» [25], беручи до уваги, що бюджетна політика місцевого рівня є складовою вищих надсистем, вона повинна органічно «вписуватись» у стратегію економічного і соціального розвитку України, відповідати векторам розвитку фінансової і бюджетної систем, та їх відповідних політик;

- послідовно для реалізації такої бюджетної політики необхідні відповідні теоретичні концепції (концепцію, модель та механізми її реалізації окремі складові таких теоретичних конструкцій, зокрема концепція та модель запропоновані в розділі 3 дисертації).

3. Нормативно-правова підтримка. Ця складова методологічного забезпечення є універсальною, тому що встановлює «правила гри» цієї політики. Нині певна робота в поліпшенні цих юридичних актів уже здійснена – внесені відповідні зміни до Бюджетного та податкового кодексів, враховані вектори розвитку в євроінтеграційному напрямі в основних напрямках бюджетної політики на 2015 р. тощо. Проте необхідно врахувати відповідний перехідний період в Україні до того часу поки країна не стане повноправним членом ЄС.

Саме тому необхідна поступова гармонізація щодо імплементації бюджетних нормативів ЄС до умов України. Конкретні темпи такої імплементації будуть залежати від темпів економічного і соціального розвитку.

4. Корегування векторів бюджетної політики з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників. Про вагому роль чинників, зокрема зовнішніх вказував ще А. Пігу (1877–1959 рр.). Саме неврахування цих умов функціонування бюджетної політики вимушувало органи управління бюджетною системою неодноразово протягом періоду незалежності України корегувати бюджетні показники.

Проте необхідно визнати, що чинники впливу можуть бути як прогнозованими, так і форс-мажорними. Так, ще рік тому неможливо було передбачити ситуацію в Україні, яка загалом викликана взаєминами України з Росією.

Прогнозування бюджетних показників, які формуються бюджетною політикою є складним процесом, проте в зарубіжних країнах у випадку відносно стабільної економічно-соціальної, політичної ситуації не є реальним. Так, можливо констатувати, що в Англії бюджетні показники майже не виходять за 1% похибку в розрахунку на рік. Запропоновані методологічні підходи беззаперечно будуть сприяти формуванню та реалізації бюджетної політики місцевого рівня.

Література:

1. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Сучасний тлумачний словник української мови : 100000 слів / за ред. заг-ред. д-ра філолог. наук, проф. Дубічинського В. В. – Х. : ВД «Школа», 2009. – 1008 с.
3. Філіпенко А. С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій : Посібник. – К. : Академ видав, 2004. – 208 с.
4. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Пер. з англ. – К. : Інтел-сфера, 2002. – 312 с.
5. Новая концепция глобальной экологической политики. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.svobodanews.ru/transcript/2006/>.
6. Гиндилис Л. М. Модели цивилизаций в проблеме SETI // Общественные науки и современность, 2000, №1 (материалы к междисциплинарной научной конференции на тему «SETI : прошлое, настоящее и будущее цивилизаций») (1999 г.) [Электронный ресурс]. Режим доступа : http://uits.com.ua/conf_5.
7. Анапвин О. Экономическая наука. Как это делается и как это получается? (О книге М. Блауга «Методология экономической науки, или как экономисты объясняют») // Вопросы экономики. – 2004. – №3. – С. 149–153.
8. European Economic Forecast. Spring 2012. P. 66.
9. Мешко І. М. Історія економічних учень. Основні течії західноєвропейської думки : Навчальний посібник. – К. : Вища школа, 1999. – 175 с.
10. Максютя А., Чугунов І. Бюджетна складова суспільного розвитку / Анатолій Максютя, Ігор Чугунов / Вісник КНТЕУ., 2012. – №3 – С. 45–54.
11. Лисяк Л. В. Інституційний підхід до дослідження бюджетної політики // Л. В. Лисяк. Научные труды Дон НТУ. Серия : Экономическая. Вып. 31-2. – 2007. – С. 171–176.
12. Франко І. Збірник творів у 50 т. / І. Я. Франко : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наукова думка. 1976-1986. – Т. 44 / (п. 2 Економічні праці (1888-1907) за ред. Т. І. Дерев'янкіна. 1985. – С. 7–10.
13. Михайленко С. В. Актуальні проблеми розвитку бюджетного менеджменту як науки і мистецтва [Текст] / С. В. Михайленко // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №1(115). – С. 178–183.
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2012 р. № 633-р «Про схвалення Концепції розвитку системи управління державними фінансами» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/caws/show/633-2012%D1%80>.
15. Указ Президента Республики Казахстан от 26 июня 2013 г. № 590 «Об утверждении концепции новой бюджетной политики Республики Казахстан» [Электронный ресурс] Режим доступа : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn.
16. Козловський С. В., Фоніцька Т. І. Сучасні теоретико-методологічні підходи до формування системи бюджетного управління // С. В. Козловський, Т. І. Фоніцька / Економічний часопис – XXI. Вип. 3-4(1) – 2013. – С. 35–36.
17. Росоляк О. Б. Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. Б. Росоляк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ – К., 2010. – 20 с.
18. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
19. Всесвітня декларація місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування України. – К. : 1994. – Віт. 1 -2 (6-7). – С. 65–69.
20. Європейська Хартія місцевого самоврядування // Офіційний вісник України 2013 р. 04.06.13 № 39. стор. 181. ст. 1418. Код акту 67165/2013.
21. Європейська декларація прав міст [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.egu.org.ua/mdex.php?page=1206>.
22. Європейська хартія міст II (Маніфест нової урбаністики) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.rv.gov.ua/sitenew/dubensk/ua/473>.
23. Baskaran T. Fiscal decentralization, ideology and the size of the public sector / T. Baskaran [Electronic resource] – Accessed 09 April, 2011, at <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/30188>.
24. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К. : Юрінком. – 1995. – 272 с.
25. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу у XX ст. Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.

Отримано: 24 липня 2016 р.

Прорецензовано: 03 серпня 2016 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2016 р.

Дем'янчук О. І. Механізм управління місцевими бюджетами України в умовах децентралізації / Т. І. Дем'янчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 76–81.

УДК 336.26

JEL-класифікація: H72

Дем'янчук Ольга Іванівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено особливості функціонування механізму управління місцевими бюджетами у процесі реформи децентралізації. Автором розкрито основні проблеми у функціонуванні складових механізму управління місцевими бюджетами до проведення реформи. В подальшому відображено як реформа децентралізації в різних сферах вплинула на зміну дії самого механізму управління та його складові. Розкрито, що бюджетне планування та забезпечення відбувається на принципах середньострокового планування з урахуванням змін у бюджетній та фінансовій сфері. Здійснюючи оперативне управління доходами та витратами місцевих бюджетів, органи місцевого самоврядування та місцеві адміністрації враховують заходи стратегічних програм розвитку їх адміністративно-територіальних одиниць. Результатом дослідження є пропозиції автора щодо вдосконалення функціонування окремих складових механізму управління місцевими бюджетами України в контексті проведення реформи децентралізації.

Ключові слова: механізм управління місцевими бюджетами, децентралізація бюджетної, фінансової та управлінської сфер, бюджетне планування, бюджетне забезпечення, оперативне управління.

Демьянчук Ольга Ивановна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острожская академия»

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статье исследованы особенности функционирования механизма управления местными бюджетами в процессе реформы децентрализации. Автором раскрыты основные проблемы в функционировании составляющих механизма управления местными бюджетами перед проведением реформы. В дальнейшем отражено как реформа децентрализации в различных сферах повлияла на изменение действия самого механизма управления и его составляющие. Раскрыто, что бюджетное планирование и обеспечение происходит на принципах среднесрочного планирования с учетом изменений в бюджетной и финансовой сфере. Осуществляя оперативное управление доходами и расходами местных бюджетов, органы местного самоуправления и местные администрации учитывают мероприятия стратегических программ развития их административно-территориальных единиц. Результатом исследования есть предложения автора по совершенствованию функционирования отдельных составляющих механизма управления местными бюджетами Украины в контексте проведения реформы децентрализации.

Ключевые слова: механизм управления местными бюджетами, децентрализация бюджетной, финансовой и управленческой сфер, бюджетное планирование, бюджетное обеспечение, оперативное управление.

Olha Demianchuk,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Finance, Accounting and Audit
in The National University of Ostroh Academy

MANAGEMENT MECHANISM OF LOCAL BUDGETS IN UKRAINE WITHIN A DECENTRALIZED CONTEXT

The article deals with the peculiarities of the management mechanism of local budgets in the process of decentralization reforms. The author reveals major problems in the functioning of the components of the management mechanism of local budgets before the reforms. Further, the author shows how decentralization reform in various spheres influenced the change of management mechanism and its components. The article also reveals that budget planning and provision take place on the basis of medium-term planning, taking into account changes in the budget and fiscal spheres. Exercising operational management of revenues and expenditures of local budgets, local government and local administration authorities take into account measures of strategic programs of their administrative units. The author sums up by suggesting the ways to improve the functioning of certain components of management mechanism of local budgets in Ukraine within the context of decentralization reforms.

Keywords: management mechanism of local budgets, decentralization of budget, fiscal and administrative spheres, budget planning, budgeted funding, operational management.

Постановка проблеми. Домінування міжбюджетних трансфертів у бюджетних ресурсах місцевих бюджетів України протягом останніх двадцяти років зумовило достатню кількість проблем на рівні місцевих органів самоврядування. Найважливішими із них є: неспроможність переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні та делеговані повноваження; забезпечувати через заклади соціальної інфраструктури якісні та доступні публічні послуги; узгодженість заходів місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку території з реальними інтересами територіальних громад; прийняття більшості регіональних програм, які делегуються централізовано, без бюджетного фінансування та ін. Все це потребує нагального вирішення шляхом проведення реформ у бюджетній, податковій та управлінській сферах. Саме в ході реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні суттєвим змінам піддається механізм управління місцевими бюджетами в умовах децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі є значна кількість праць присвячених дослідженню питання реформи децентралізації та її впливу на функціонування механізму управління місцевими бюджетами. Зокрема у працях Ю. І. Ганущака розкрито переважно питання реформи територіальної організації влади. Б. М. Данилишин, О. П. Кириленко, І. О. Луїна, Ю. В. Пасічник досліджують вплив бюджетної та фінансової децентралізації на зміну складу та структури доходів місцевих бюджетів. Проте питання зміни механізму управління місцевими бюджетами в контексті проведення реформ децентралізації у різних сферах набуває сьогодні актуальності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, що полягає у визначенні особливостей функціонування механізму управління місцевими бюджетами України в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проводячи бюджетно-податкові реформи в Україні, що мають ознаки фінансової децентралізації, досягнути ефективного процесу формування та використання фінансових ресурсів у місцевих бюджетах не можливо без реформування сфери управління з акцентом на посилення місцевого самоврядування. Процес децентралізації суттєво впливає на механізм управління місцевими бюджетами в рамках підвищення рівня їх фінансової забезпеченості та ефективності використання бюджетних ресурсів.

Розглядаючи зміст категорії децентралізація та її види, варто стверджувати, що децентралізація як процес передбачає передачу значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування [12]. Тому, щоб якомога більше повноважень мали ті органи, які ближче до людей, де такі повноваження реалізувати можна найуспішніше. Фінансова децентралізація відображає фінансові повноваження органів регіонального рівня і є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади. Саме децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади в розвитку підконтрольної їй території. Фінансова децентралізація сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами [11]. Бюджетна децентралізація забезпечує перенесення надходжень доходів та/або здійснення витрат грошових коштів на більш низький рівень уряду із збереженням фінансової відповідальності [13].

Таким чином, децентралізація є закономірною реформою в бюджетній, податковій, управлінських сферах. Це вибір нової моделі відносин, що дає країні обирати шлях прогресу. Значна кількість країн Центрально-Східної Європи пройшли через таку реформу: Польща, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія та ін., що забезпечило соціально-економічний розвиток цих країн, призвело до зміни механізму управління місцевими бюджетами та розвитку їх територіальних громад, населених пунктів, особливо сільських.

Першою спробою проведення реформи децентралізації в Україні було прийняття 7 грудня 1990 року Закону України «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування». Згідно із ст. 2 цього закону місцеве самоврядування в Україні – це територіальна самоорганізація громадян для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази [6]. Виходячи із цього визначення, це є англійська концепція місцевого самоврядування, тобто повноваження залежать від ресурсів якими володіє місцеве самоврядування.

У 1997 році цей закон втрачає чинність із прийняттям нового Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», згідно з яким у ст.16 матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є в комунальній власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад [7]. Тобто для реалізації власних та делегованих повноважень органи місцевого самоврядування повинні мати фінансову основу – достатні кошти в бюджетах, можливість залучення інвестиційних та власних коштів від майна та земель комунальної власності. Згідно із Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, прийнятій 1 квітня 2014 року Кабінетом Міністрів України було розроблено пропозиції внесення змін до Конституції України. Зокрема: у ст. 142 (розділ XI) пропонувалося за-

кріпити право місцевого самоврядування на частку загальнонаціональних податків; принциповою була чітка фіксація того, що обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування має відповідати їх повноваженням; держава мала компенсувати органам місцевого самоврядування їх витрати, які виникли внаслідок рішень органів державної влади [8]. І хоча цей проект змін було відкликано в листопаді 2014 року, зазначенні пропозиції є актуальними на сьогодні і важливими для прийняття.

В Україні близько 11 тисяч місцевих бюджетів, які забезпечують виконання повноважень майже 12 тисяч територіальних громад, із яких 75,4% мають населення в межах від 200–2000 осіб. Близько 10% сільських бюджетів, забезпечують видатки на утримання органу управління – сільської ради, жодної іншої бюджетної установи чи комунального підприємства не функціонує. Дотаційність майже 5500 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету. Все це доводить необхідність реформи децентралізації в різних її проявах та вдосконалення механізму управління місцевими бюджетами.

Як фінансова категорія, механізм управління містить важливі складові: методи, норми та нормативи, ліміти та резерви, санкції, стимули, нормативно-правове забезпечення, у методах виділяють фінансове планування, забезпечення, оперативне управління, контроль та регулювання [9, с. 43]. Завдяки досконалості використанню методів механізму управління місцевими бюджетами в період реформування бюджетної, податкової, адміністративної та управлінської реформ, можна досягнути високого рівня формування доходів місцевих бюджетів та залучення інвестиційних ресурсів із різних джерел для реалізації соціально-економічних проектів; покращити ефективність використання бюджетних ресурсів за програмною класифікацією; підвищити рівень відповідальності органів місцевого самоврядування в управлінні бюджетними ресурсами; забезпечити активізацію територіальної громади в розробці стратегічних планів розвитку їх адміністративно-територіальної одиниці та прийняті управлінських рішень органами місцевого самоврядування щодо розпорядження ресурсами території/населеного пункту за участі громадських лідерів.

До проведення реформи децентралізації механізм управління місцевими бюджетами мав ряд негативних ознак.

Домінування централізованого неякісного бюджетного планування зумовлювало до формування значного дефіциту місцевих бюджетів. Згідно із даними Асоціації міст України у 2013 році із 692 місцевих бюджетів, що мали прямі міжбюджетні відносини з Державним бюджетом, не виконали розрахункові показники Міністерства фінансів понад 470 бюджетів – тобто більше 68%. Обсяг заборгованості органів місцевого самоврядування в позиках, які брали для виправлення прорахунків у бюджетному плануванні склав більше 9,8 млрд грн [1].

Аналізуючи бюджетне забезпечення як складову механізму управління місцевими бюджетами, стверджуємо, що протягом 2010–2013 рр. держава не додала 20% коштів на реалізацію делегованих повноважень органам місцевого самоврядування. При цьому рівень фінансової забезпеченості бюджетних галузей коливався в межах від 45% до 92%, найнижчий рівень у галузі управління. Щодо рівня бюджетної забезпеченості на утримання і розвиток місцевої інфраструктури в розрахунку на одного жителя в Україні, то серед країн Центрально-Східної Європи він був і залишається, на жаль, найменшим близько 30–40 євро, коли в зазначених країнах коливається в межах від 200 до 350 євро [1].

Із метою забезпечення стабільного виконання делегованих державою повноважень органи місцевого самоврядування вимушені щорічно відволікати частку власних, і без того мізерних, фінансових ресурсів від реалізації самоврядних повноважень, які покладені на них законодавством. Щодо фінансового забезпечення реалізації власних повноважень органами місцевого самоврядування, вказуємо на те, що питома вага в структурі місцевих бюджетів видатків на реалізацію власних повноважень в Україні складає близько 9,5%, коли в країнах Центрально-Східної Європи цей показник коливається в межах 26–34%.

Не забезпечується відповідність між обсягом фінансування та вартістю публічної послуги, яку надають на рівні місцевого самоврядування, через діючу неефективну систему соціальних стандартів та нормативів, яка не містить чіткого визначення вартості публічної послуги відповідно до соціального стандарту. Все це зумовлює ряд негативних ознак у бюджетній сфері, а саме: якість послуг, які надають у бюджетній сфері не відповідають очікуванням громадян, що наприкінці призводить до зростання незадоволення місцевими органами влади; зростає дефіцит кваліфікованих кадрів у бюджетних установах через низький рівень заробітної плати та умов праці; не належне матеріально-технічне забезпечення бюджетних установ через низький рівень капітальних видатків або їх взагалі відсутності, що часто призводить на перекладання проблем поточних ремонтів за кошти споживачів послуг; присутність корупційних схем працевлаштування в бюджетній сфері, що призводить до неякісного надання послуг через невідповідність фаху або безвідповідальність працівників і керівників місцевих органів влади.

Здійснюючи оперативне управління під час виконання власних та делегованих повноважень, органи місцевого самоврядування не мали можливості розпоряджатися своїми коштами, оскільки вони блокувалися в системі Державного казначейства України. При цьому центральні органи часто звітували про

економію коштів місцевими бюджетами, проте це була умовна «економія». При цьому бюджетні установи внаслідок такого блокування в загальному фонді втрачали кошти на кінець бюджетного року і на наступний рік згідно із бюджетним законодавством їм ніхто не повертав ці кошти. Що призводило часто до недовиконання переважно не лише поточних витрат, а капітальних, погіршуючи матеріально-технічну базу цих установ та якість послуг.

За умови браку власних та закріплених бюджетних коштів, органи місцевого самоврядування в управлінні місцевими бюджетами були позбавлені можливості залучати дешеві фінансові ресурси від іноземних кредиторів. Основними причинами цього обмеження були: забюрократизований механізм одержання місцевих запозичень та надання місцевих гарантій; відсутність розвинутого ринку місцевих позик; обмеженість права на участь у таких операціях населених пунктів чисельністю населення менше 300 тис. осіб; Мінфін на підставі лише внутрішнього переконання приймав рішення про погодження умов та обсягів здійснення місцевих запозичень та надання місцевих гарантій.

У процесі реформи децентралізації механізм управління місцевими бюджетами набуває нових ознак.

Бюджетне планування відбувається на принципах середньострокового планування з урахуванням змін у бюджетній та фінансовій сфері.

Фінансова та бюджетна децентралізація забезпечила суттєве зростання власних ресурсів місцевих бюджетів, які зросли втричі. Аналізуючи одну із складових власних ресурсів місцевих бюджетів – місцеві податки і збори, у 2015 році у зв'язку з передачею до місцевих податків і зборів плати за землю їх обсяг порівняно з 2014 роком зріс на 18,98 млрд грн (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка надходжень місцевих податків і зборів до місцевих бюджетів України за 2011-2015 рр.

Показники	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Обсяг місцевих податків і зборів, млн грн.	2549,8	5455,0	7316,2	8055,2	27041,2
Частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів, %	2,9	5,4	7,0	8,0	22,4

* Побудовано автором на основі даних джерела [2, с. 57].

Загалом у структурі доходів місцевих бюджетів місцеві податки і збори стали другим джерелом формування доходів та становлять 22,4%, що є втричі більше попереднього року. Саме, надходження плати за землю спричинило цей ріс, при цьому плата за землю у структурі місцевих податків і зборів складає 54,7%, а зростання надходжень від цього податку у 2015 році склало лише 0,3%.

Зростання доходів місцевих бюджетів у 2015 році на 19 млрд грн у порівнянні з 2014 роком відбулося переважно за рахунок росту надходжень від єдиного податку у обсязі 3,5 млрд грн та закріплення 5% акцизного податку на роздрібний продаж підакцизних товарів за місцевими бюджетами, надходження від якого склали 7,7 млрд грн. Кошти від акцизного податку органи місцевої влади спрямовують на комунальне дорожнє господарство, при цьому самостійно вирішують які об'єкти першочергово потрібно ремонтувати або будувати. До реформи бюджетної децентралізації кошти на ремонт або побудову доріг органи місцевої влади чекали у вигляді субвенції з державного бюджету, яка як правило надходила нерівномірно, або на кінець бюджетного року, коли її було надто важко освоїти. Держава централізовано визначала місцевій владі які об'єкти і в яких обсягах фінансувати, що на сьогодні вирішується самостійно, покращуючи функціонування складової оперативного управління, контролю та регулювання бюджетними коштами в механізмі управління місцевими бюджетами України. Місцеві органи самоврядування несуть власну відповідальність перед територіальною громадою за використання власних бюджетних коштів на розвиток своєї адміністративно-територіальної одиниці.

Впроваджена у процесі бюджетної децентралізації нова система вирівнювання, дозволяє залишати більшу частину коштів на місцях. Органи місцевого самоврядування стали менше залежати від прийнятих на централізованому рівні рішень, усе це вимагає підвищення рівня відповідальності і контролю в механізмі управління місцевими бюджетами. У 2015 році частка дотаційних місцевих бюджетів в Україні скоротилась на 21,7%, а частка бюджетів донорів виросла в 4 рази (рис. 1).

Рис. 1. Зміна частки дотаційних місцевих бюджетів України у 2014-2015 роках, % [1]

Окрім цих змін, у процесі проведеної реформи бюджетної децентралізації оновлено фінансові нормативи бюджетної забезпеченості. Зроблено першу спробу посилити відповідальність профільних міністерств за належне фінансування освітньої та медичної галузей, як наслідок – це мало бути першим кроком до стовідсоткового забезпечення делегованих державою місцевому самоврядуванню повноважень. Проте за неналежного проведення реформ, зокрема, у медичній галузі більшість медичних закладів на базовому рівні знаходяться на сьогодні у вкрай важкому фінансовому становищі, при цьому погіршуються послуги. Тому поряд із реформами децентралізації держава повинна забезпечити належних рівень проведення реформ галузей бюджетні установи яких фінансуються з місцевих бюджетів.

У процесі проведення реформи децентралізації управління та територіальної організації закладено в механізмі управління місцевими бюджетами стимулювання громад до об'єднання. Об'єднані відповідно до Бюджетного кодексу громади одержали дохідну базу та видаткові повноваження як міста обласного значення. На сьогодні в Україні 183 об'єднані громади, лідерами серед областей є Тернопільська обл. – 26 громад, Хмельницька – 22 громади, Дніпропетровська – 19 громад, Львівська – 16 громад, у перспективних планах передбачено ще створення 794 громади [10]. Все це призведе до ефективнішого використання бюджетних коштів, а також до ефективної організації органів управління на місцях. Аналізуючи виконання бюджетів 159, створених у 2015 році, об'єднаних територіальних громад (ОТГ) за підсумками I півріччя 2015–2016 рр., стверджуємо (табл. 2):

- доходи місцевих бюджетів 159 об'єднаних територіальних громад за перше півріччя 2016 року зросли в 3 рази, а з урахуванням трансфертів із державного бюджету в 7 разів;
- у 2 рази відбулося зростання залишку коштів загального фонду місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад України (без урахування трансфертів із державного бюджету);
- у 2,4 рази зріс середній показник власних доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад на 1 жителя;
- відбулося суттєве скорочення видатків на утримання службовців із удосконаленням територіальної організації місцевих органів управління, середній показник частки видатків на утримання службовців після об'єднання зменшився в 6 разів;

Таблиця 2

Основні показники виконання місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад України за I півріччя 2015-2016 рр.

Показники	I півріччя 2015 року	I півріччя 2016 року
Доходи місцевих бюджетів 159 об'єднаних територіальних громад, млрд грн.	0,42	1,3
Залишок коштів загального фонду місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад України (без урахування трансфертів із державного бюджету), млн грн.	343 (01.01.16 р.)	748 (01.01.16 р.)
Середній показник власних доходів бюджетів об'єднаних територіальних громад на 1 жителя, грн.	288	955
Середній показник частки видатків на утримання службовців у видатках місцевих бюджетів об'єднаних територіальних громад, %.	80	13

* Побудовано автором на основі даних джерела [3].

– державна інфраструктурна субвенція об'єднаним територіальним громадам згідно із моніторингом використання коштів станом на 21 вересня 2016 року склала 1 млрд грн для 159 ОТГ, 931 млн грн розподілено між 157 ОТГ для реалізації 1133 проектів.

Таким чином, реформування територіальної організації органів місцевого самоврядування в механізмі управління місцевими бюджетами призводить до зростання їх фінансової забезпеченості як власними так і трансфертними коштами, веде до економії коштів на утримання органів управління об'єднаними територіальними громадами та підвищує активність участі територіальної громади в розпорядженні власними ресурсами, а також підвищує відповідальність керівників органів місцевого самоврядування перед територіальною громадою.

Однією з умов забезпечення прискорення соціально-економічного розвитку регіонів України є створення ними Стратегічних програм розвитку. У механізмі управління місцевими бюджетами складова бюджетне планування на сьогодні передбачає залучення додаткових фінансових ресурсів із Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). Цей фонд було створено згідно із Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 21 січня 2012 року № 4318-VI у складі загального фонду державного бюджету створено Державний фонд регіонального розвитку згідно ст. 24¹ Бюджетного кодексу України. Створення ДФРР дозволяє започаткувати в Україні фінансування проектів регіонального розвитку на конкурсній основі та відповідно до регіональних стратегій розвитку та планів заходів із їх реалізації. У 2015 році з Державного бюджету до фонду регіонального розвитку було виділено 2,9 млрд грн. За даними звіту ДФРР, у результаті проведення реформи,

з цього фонду у 2015 році було профінансовано 728 проектів на суму 2,542 млрд грн. Усього було подано на фінансування з фонду 1267 проектів, з яких 53 проекти щодо підтримки добровільного об'єднання територіальних громад, 39 проектів співробітництва територіальних громад, 1082 проекти, які передбачені планом заходів із реалізації стратегії регіонального розвитку. І хоча спочатку прогнозована сума коштів фонду регіонального розвитку у 2016 році складала близько 4,5 млрд грн, станом на 01.01.2016 року за розподілом коштів з фонду між регіонами України, ця сума склала близько 3 млрд грн [4].

Проте не все регіони України активно і якісно використовують стратегічне планування в механізмі управління місцевими бюджетами. Згідно даних Центру політичних студій та аналітики в рамках проекту «Підвищення поінформованості громадськості про місцеві бюджети в Україні» за підтримки Програми розвитку ООН серед 24 регіонів України станом на вересень 2015 року лише 6 областей (Закарпатська, Вінницька, Кіровоградська, Одеська, Харківська, Донецька (без тимчасово окупованої території)) прийняли комплексні та повні стратегії розвитку регіонів, 13 областей стратегії, які містили значні прорахунки і 5 областей (Запорізька, Херсонська, Тернопільська, Львівська та Чернівецька), у яких не були затверджені обласними радами стратегії та знаходяться на етапі проектування та збору коментарів, хоча згідно з постановою КМУ № 1186, вони мали б бути ухвалені ще до лютого 2015 року, тобто через 6 місяців після прийняття Державної стратегії 2020 [10].

Більшість практиків та аналітиків основними причинами такої ситуації вважають:

– низьку інституційну спроможність місцевого самоврядування до підготовки проектів регіонального розвитку (більшість проектів передбачали залучення коштів на відновлення інфраструктури закладів соціальної сфери, що не створює додаткової економічної вартості та не сприяє розвитку регіону);

– на обласному рівні часто не пропускають проекти, які політично не прийнятні (тобто, ті які суперечать регіональним лобістам) – блокують із політичних мотивів.

Висновки і пропозиції. Отже, у ході проведення реформ децентралізації в різних сферах, механізм управління місцевими бюджетами потребує вдосконалення. Бюджетне планування повинно забезпечувати врахування зміцнення бюджетної децентралізації паралельно із удосконаленням методики визначення фінансових нормативів для фінансування бюджетних галузей. При цьому ні в якому разі не зменшувати функції держави під час делегування значної кількості повноважень на органи місцевого самоврядування у фінансовому забезпеченні, шляхом використання цільових субвенцій із державного бюджету. Оперативне управління бюджетними коштами у процесі реформування місцевих бюджетів України та адміністративно-територіального устрою повинно збалансовувати відповідальність між повноваженнями органів місцевого самоврядування та доходами які передаються їм у розпорядження. Контроль та регулювання в механізмі управління місцевими бюджетами в ході проведення реформ децентралізації буде підвищувати відповідальність органів місцевого самоврядування перед їх територіальною громадою за умови активної участі лідерів громади в бюджетних процесах цих органів.

Література:

1. Бюджетна децентралізація : здобутки та перспективи – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://taladm.cg.gov.ua/web_docs/39/2015/05/docs/ofis_reform_slobozhan.pptx.
2. Бюджетний моніторинг : Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID. – К., 2016. – С. 57.
3. Бюджети об'єднаних громад : І півріччя 2016 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/infographics/item/id/31>.
4. Децентралізація під мікроскопом : експертний аналіз – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/1453>.
5. Об'єднання громад. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://decentralization.gov.ua/region/approved>.
6. «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве самоврядування» Закон України – Відомості Верховної Ради (ВВР), – 1991, N 2, ст. 5.
7. «Про місцеве самоврядування в Україні» Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
8. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51513.
9. Романенко О. Р. Фінанси : Підручник. 4-те вид. – К. : Центр учбової літератури. – 2009. – 306 с.
10. Стратегічне планування розвитку регіонів : куди дрейфуюмо. Інфографіка «Аналіз стратегій розвитку областей України до 2020 року» підготовлена Центром політичних студій та аналітики в рамках проекту «Підвищення поінформованості громадськості про місцеві бюджети в Україні» за підтримки Програми розвитку ООН – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://voxukraine.org/2015/10/05/strategichne-planuvannya-rosvytku-regioniv-kudy-dreifuemo-ua/#imageclose-15782>.
11. Хамініч С. Ю., Климова В. М. Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал. – Випуск 5/2, 2011, № 10/1.
12. Decentralization: A Sampling of Definitions. – 1999. – Р. 5–8.
13. Different forms of decentralization, Earth Institute of Columbia University, accessed February 5, 2013.

Отримано: 18 червня 2016 р.

Прорецензовано: 02 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 01 серпня 2016 р.

Маршалок Т. Я. Політика фінансової децентралізації в Україні – позитивні та негативні ефекти / Т. Я. Маршалок // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 82–88.

УДК: 336.02

JEL: H3; H5

Маршалок Тарас Ярославович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри податків та фінансової політики,
Тернопільський національний економічний університет

ПОЛІТИКА ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ – ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ЕФЕКТИ

У статті розглянуто сутність основних понять, що стосуються об'єкту дослідження, зокрема «децентралізація», «фінансова децентралізація», «бюджетний федералізм». Проаналізовано кроки уряду щодо формування політики фінансової децентралізації в Україні. Запропоновано ґрунтовний аналіз бюджетних показників, які відносяться до реалізації політики децентралізації в розрізі доходної та видаткової частин Зведеного, Державного та місцевих бюджетів. Досліджено взаємозалежність видатків та доходів до ВВП, що дало змогу виявити і встановити рівень формування політики децентралізованого типу в бюджетній сфері України. У нашій статті зазначено проблеми та виокремлено основні напрями їх вирішення в частині побудови економічно розвинутої країни з політикою фінансової самостійності місцевих органів влади.

Ключові слова: валовий внутрішній продукт (ВВП), бюджет, податок, децентралізація, федералізм, видатки бюджету, доходи бюджету, податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки, загальнодержавні податки.

Маршалок Тарас Ярославович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри податків та фінансової політики,
Тернопільський національний економічний університет

ПОЛИТИКА ФИСКАЛЬНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ – ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ЭФФЕКТЫ

В статье рассмотрена сущность основных понятий, касающихся объекта исследования, в частности «децентрализация», «финансовая децентрализация», «бюджетный федерализм». Проанализированы шаги правительства по формированию политики фискальной децентрализации в Украине. Предложено основательный анализ бюджетных показателей, относящихся к реализации политики децентрализации в разрезе доходной и расходной частей сводного, государственного и местных бюджетов. Исследована взаимозависимость расходов и доходов к ВВП, что позволило выявить и установить уровень формирования политики децентрализованного типа в бюджетной сфере Украины. В нашей статье указаны проблемы и выделены основные направления их решения в части построения экономически развитой страны с политикой фискальной самостоятельности местных органов власти.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт (ВВП), бюджет, налог, децентрализация, федерализм, расходы бюджета, доходы бюджета, налог на доходы физических лиц, местные налоги, общегосударственные налоги.

Taras Marshalok,

PhD in Economics, associate professor of tax and fiscal policy, Ternopil National economical University

THE POLICY OF FISCAL DECENTRALIZATION IN UKRAINE – BOTH POSITIVE AND NEGATIVE EFFECTS

In the article the essence of basic concepts relating to the object of research, including «decentralization», «fiscal decentralization», «fiscal federalism». Analyzes the steps the government's policy of fiscal decentralization in Ukraine. A detailed analysis of budget indicators relating to the implementation of the decentralization policy in terms of revenue and expenditure of the consolidated, state and local budgets. Studied the interdependence of expenditures and revenues to GDP, which helped to identify and set the policy of decentralized type in the public sector of Ukraine. In this article these problems and singled out the basic directions of their decision to build an economically developed country with a policy of fiscal autonomy of local authorities.

Keywords: gross domestic product (GDP), the budget, tax, decentralization, federalism, expenditures, budget revenues, income tax, local taxes, state taxes.

Постановка проблеми. Питання децентралізації в Україні гостро постало після Революції Гідності (2014 р.). З приходом демократичної, європейсько орієнтованої влади (Президента, Верховної ради, Кабінету Міністрів України), розпочалися реформи спрямовані на побудову суспільства, де основою

були б не центральні органи влади, а громади. Громади – це об'єднання, які здатні самостійно вирішувати проблеми фінансування та соціального захисту громадян, що проживають на цій території, а також вільно розпоряджатися коштами, які акумулюються на певній визначеній територіально юрисдикції. Формування децентралізованої моделі господарювання виявилось надзвичайно важким завданням для нових політичних еліт, вирішення якого потребує реформування всіх без винятку гілок влади. Небажання ділитися владними повноваженнями, правом вільно розпоряджатися фінансовими ресурсами, відсутність децентралізованої моделі податкової та бюджетної системи є тими перепонами, що не завжди дають можливість якісно реалізувати реформи у визначеному напрямі. Однак лише комплексні, узгоджені дії та зміни призведуть до якісного результату.

Мета статті. Дослідити основні аспекти децентралізації в Україні, проаналізувати наявну практику її реалізації, виробити та запропонувати шляхи підвищення результативності процесу децентралізації в частині політики фінансової децентралізації, що базуватиметься на вивченні існуючих наукових досліджень, нормативно-правової бази, аналізі статистичних показників.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сьогодні питанню фінансової децентралізації присвячена велика кількість наукових публікацій як зарубіжних так і вітчизняних учених. Це питання не є новим, практично всі цивілізовані країни світу пройшли процес вироблення стратегії і тактики фінансової децентралізації. Саме тому такий процес супроводжувався великою кількістю наукових публікацій у цій царині. Найбільш відомими зарубіжними вченими, що займалися цією проблемою є Ч. М. Тібу, Дж. Уолліс, У. Оутс, Дж. Хафер, А. Шах, Р. Масгрейв. Після актуалізації цієї проблеми в Україні, велика кількість учених-фінансистів присвятили значну кількість праць фінансовій децентралізації, серед яких варто виділити В. М. Опаріна, І. О. Луніну, Ю. Б. Іванова, А. І. Крисоватого, О. П. Кириленко, В. М. Федосова та ін.

Однак, досі не вдалося сформувати дієвий механізм який би дозволив якісно реалізувати політику фінансової децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для якісного дослідження визначеної проблеми необхідно дослідити сутність понять, що є основними в цій науковій праці. З огляду семантики децентралізація (*de* – «протиставлення», *centralis* – «центральный») трактується як знищення, ослаблення чи скасування централізації [1].

Згідно із тлумачним словником української мови – це система управління за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації [2].

Децентралізація передбачає наявність таких двох процесів – це децентралізація влади та фінансова децентралізація (фінансова децентралізація). Для досягнення ефективного результату реформування економічної та політичної системи країни, необхідно сформувати чіткий план дій у сфері децентралізації державних органів управління та фінансів, які повинні відбуватися одночасно та за єдиними принципами та наміченій єдиній меті – зростання добробуту населення та зміцнення соціально-економічного та безпечового становища держави.

Також для кращого розуміння сутності процесів, що стосуються децентралізації, необхідно чітко розмежувати поняття децентралізації влади та федералізації країни, тоді як у сфері фінансів поняття децентралізація та федералізм часто наділені одним і тим самим змістом.

Згідно із словником Федералізація (від лат. *foederatio* – об'єднання, союз, спілка) – адміністративно-політичний процес та конституційна реформа, які спрямовані на перехід від унітарного державного устрою до федеративного [3].

Зазвичай під бюджетним федералізмом розуміють перенесення надходження доходів та/або здійснення витрат грошових коштів на більш низький рівень уряду в разі збереження фінансової відповідальності [4].

Тоді як фінансова децентралізація (фінансова децентралізація) відображає фінансові повноваження органів регіонального рівня і є однією з фундаментальних умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади: децентралізація процесів ухвалення рішень збільшує можливості участі місцевої влади в розвитку підконтрольної їй території; фінансова децентралізація сприяє ефективному забезпеченню суспільними послугами шляхом ретельнішого узгодження видатків органів влади з найнеобхіднішими місцевими потребами [5]. Обов'язковою умовою існування дієвого інституту самоврядування є формування більшої частини доходів місцевих бюджетів за рахунок місцевих податків і зборів, які самостійно встановлюються органами самоврядування [5]. Реалізація законодавчо закріпленого права кожного адміністративно-територіального утворення на економічну самостійність неможлива без наявності в кожного органу влади власного бюджету і права його складання, затвердження і виконання без втручання ззовні [6].

Кожне із наведених тлумачень виокремлює серед них єдину спільну ознаку – наділяє місцеві органи влади важливими повноваженнями, які дозволяють автономно реалізувати соціальні та економічні програми, а також самостійно формувати необхідний для такої реалізації фінансовий ресурс.

З огляду на це приходимо до висновку, що найважливішою проблемою децентралізації є забезпечення фінансової незалежності місцевих органів влади, що є основою виконання передбачених законодавством функцій, а фінансова політика вважається ефективною тоді, коли в ній працюють усі складові. Такими складовими є:

- ефективний менеджмент (суб'єкт управління);
- видатки, які здатні забезпечити розвиток суспільства й економіки (об'єкт дослідження);
- доходи, що формуються з різних джерел, і повинні бути достатніми для реалізації запланованих менеджментом програм (об'єкт управління).

Лише за умови, коли суб'єкти управління ефективно управляють об'єктами, можна якісно реалізувати політику децентралізації. Варто наголосити, що будь-які дії, які здійснюються на державному рівні, повинні базуватися на якісному законодавстві, яке чітко визначає основні напрямки, завдання, права, обов'язки та відповідальність суб'єкта за вчинені дії. Що стосується децентралізації, законодавство повинно містити норми, що визначають усі джерела формування доходів та напрямки витрачання коштів місцевих бюджетів.

Однак саме законодавча база є слабким місцем реформ в Україні. Часто комплекс прийнятого законодавства є недостатнім для ефективної реалізації намічених та обіцяних виборцям реформ. Через це, владою робляться хаотичні, поодинокі, точкові кроки, які не дають ефективного цілісного результату. Тому, спостерігаємо лише певні декларації про реалізацію політики фінансової децентралізації, однак досі немає чіткої цілісної стратегії яка б дала можливість ефективно її реалізувати. Досі продовжуються дискусії, які стосуються податкової системи, політики витрат, порядку фінансування тих чи інших видатків.

Прийняті протягом 2014-2016 років закони більшою мірою спрямовані на забезпечення автономії у видатковій політиці, місцеві органи влади отримали значне соціальне навантаження на власні бюджети. Однак, що стосується політики доходів, законодавчі органи знаходяться в пошуку ефективної моделі забезпечення достатнім фінансовим ресурсом місцеві органи влади. Про що свідчать показники дохідних частин Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України (рис. 1).

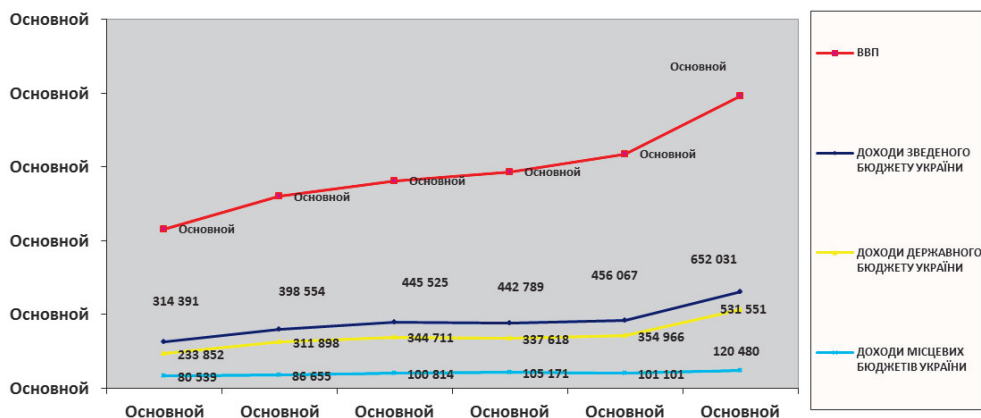

Рис. 1. ВВП, доходи Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України у 2010-2015 рр. [7; 8]

Аналізуючи показники, наведені на рис. 1, бачимо тенденцію до зростання валового внутрішнього продукту, фактичне зростання доходів Зведеного та Державного бюджету України в монетарному виразі у 2010–2015 роках, однак, що стосується надходжень до місцевих бюджетів, спостерігаємо менш виражену тенденцію до зростання, саме тому наводимо відносні показники щодо часток доходів бюджетів України у ВВП (Рис. 2)

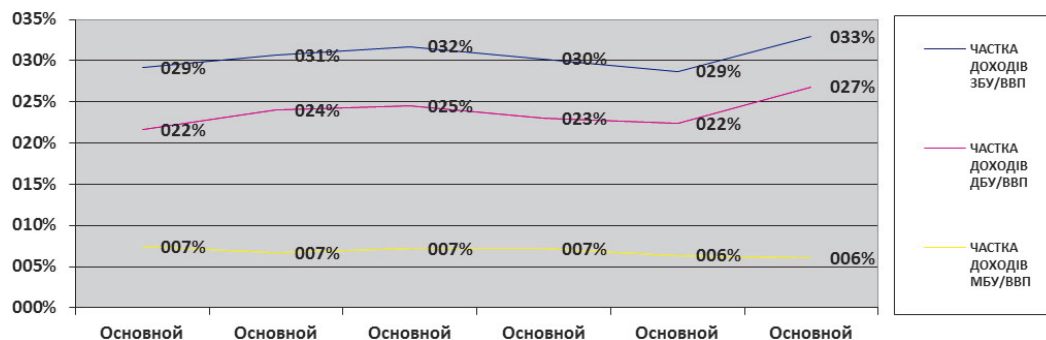

Рис. 2. Частка доходів Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України до ВВП у 2010-2015 рр. [7; 8]

За останні роки частка доходів місцевих бюджетів значно знизилася. Саме така тенденція проглядається протягом 2013-2015 років. Доходи місцевих бюджетів у 2013 році до ВВП становили 7,18%, у 2014 р. – 6,37%, тоді як у 2015 р. – лише 6,09% ВВП. Найбільший фінансовий ресурс за аналізований період, яким володіли місцеві органи влади, був у 2010 році, коли через місцеві бюджети було перерозподілено 7,46% ВВП. З другого боку, частка доходів Державного бюджету постійно зростає, якщо у 2010 р. вона становила 21,67% ВВП, то вже у 2015 році такий показник становив 26,85%.

Попри заявлену політику фіскальної децентралізації спостерігається зростання концентрації фінансового ресурсу саме в Державному бюджеті, що дає можливість зробити висновок про наявність ручного управління бюджетами. Варто наголосити про незрозумілі кроки зроблені українською владою. Згідно із бюджетним законодавством було перерозподілено надходження з податку на доходи фізичних осіб на користь Державного бюджету, тим самим обмежено фінансовий потенціал місцевих бюджетів, порушено принцип децентралізації за доходами і знижено фінансову незалежність місцевих органів влади (рис. 3).

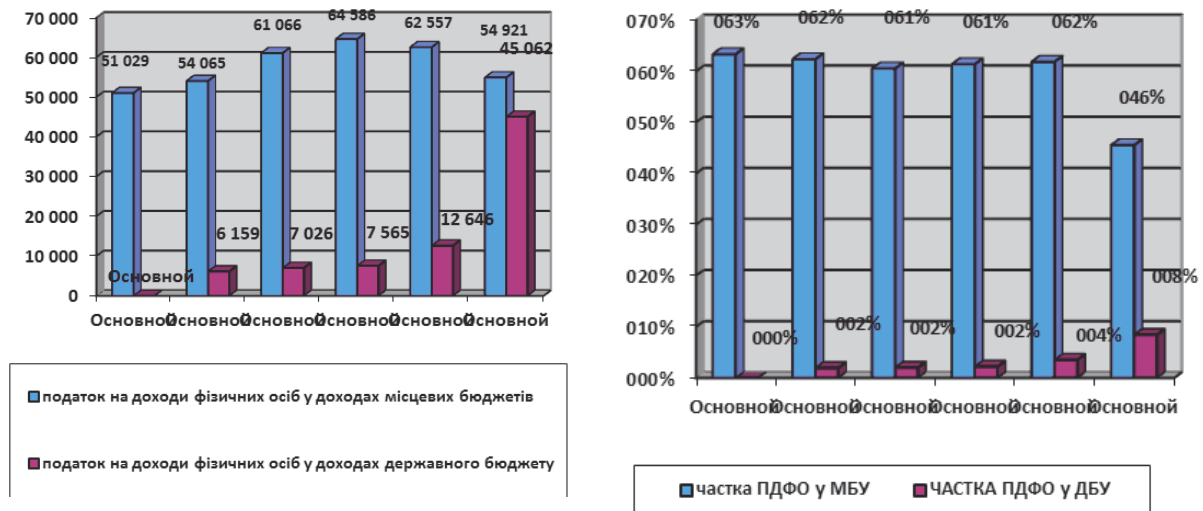

Рис. 3. Динаміка податку на доходи фізичних осіб та його частка в Державному та місцевих бюджетах України у 2010–2015 рр. [7; 8]

Такий розподіл ПДФО за останні проаналізовані роки був зумовлений «фінансовим голодом» в Україні. Центральна влада потребувала додаткового ресурсу для фінансування зобов'язань пов'язаних із забезпеченням армії, підвищення обороноздатності та безпеки країни. Однак у результаті реформи місцеві органи влади втратили половину необхідного для нормального функціонування та реформування фінансового ресурсу, що суперечить заявленому вектору до децентралізації управління в Україні.

Відповідно до бюджетного кодексу України з 2015 року податок на доходи фізичних осіб розподіляється між бюджетами так [6]:

- Державний бюджет України – 25%;
- обласні бюджети – 15%;
- місцеві бюджети – 60%.

Відповідні зміни були внесені до бюджетного кодексу України згідно із Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо пасивних доходів», тим самим було змінено перерозподіл ПДФО на користь Державного бюджету [6].

Саме через зазначені вище зміни місцеві бюджети України втратили у 2015 році значний ресурс фінансової стійкості. Якщо у 2013 та 2014 роках частка ПДФО в доходах місцевих бюджетів становила більше 61,5%, то вже у 2015 році вона знизилася до 45,9%. У гривневому еквіваленті місцеві бюджети недоотримали 7636 млн грн податку в разі загального зростання фактичних доходів Зведеного бюджету України. Суми податку на доходи фізичних осіб у доходах Державного бюджету зросли на 32416 млн грн, що становить 8,48% його доходів, тоді як у 2014 році цей показник становив лише 3,56%. Аналіз статистичних даних підтверджує гальмування реалізації політики фіскальної децентралізації попри заяви уряду всебічного руху до децентралізованого типу держави із можливістю низових рівнів управління бути фінансово незалежними та повноцінними учасниками реформування та розвитку економіки України.

Аналіз перерозподілу ПДФО засвідчив факт підвищення рівня залежності місцевих органів влади від центрального керівництва країни, в пошуках необхідного фінансового ресурсу місцеві органи влади є за-

лежними від коштів Державного бюджету, тоді як на загальнодержавному рівні не було запропоновано ефективного інструменту, який би став компенсатором втрат доходів від податку на доходи фізичних осіб для місцевих бюджетів.

Місцеві бюджети залишаються бюджетами реципієнтами, що змушені фінансуватися за рахунок коштів центрального бюджету. Видаткова частина бюджетів найнижчого рівня в абсолютних показниках зросла, що пояснюється зростанням соціального навантаження на місцеві органи влади, та необхідністю їх фінансування. Це стосується витрат на освіту, медицину, соціальний захист та інші потреби.

Аналіз видатків Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України, а також їх частки у ВВП підтверджує наші думки (рис. 4.).

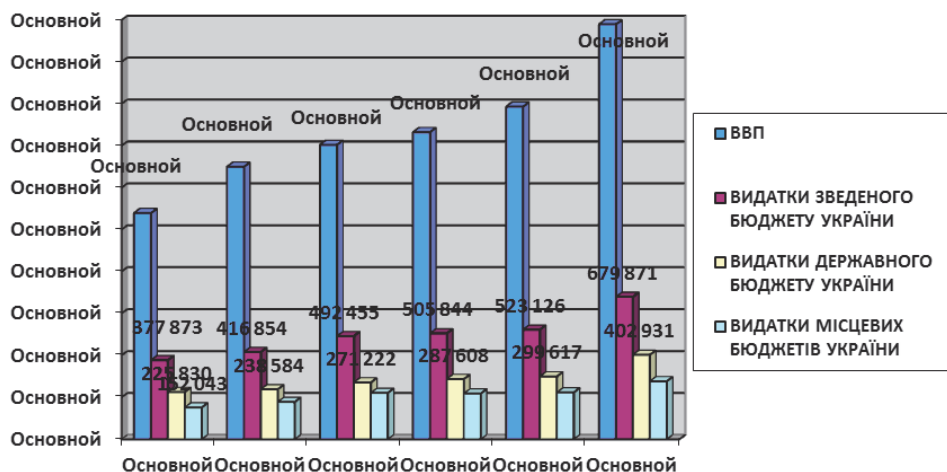

Рис. 4. Валовий внутрішній продукт, видатки Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України у 2010-2015 рр. [8; 9]

Спостерігаємо фактичний приріст видатків бюджетів усіх видів в Україні протягом аналізованого періоду. Стабільним є також показник розподілу видатків зі всіх видів бюджетів через ВВП (Рис. 5).

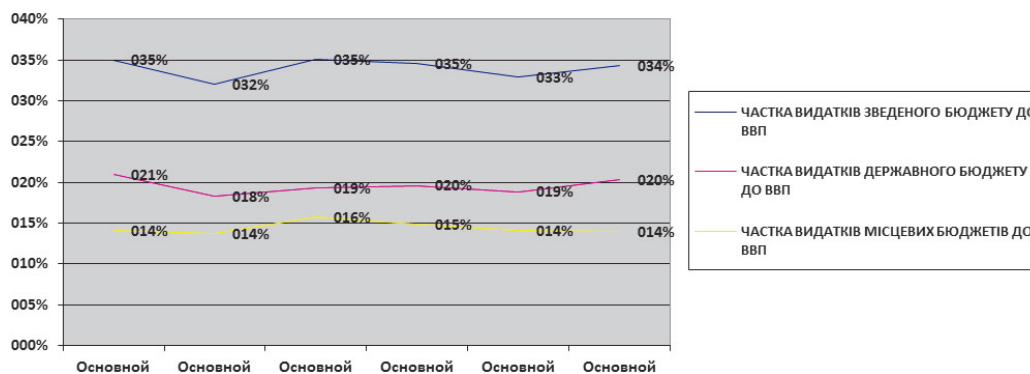

Рис. 5. Частка видатків Зведеного, Державного та місцевих бюджетів у Валовому внутрішньому продукті України у 2010-2015 роках [8; 9]

Спостерігаємо чітку тенденцію, яка характерна протягом 2010–2015 років, коли видатки Зведеного бюджету України становили від 35% до 32% валового внутрішнього продукту держави. Такі дані свідчать про високий рівень фінансування соціальних програм, про залежність добробуту населення від бюджету, низький рівень концентрації видаткової частини бюджетів на фінансуванні програм економічного розвитку (бюджетні витрати економічного розвитку є надто низькими), що призводить до проїдання бюджетного ресурсу і низька концентрація бюджетних коштів у програмах економічного зростання.

Частка видатків місцевих бюджетів у ВВП також є однаковою протягом аналізованого періоду і коливається в межах 15,75% у 2012 році та 13,71% у 2011 році, показник 14,08% та 13,99% спостерігався у 2014 та 2015 році відповідно.

Однак, аналізуючи статистичні дані, можемо констатувати зростання залежності місцевих бюджетів від трансфертних платежів із Державного бюджету (Рис. 6).

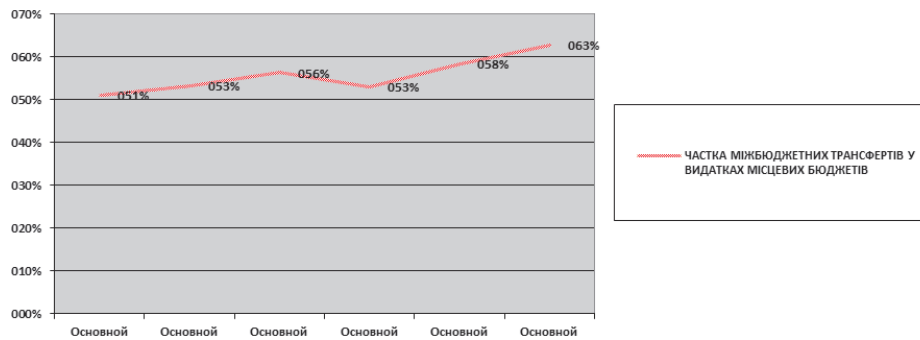

Рис. 6. Частка трансфертних платежів із Державного бюджету України у видатках місцевих бюджетів у 2010-2015 рр.

Аналізуючи наведені на рисунку дані, спостерігаємо чітку тенденцію до зростання залежності місцевих бюджетів від Державного бюджету України. Зокрема, якщо у 2013 році за рахунок трансфертів фінансувалося 53,08% видатків місцевих бюджетів, то вже у 2015 році такий показник становив 62,82%. Така тенденція ще раз підтверджує відсутність орієнтації бюджетної політики країни на політику фіскальної децентралізації. Тому говорити про якісні трансформації економіки в напрямі децентралізації поки неможна.

Однак зниження значимості місцевих бюджетів можна пояснити не лише змінами в оподаткуванні. Зниження відносних показників, що стосуються місцевих та Зведеного бюджетів України, можна пояснити економічною ситуацією в Україні. Така ситуація пов'язана із зниженням прибутковості комунальних підприємств, стагнацією економіки, зростанням рівня безробіття, зниженням купівельної спроможності громадян. Названі чинники призвели до значного недоотримання податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток від комунальних підприємств.

Хоча попередній аналіз дає підстави стверджувати про відсутність чіткої стратегії розвитку країни в напрямі фіскальної децентралізації, варто виділити певні позитивні рішення, прийняті державою в цьому аспекті. Зокрема з 1 січня 2015 р. відповідно до Закону України від 28.12.2014 р. № 71 – VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» запроваджено акцизний податок із роздрібного продажу підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти та інше паливо), ставки якого встановлюються за рішенням сільської, селищної або міської ради у відсотках від вартості (з ПДВ), у розмірі 5% [10]. Податок змінив збір на розвиток виноградарства, садівництва, хмелярства і став потужним інструментом залучення додаткових фінансових ресурсів до місцевих бюджетів. Зокрема, у 2015 році до місцевих бюджетів надійшло 6545 млн грн, що становить більше 5% усіх доходів місцевих бюджетів України [7], тоді як у 2014 році доходи місцевих бюджетів від акцизного податку становили лише 159 млн грн, а це в 41 раз менше ніж у 2015 році.

Зазначимо, що акцизний податок із роздрібною торгівлі не повністю компенсував податок на доходи фізичних осіб до місцевих бюджетів, зокрема у 2015 році, порівняно з 2014 роком, місцеві органи влади отримали на 14000 млн грн менше, тоді як акцизного податку надійшло лише 6,5 млрд грн, різниця становить 7,5 млрд грн. Тому, незважаючи на політику децентралізації, місцеві бюджети втрачають потужний фінансовий ресурс для реалізації своїх соціальних функцій.

Також відповідно до змін внесених до Бюджетного кодексу України, варто виділити закріплення 10% податку на прибуток підприємств за обласними бюджетами, що дає підстави говорити про отримання додаткового ресурсу під час перерозподілу частини доходів держави на користь місцевих бюджетів.

Висновки. Позитивні зміни у фіскальній політиці є явно недостатніми для якісного реформування країни, про що досить яскраво свідчать результати проведеного дослідження.

Відзначимо, що задекларовані Урядом України наміри створити країну з чітко вираженою політикою фіскальної децентралізації, з бажанням надати місцевим органам влади більше прав і свобод поки що не реалізовані, і причиною цього є:

- відсутній комплексний погляд на можливість реалізації політики децентралізації в Україні;
- політична ситуація призводить до вчинення багатьох тактичних помилок, які не дозволяють якісно досягти стратегічної мети у сфері фіскальної політики;
- на державному рівні спостерігається великий супротив деяких політичних сил, що породжує гальмування якісних економічних перетворень у напрямі децентралізації;
- політичне лобі та військові дії призвели до необхідності додаткового перерозподілу фінансових доходів країни на користь державного бюджету.

Саме тому зміни до бюджетного та податкового законодавства, які були прийняті вже після декларування руху країни в напрямі децентралізації, призвели до зростання навантаження на місцеві бюджети, тоді як достатніх податкових інструментів, які б дозволили його компенсувати запроваджено не було. Відсутність дієвих і ефективних інструментів наповнення місцевих бюджетів призвело до необхідності збільшення сум трансфертів із бюджету центрального рівня.

Для реалізації фіскальної децентралізації необхідні комплексні заходи, які не повинні суперечити задекларованим намірам. Адже, поставши перед необхідністю об'єднання територіальних громад, останні спіткнулися з великими фінансовими проблемами, які не дають змоги бути по-справжньому незалежними. Одержані фінансові важелі є недостатніми для здійснення якісної соціальної політики, реформування медичної, освітньої, соціальної сфер, а це призводить до зниження рівня життя населення, занепаду освіти та загрози існування здорової української нації.

Література:

1. Definition of decentralization, TheFreeDictionary.com, accessed February 4, 2013.
2. Децентралізація // Великий тлумачний словник сучасної української мови. – 5-те вид. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005.
3. Longley R. What is Federalism? [Електронний ресурс] / Robert Longley. – 2015. – Режим доступу до ресурсу : <http://usgovinfo.about.com/od/rightsandfreedom/a/whatisfederalism.htm>.
4. Different forms of decentralization, Earth Institute of Columbia University, accessed February 5, 2013.
5. Хамініч С. Ю., Климова В. М. Особливості фіскальної децентралізації в умовах розвитку національного господарства України // Вісник Дніпропетровського університету : науковий журнал. – Випуск 5/2, 2011, № 10/1, Том 19.
6. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/stru#Stru>.
7. Доходи (Зведений бюджет України) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://cost.ua/budget/revenue/>.
8. Валовий внутрішній продукт [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Видатки бюджетів України [Електронний ресурс] // Ціна держави – Режим доступу до ресурсу : <http://costua.com/budget/expenditure/>.
10. ДПІ в Оболонському районі ГУ ДФС у м. Києві. Акцизний податок з роздрібною торгівлі підакцизними товарами [Електронний ресурс] / ДПІ в Оболонському районі ГУ ДФС у м. Києві – Режим доступу до ресурсу : <http://obolon.kievcity.gov.ua/content/akcyznyy-podatok-z-rozdribnoi-torgivli-pidakcyznymy-tovaramy.html>.

Отримано: 28 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 12 липня 2016 р.*Прийнято до друку:* 07 серпня 2016 р.

Момот О. М. Економічна природа транснаціональних банків / О. М. Момот // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. – Острог : Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 89–92.

УДК: 336.71

JEL-класифікація: G15, G24

Момот Олександр Михайлович,кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ БАНКІВ

Розглянуто сутність та визначено критерії транснаціональності банків. Охарактеризовано економічну природу транснаціонального банку та обґрунтовано специфічні риси, притаманні такому банку. Зокрема наголошено, що міжнародний аспект бізнесу не є визначальною характеристикою транснаціонального банку, оскільки міжнародні банки також проводять міжнародне фінансування торгівлі, валютнообмінні операції та надають EuroMarket кредити. На підставі наукового пошуку виділено переваги та доведено значущість транснаціональних банків у контексті як підтримки економічного зростання, так і порушення фінансової стабільності в країні.

Ключові слова: банківська діяльність, транснаціональні корпорації, фінансові потоки, транснаціональні банки, критерії транснаціональності банку, транснаціональний капітал.

Момот Александр Михайлович,кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела,
Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ БАНКОВ

Рассмотрена сущность и определены критерии транснациональности банков. Охарактеризована экономическая природа транснационального банка и обоснованы специфические черты, присущие такому банку. В частности отмечается, что международный аспект бизнеса не является определяющей характеристикой транснационального банка, поскольку международные банки также проводят международное финансирование торговли, валютнообменные операции и оказывают EuroMarket кредиты. На основании научного поиска выделены преимущества и доказана значимость транснациональных банков в контексте как поддержки экономического роста, так и нарушения финансовой стабильности в стране.

Ключевые слова: банковская деятельность, транснациональные корпорации, финансовые потоки, транснациональные банки, критерии транснациональности банка, транснациональный капитал.

Aleksandr Momot,Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of Department of Finance and Banking,
Higher Education Institution of Ukoopspilka «Poltava University of Economics and Trade»

ECONOMIC NATURE OF TRANSNATIONAL BANKS

The essence of transnational banks is considered and the criteria of transnational banks are defined. The economic nature of the transnational banks is characterized and specific features of such banks are found. In particular, it is noted that the international aspect of the banking is not a main characteristic of the transnational banks, international banks as well as the international trade financing, foreign exchange transactions and providing of EuroMarket loans. On the basis of scientific research the advantages of transnational banks are highlighted and their importance in the context of economic growth support and the financial stability contravention in the country is proved.

Keywords: banking, multinational corporations, financial flows, multinational banks, the criteria for transnational banks, transnational capital.

Постановка проблеми. Транснаціональні банки як суб'єкти світового господарства є посередниками на світових фінансових ринках і беруть участь, крім обслуговування фінансових потоків транснаціональних компаній, практично в усіх сферах міжнародних економічних відносин, забезпечуючи рух транснаціонального капіталу і сприяючи інтеграції національних економік у світову систему. Зазначене розширює можливості щодо переміщення капіталів між країнами та швидкого їх виводу в разі економічної рецесії або фінансової кризи, що на фоні зменшення можливостей щодо контролю за діяльністю банківських транснаціональних корпорацій і банківських груп, підвищує вразливість економіки країни до глобальної фінансової нестійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічна природа та особливості діяльності банків досліджено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Віддаючи належне науковим пра-

цям учених із цієї проблематики, варто зауважити, що існує потреба в активізації досліджень питань, пов'язаних із природою та специфікою діяльності транснаціональних банків, що останнім часом набуває особливої популярності. Останнім питанням на науковій ниві, на жаль, приділяється недостатньо уваги, хоча й окремі напрацювання з даної проблематики існують. У цьому контексті варто відзначити праці О. І. Ключнікова, О. О. Ларіонова, О. О. Лукашенко, Л. М. Марченкової, О. В. Онікової, Н. П. Радковської, С. В. Федорової, С. В. Шагуріна та ін. З огляду на зазначене, пошук відповідей на питання як сутності, критеріїв, функцій, так і значущості транснаціональних банків, зумовив вибір напрямку дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є з'ясування сутності транснаціонального банку, дослідження специфічних рис, функціональності та значущості таких банків у сучасному глобалізованому просторі.

Виклад основного матеріалу. З організаційної точки зору, транснаціональні банки (ТНБ) є різновидністю транснаціональної корпорації (ТНК). Це корпорації, що діють у кредитно-фінансовій сфері світового господарства та мають ті ж ознаки, що й виробничі або збутові транснаціональні корпорації. Транснаціональні банки відрізняються від традиційних транснаціональних корпорацій сферою діяльності та специфічними інструментами, відповідними цій сфері [1].

Транснаціональні корпорації – це фірми, що складаються з батьківських компаній та їх зарубіжних філій. Батьківська компанія контролює активи дочірніх фірм за кордоном зазвичай через участь в акціонерному капіталі останніх. Контроль забезпечується, як правило, часткою в 10% і більше звичайних акцій або голосів в акціонерному товаристві. У щорічних доповідях про світові інвестиції Конференції організації об'єднаних націй із торгівлі та розвитку «World investment report» [2] виділяються нефінансові та фінансові ТНК. До числа останніх відносяться, головним чином, ТНБ та значно меншою мірою – транснаціональні страхові компанії, інвестиційні фонди й інші фінансові інститути.

В економічній літературі також відзначають кількісні критерії транснаціональності банку: це банки, що мають відділення (branches) та/або філії (affiliates) в більше, ніж одній країні [3]; банки з активами не менше 2 млрд дол. [4] (не менше 4 млрд дол. [5]) та власною мережею філій не менше, ніж у п'яти іноземних державах.

Занадто узагальнене визначення ТНБ пропонує О. В. Онікова: це система глобальних мережевих структур, стійких форм організації діяльності, певних організаційних та фінансових норм, інтегрованих у систему [6, с. 8]. Перевагою такого визначення є застосування мережевого підходу, який полягає в дослідженні різноманітних форм діяльності, спрямованих на побудову сіті. Водночас такий підхід потребує більш глибокого висвітлення саме в контексті специфіки функціонування сітей транснаціональних банків.

Також дослідниця використовує клієнтоорієнтований підхід, окреслюючи коло основних клієнтів транснаціональних банків:

- імпортери та експортери, які потребують фінансування міжнародної торгівлі;
- кореспондентські банки, які залучають кошти для фінансування торгових чи інвестиційних операцій своїх клієнтів;
- міжнародні організації, яким необхідні фонди для зарубіжних інвестицій;
- іноземні уряди, які потребують коштів для фінансування дефіциту платіжного балансу або для виконання програм розвитку [6].

Однак, на нашу думку, зазначені суб'єкти фінансового ринку не є клієнтами виключно транснаціональних банків. До того ж коло таких суб'єктів є значно ширшим.

С. В. Федорова трактує транснаціональний банк як різновид міжнародної кредитно-фінансової організації універсального типу, контрольна частина капіталу якої – національна, з широко розгалуженою мережею національних та закордонних підрозділів, чия діяльність сприяє посиленню міжнародних зв'язків фінансового капіталу та взаємодії національних економік [5]. Зазначаючи, що транснаціональний банк є різновидом міжнародної кредитно-фінансової організації універсального типу, дослідниця вказує на спільні з іншими організаціями характеристики діяльності, не відзначаючи, що саме відрізняє транснаціональні банки від подібних організацій.

Далі С. В. Федорова розкриває сутність транснаціональних банків через їх функції: ТНБ – це великі фінансові центри, у яких зосереджено безліч фінансових функцій (із консалтингу, фінансового інжинірингу, управління грошовими потоками та інвестиційними портфелями, зокрема, консультації зі злиття та поглинання, з андеррайтингу корпоративних цінних паперів) [5].

Справді, з метою задоволення зростаючих потреб клієнтів ТНБ проводять операції, що раніше не були характерними для них – із лізингу, факторингу, форфейтингу, є організаторами емісій, реєструють і розміщують цінні папери корпорацій на міжнародних ринках, займаються проектним фінансуванням та наданням гарантій, консультують компанії із фінансових питань і обліку тощо. Однак такі послуги пропонують й інші універсальні банки, тому надання зазначеного пакету послуг є лише однією з рис діяльності транснаціональних банків.

На думку Н. П. Радковської, транснаціональні банки – це банківські організації, які досягли такого рівня міжнародної концентрації капіталу, який під час зрощування з капіталом великих підприємницьких структур передбачає їх реальну участь в економічному розподілі світового ринку позикових капіталів і фінансово-кредитних послуг [7]. Транснаціональні банки займають лідерські позиції на глобальних ринках капіталу, що забезпечуються потужною ресурсною та розгалуженою мережею їх зарубіжних підрозділів, є основними організаторами й учасниками міжнародних синдикованих кредитів, єврооблігаційних позик, масштабних первинних розміщень цінних паперів (IPO). Проте, ми вважаємо, у цьому випадку дослідниця ототожнює транснаціональний та міжнародний банкінг, із чим важко погодитися.

Міжнародний аспект бізнесу не є визначальною характеристикою транснаціонального банку. Міжнародні банки також проводять міжнародне фінансування торгівлі, валютнообмінні операції та надають EuroMarket кредити. Міжнародний банкінг не вимагає проведення банківської діяльності безпосередньо за кордоном і саме на цій основі його можна відрізнити від транснаціонального банкінгу. Так, ТНБ проявляють міжнародний підхід до формування і розвитку своєї транснаціональної мережі філій, відділень та представництв, залишаючи єдиний центр прийняття рішень у країні базування головного банку, формують на зарубіжних ринках депозитну базу, переносить за кордон активні операції та частину власного капіталу, виступаючи так посередником у міжнародній міграції капіталу. Таким чином, визначальною характеристикою транснаціональної банківської діяльності є те, що вона включає в себе елемент прямих іноземних інвестицій. Загалом критеріїв транснаціональності банку може бути значно більше: від переважання інтересів в обслуговуванні місцевого та зовнішніх ринків до кількісної оцінки частки прибутку, що генерується зовнішньою діяльністю [8].

Узагальнюючи підходи вчених, пропонуємо охарактеризувати економічну природу транснаціонального банку через сукупність специфічних особливостей його діяльності. Транснаціональний банк є фінансово-кредитною установою, діяльності якої притаманні:

- структурна організація у формі транснаціональної корпорації, що має дочірні компанії не менше, ніж у п'яти країнах світу;
- масштабність діяльності, що виражається в накопиченні активів обсягом не менше 4 млрд дол.;
- міжнародний характер банківських операцій, наближеність базування до світових фінансових центрів;
- універсальність діяльності, що полягає в наданні транснаціональними банками повного набору банківських послуг;
- мультивалютність депозитної бази, що дозволяє банкам, залежно від стану міжнародного ринку, варіювати структуру депозитного портфеля, виражених у різних валютах;
- диверсифікованість операцій за видами вкладників, різними країнами, обсягів накопичення позичкового капіталу тощо.

Такі особливості дають транснаціональним банкам певні переваги:

- здатність задовольняти масштабні кредитні запити клієнтів;
- економія на витратах від масштабу діяльності за рахунок максимально повного комплексу послуг;
- наявність обширної мережі зовнішніх підрозділів, що дозволяє оперативно і гнучко акумулювати і перерозподіляти позичковий капітал;
- відносна стійкість функціонування внаслідок як високого рівня концентрації капіталу, так і можливості розподілу наявних ризиків на основі диверсифікації діяльності;
- забезпеченість коштами для безперервного технічного, технологічного і кадрового розвитку, що забезпечує оперативність і надійність їх роботи.

Країни базування зацікавлені в розвитку транснаціональних банків, оскільки це надає їм переваги в міжнародній конкуренції, тому діяльність таких банків використовується для розширення впливу на інші країни та підвищення міжнародного авторитету. Так, транснаціоналізація банківської діяльності сприяє прискоренню обороту капіталу, збільшенню масштабів зовнішньої торгівлі, поширенню науково-технічних досягнень, передових банківських технологій, вирівнюванню платіжних балансів країн, надходженню додаткових фінансових ресурсів у країну. Транснаціональні банки сприяють розширенню діяльності найбільших корпорацій на нових ринках, поширюючи стандартну для розвинених країн кредитно-розрахункову культуру, і, таким чином, беруть участь у формуванні глобальної економічної культури [9; 10].

Натомість ситуація з приймаючими транснаціональні банки країнами є досить неоднозначною. З одного боку, приймаюча країна виграє від притоку інвестицій, появи додаткових робочих місць, переймання національними банками передових технологій банківництва. Населення асоціює іноземні банки з більш високою надійністю. Іноземні філії транснаціональних банків допомагають подолати недовіру до комерційної банківської системи, що сприяє заощаджень громадян, подовженню середніх термінів банківських вкладів і подальшому зниженню ставок за термінами депозитів фізичних осіб. Своєю чергою,

ці зрушення створюють передумову для зростання інвестиційного кредитування, зміцненню ліквідності банків, що позитивно впливає на національну економіку [5].

З другого боку, «егоїзм» транснаціонального капіталу проявляється в тому, що банки мобілізують кошти там, де витрати на їх залучення мінімальні, а розміщують там, де вони можуть заробити максимальну вигоду. Тому інтереси приймаючих країн для ТНБ другорядні і в разі втрати вигоди капітал може бути оперативно виведений із країни. Таким чином, транснаціональні банки можуть як підтримувати економічне зростання, так і порушувати фінансову стабільність у країні.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що транснаціональні банки беруть участь у міграції спекулятивного та інвестиційного капіталу. Акумуляуючи і перерозподіляючи між країнами величезні маси грошового капіталу, впливають на збільшення його обсягу та напрями міждержавного руху, динаміку курсів валют і інших фінансових активів. Роль транснаціональних банків проявляється у сприянні в глобалізації господарства, впливі на ліквідність і фінансову стабільність банківської системи, формуванні єдиного культурно-економічного простору. Отже, ТНБ істотно впливають на стан і розвиток усієї системи міжнародних економічних і валютно-фінансових відносин.

Література:

1. Ларионов А. А. Транснациональные банки как форма транснациональной банковской деятельности / А. А. Ларионов, М. В. Лисагор // Актуальные проблемы социально-экономических исследований : сборник материалов 5-й международной науч.-практ. конф. (г. Махачкала, 20 января 2014 г.) – Махачкала : ООО «Апробация», 2014 – С. 82–84.
2. World investment report 2016. Investor nationality : policy challenges. United Nations Conference on Trade and Development [Electronic resource]. – United Nations, 2016. – 232 p. – Mode of Access : http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf.
3. Elisa A. Multinational banking: historical, empirical and case perspectives / Elisa A. Curry, Justin G. Fung, Ian R. Harper Jones [Electronic resource]. – Mode of Access : http://www.ibrarian.net/navon/paper/Multinational_Banking__Historical__Empirical_and_.pdf?paperid=2057861.
4. Лукашенко Е. А. Транснациональные банки: перспективы развития в России / Е.А. Лукашенко // Современная конкуренция. – 2009. – № 1. – С. 34–54.
5. Федорова С. В. Транснациональные банки в международном бизнесе / С. В. Федорова, К. И. Федоров // Журнал правовых и экономических исследований. – 2012. – № 1. – С. 32–34.
6. О니кова Е. В. Степень влияния ТНБ на рынок финансовых услуг [Электронный ресурс] / Е. В. Оникова, А. А. Хрысева // Universum : Экономика и юриспруденция : электрон. научн. журн. – 2013. – № 1 (1). – Режим доступа : <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/951>.
7. Радковская Н. П. Глобализация как новая тенденция развития банковского бизнеса / Н. П. Радковская // Финансы и кредит. – 2006. – № 3. – С. 12–15.
8. Марченкова Л. М. Транснациональные банки и их роль в мировой экономике: становление и особенности развития / Л. М. Марченкова, О. В. Рудакова //
9. Шагурин С. В. Экономика транснационального предприятия: учебное пособие / С. В. Шагурин, П. Д. Шимко. – СПб., 2008. – 355 с.
10. Ключников О. И. Тенденции и противоречия транснациональных банков : автореф. канд. дис. / О. И. Ключников. – СПб. : С.-Петербург. ун-т экономики и финансов, 2008. – 19 с.

Отримано: 22 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 1 липня 2016 р.*Прийнято до друку:* 08 серпня 2016 р.

Новосад Я. С. Корпоративне медичне страхування як складовий елемент добровільного медичного страхування в Україні / Я. С. Новосад // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 93–97.

УДК: 368.023.33

JEL-класифікація: I13

Новосад Ярослава Сергіївна,*здобувач, аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка*

КОРПОРАТИВНЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано розвиток медичного страхування в Україні, а також досліджено переваги і недоліки використання корпоративного страхування для популяризації програм добровільного медичного страхування. Визначено, що на сьогоднішній день українська система охорони здоров'я знаходиться на стадії реформування, обов'язкове медичне страхування ще не запроваджено, а основними споживачами програм добровільного медичного страхування є корпоративні клієнти. Розглянуто основні стримуючі фактори розвитку медичного страхування в Україні, зокрема, низький рівень доходів населення, відсутність якісних провайдерів медичних послуг у регіонах, недостатній ступінь довіри населення до страхової сфери та низька страхова культура населення.

Ключові слова: добровільне медичне страхування, корпоративне медичне страхування, соціальний пакет, страхова культура, податковий стимул.

Новосад Ярослава Сергеевна,*соискатель, аспирант, Львовский национальный университет имени Ивана Франка*

КОРПОРАТИВНОЕ МЕДИЦИНСКОЕ СТРАХОВАНИЕ КАК СОСТАВНОЙ ЭЛЕМЕНТ ДОБРОВОЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ В УКРАИНЕ

В статье проанализировано развитие медицинского страхования в Украине, а также исследованы преимущества и недостатки использования корпоративного страхования для популяризации программ добровольного медицинского страхования. Определено, что на сегодняшний день украинская система здравоохранения находится на стадии реформирования, обязательное медицинское страхование еще не введено, а основными потребителями программ добровольного медицинского страхования являются корпоративные клиенты. Рассмотрено основные содержащиеся факторы развития медицинского страхования в Украине, в том числе низкий уровень доходов населения, отсутствие качественных провайдеров медицинских услуг в регионах, недостаточная степень доверия населения к страховой сфере и низкая страховая культура населения.

Ключевые слова: добровольное медицинское страхование, корпоративное медицинское страхование, социальный пакет, страховая культура, налоговый стимул.

Yaroslava Novosad,*Researcher, postgraduate, Lviv University*

CORPORATE HEALTH INSURANCE AS PART OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE IN UKRAINE

The article analyzes the development of medical insurance in Ukraine and studied the advantages and disadvantages of using corporate insurance programs to promote voluntary health insurance. Determined that today the Ukrainian health care system is under reform, mandatory health insurance has not been introduced, and the main consumers of voluntary medical insurance programs are corporate clients. In the article the basic constraints of medical insurance in Ukraine, including low income, lack of quality health care providers in the region, insufficient degree of confidence in the insurance sector and low insurance culture population.

Keywords: voluntary medical insurance, corporate health insurance benefits package, insurance culture tax incentive.

Постановка проблеми. Медичне страхування є додатковим фінансовим джерелом галузі охорони здоров'я. Саме тому воно входить окремим елементом у ресурсне забезпечення права людини на здоров'я. У зв'язку із законодавчою невизначеністю обов'язкової форми медичного страхування в Україні в рамках нашого дослідження зупинимо увагу на його добровільній формі. Так, добровільне медичне страхування – це вид страхування, головна мета якого полягає в забезпеченні страхувальникові гарантії повної або часткової компенсації страховиком додаткових витрат, пов'язаних із зверненням до медичної установи за послугою, яку надають відповідно до програми добровільного медичного страхування [1, с. 271].

Попит на продукти добровільного медичного страхування в Україні дуже низький. Його частка в загальному обсязі страхового ринку становить лише 2,6%. При цьому страхувальниками в основному є так звані корпоративні клієнти, тобто роботодавці, які страхують своїх працівників. Таким чином, можна розглядати корпоративне медичне страхування як окремий сегмент медичного страхування. Тобто корпоративне медичне страхування є складовою частиною медичного страхування та входить до системи забезпечення права людини на здоров'я [2, с. 107].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку медичного страхування досить широко розглядають вітчизняні дослідники, зокрема цьому питанню присвятили свої праці такі вчені, як Ж. О. Андрійченко, Л. Б. Баранник, М. В. Білик, Є. В. Дяченко, О. М. Пахненко, В. С. Лисенко Т. Мельник, І. С. Рикованова, А. А. Романова, О. Д. Стешенко, І. П. Таранський. Але, не зважаючи на велику кількість робіт, присвячених корпоративному медичному страхуванню, на сьогоднішній день науковцями недостатньо висвітлене питання щодо причин повільного розвитку корпоративного страхування та необхідності посилення фінансової зацікавленості підприємців щодо його запровадження на підприємствах, чому і присвячене наше дослідження.

Метою статті є характеристика тенденцій корпоративного страхування в Україні та визначення перспектив його розвитку.

Відповідно до мети, **завданням нашої роботи** є:

- визначити зміст корпоративного медичного страхування;
- дослідити ринок корпоративного медичного страхування в Україні;
- виявити проблеми розвитку корпоративного медичного страхування та розробити рекомендації, які були б корисними для розвитку цього виду страхування та соціального захисту працюючих взагалі.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день медичне страхування в Україні знаходиться в зародковому стані, тому для нашої держави цей вид страхування є новим та дуже перспективним. Досвід розвинутих країн свідчить про високу ефективність функціонування системи медичного страхування, заснованої на комбінації обов'язкового та добровільного страхування. Що маєтись на увазі? Що держава за рахунок внесків роботодавців та самозайнятого населення забезпечуватиме всім громадянам мінімальний набір страхових послуг, які громадяни зможуть одержати в разі настання страхового випадку. Але, окрім цього, у країні повинна паралельно функціонувати система добровільного медичного страхування, основними гравцями якої мають стати страхові компанії (далі – СК), вони зможуть запропонувати клієнтам удосконалений варіант пакету обов'язкового страхування, або більш розширений пакет чи пакет додаткових послуг.

Основними споживачами цього страхового продукту є корпоративні клієнти для яких медична страховка – частина соціального пакету працівника.

Індивідуальні клієнти, яким потенційно може бути цікавим такий страховий продукт, як добровільне медичне страхування (ДМС), зосереджені у великих містах. На жаль, масового попиту на продукти ДМС на сьогоднішній день не спостерігається. Це можна пояснити рядом причин:

По-перше, рівень доходів населення є досить низьким. Так, станом на січень 2015 р. середня зарплата по Україні була 3455 грн, тоді як у Києві вона досягала 5385 грн [3] (максимальний показник у державі). Вартість стандартного полісу (тривалість надання послуг – 1 рік) коливається від 2500 до 6000 грн, що є більшим від місячної зарплати пересічного киянина. Таким чином, можна говорити, що існуючі на сьогоднішній день на українському ринку програми добровільного медичного страхування є досить дорогими, значна частина населення України просто не може собі дозволити їх.

По-друге, надто малою є кількість новітніх та якісних провайдерів медичних послуг (лікувально-профілактичних закладів). Сьогодні вітчизняна система охорони здоров'я представлена пострадянськими лікарнями часто із застарілим (через недостатнє фінансування з боку держави) обладнанням, що безпосередньо впливає на якість медичних послуг. До того ж, не в кожному регіоні наявні багатопрофільні клініки рівня «Борис», «Медіком» чи «Добробут» (за оцінками експертів, 85–90% українських приватних клінік припадає саме на столицю). Тож навіть придбавши страховий поліс класу VIP в окремих регіонах, клієнт може не одержати належного рівня допомоги (здебільшого вона надається на базі державних лікарень). Регіональна конкуренція на ринку платних медичних послуг зосереджена на вузькопрофільних медичних закладах (діагностика, стоматологія, гінекологія, косметологія). Загалом на заклади приватної медицини припадає близько 20% від ринку медичних послуг в Україні (за результатами інших досліджень, на приватну невідкладну допомогу припадає 25–30 % ринку) [4, с. 269].

По-третє, дослідження ринку до недавнього часу свідчили про певну недовіру до страхової сфери з боку українського населення, яке часто вбачає у страхуванні фінансові піраміди.

По-четверте, недостатній податковий стимул і низька страхова культура населення. На сьогоднішній день роботодавці не можуть списувати на витрати внески із медичного страхування, страхові премії здійснюються за рахунок чистого прибутку.

Що ж забезпечить корпоративне страхування життя співробітників?

1. Мотивацію та збереження професіоналів в компанії.

2. Підвищить лояльне ставлення персоналу до працедавця.
3. Забезпечить податкові пільги для працедавця.
4. Створить імідж соціально-відповідального бізнесу.
5. Підвищить привабливість в очах потенційних інвесторів та кредиторів.

Таким чином, корпоративне страхування можна визначити як використання страхування для захисту майнових інтересів підприємств, соціального забезпечення персоналу та управління фінансовими потоками економічних суб'єктів.

Корпоративне медичне страхування приваблює сьогодні тим, що дозволяє враховувати інтереси трьох сторін – керівника підприємства, працівника та страхової компанії.

Л. Б. Баранник визначає такі переваги корпоративного страхування [5, с. 170]:

- соціальний фактор (захист життя та здоров'я працівників підприємств, накопичення коштів до виходу на пенсію, матеріальна допомога родині на випадок передчасної смерті годувальника);
- мотиваційний фактор (збереження на підприємстві кваліфікованих працівників, гнучка система винагороди співробітників);
- фінансовий фактор (зниження нарахувань на фонд оплати праці та податку на прибуток: платежі на медичне страхування не окладаються податком на прибуток і на них не проводяться нарахування на фонд оплати праці);
- інвестиційний фактор (підприємство може вибрати напрям інвестування накопичених коштів, зокрема, повернути у свій оборот);
- іміджевий фактор – створення позитивного іміджу соціально відповідального підприємства.

Вітчизняні страхові компанії розробляють і пропонують нині багато різноманітних програм корпоративного страхування. Програми досить популярні як серед роботодавців, так і серед співробітників. Спектр послуг, пропонований страховою компанією залежить від бажання та можливостей компанії-страхувальника. Зазвичай він включає в себе планову та екстрену стаціонарну допомогу, поліклінічне обслуговування та стоматолога. Ще однією перевагою корпоративного страхування є індивідуальний підхід. Так, службовці вищого рангу можуть розраховувати на більш широкий спектр послуг, бонусні програми, наприклад, оплачене відвідування басейну або фітнес-центру, така страховка буде коштувати дорожче. А, наприклад, службовці нижчого рангу можуть одержати більш дешевшу страховку з оптимальним набором послуг. Це також слугуватиме утриманні цінних кадрів на підприємстві. В Європі такі програми отримали назву «Золотих кайданів» [6, с. 488].

Також страхування на підприємстві може відбуватись за груповим методом. Група осіб для страхування за певною програмою може виділятися віковою градацією, статтю, умовами праці, групою здоров'я. Так, розділивши працівників за статтю в програму медичного страхування жінок, можна включити медичний супровід вагітності і пологів.

Тобто, якщо розглядати групове страхування з позиції медичного страхування працівників, слід зазначити, що тоді медичне страхування працівників певного підприємства (установи, організації) буде складатися з різних програм страхування, чим задовольнить потреби кожної групи працюючих цього підприємства.

Отже, корпоративне медичне страхування – це вид медичного страхування для працівників компанії, здебільшого з індивідуальним підходом, який включає такі види надання медичної допомоги, як поліклінічне обслуговування, планову та екстрену стаціонарну допомогу, послуги комерційної невідкладної допомоги, послуги стоматолога.

А. Романова подає таке визначення корпоративному медичному страхуванню – це вид добровільного медичного страхування працівників підприємства (установи, організації), що має чітку орієнтацію на потреби останніх в забезпеченні медичною допомогою на випадок виникнення страхового випадку та чіткий груповий поділ (вік, група здоров'я, умови праці тощо), здійснюється виключно за рахунок прибутку підприємства та має соціальну спрямованість [2, с. 109].

Медичне страхування об'єднує всі види страхування, пов'язані з відшкодуванням витрат страхувальника у зв'язку із захворюванням і необхідністю лікування.

Корпоративне медичне страхування слід розглядати з двох позицій:

- як короткостроковий договір (тривалість 1 рік), який стане доповненням до обов'язкового медичного страхування. Такий договір буде більш зручним для підприємств (організацій, установ) із великою плинністю кадрів;
- як довгостроковий договір, його поняття є більш ширшим, воно включатиме в себе стандартний набір ризиків для того чи іншого виду діяльності (групи людей, професії) та може включати ризик професійних захворювань, ризик інвалідності, нещасного випадку або смерті, і може працювати як безперервне страхування здоров'я, або як накопичувальна система.

Можна підсумувати, що корпоративне медичне страхування – це також і додаткове матеріальне забезпечення працівників у разі виходу на пенсію або одержанні накопичених сум, і гарантований фінансовий

захист членам їх сімей у випадку настання страхових випадків; збереження життєвого рівня працівників у разі втрати працездатності унаслідок хвороби або наслідків нещасного випадку.

Автор Т. Мельник основними перевагами медичного страхування для підприємств і працівників вважає [7, с. 25]:

- страхові виплати за договором медичного страхування не обкладаються податком на додану вартість;
- страхові виплати не є базою для нарахування й утримання внесків до пенсійного фонду та фондів соціального страхування.
- забезпечення своїх працівників медичним страхуванням сприяє підвищенню продуктивності праці та загального рівня їх здоров'я;
- працівник, маючи медичну страховку, відчувається соціально захищеним.

Медичне страхування до сьогоднішнього дня не набуло масовості. Звичайно, спостерігаються позитивні тенденції, але вони незначні в порівнянні з потенціалом та реальними можливостями цього ринку. 90% договорів медичного страхування вітчизняних страхових компаній укладені з корпоративними клієнтами. Чому ж основними споживачами є саме юридичні, а не фізичні особи?

Частково відповідь на це питання вже була розглянута на початку статті. Але також проблема в тому, що багато страхових компаній взагалі не приймають на страхування фізичних осіб, інші ж запрошують за цю послугу непомірно високу ціну. Це легко пояснити: в Україні ще не розвинена культура індивідуального медичного страхування і страхові компанії побоюються шахрайства з боку приватного страхувальника по ДМС (наприклад, бажання вилікувати вже існуюче захворювання за рахунок страхових компаній). Дуже яскраво ілюструє настороженість страхових компаній до фізичних осіб той факт, що страховики часто беруть на страхування великі колективи без проведення попереднього медогляду персоналу, тоді як приватного клієнта без огляду не прийме на страхування жодна страхова компанія [8, с. 273].

Ще однією причиною перекосу ДМС у бік корпоративного клієнта є той факт, що поки небагато громадян готові оплачувати медичну страховку з власної кишені. Водночас роботодавці починають усе більше цінувати своїх співробітників і готові запропонувати їм цей захист, підвищуючи тим самим лояльність персоналу. А разом з цим економлять свої кошти: якщо хтось із співробітників серйозно захворіє, будь-яка пристойна компанія йому допомагатиме, і, відповідно, нести витрати. Оформивши ДМС, фірма звільняє себе від необхідності нести додаткові непередбачені витрати, а також може бути упевнена, що співробітник оперативно отримає необхідну кваліфіковану медичну допомогу, і з найменшими втратами зможе повернутися до виконання своїх трудових обов'язків.

Висновки. Безумовно, заробітна плата є однією з головних складових мотивації працівників та прямо впливає на ефективність роботи підприємства. Ринок праці диктує як вимоги до людини, яка обіймає певну посаду, так і умови та оплату її праці. Проте заробітна плата є далеко не єдиним і, як показує практика, не завжди вирішальним чинником, адже завжди знайдеться конкурент, який зможе запропонувати оклад вище. Крім того, навряд чи знайдеться людина яка буде повністю задоволена своєю заробітною платою. А оскільки підвищувати заробітну плату до нескінченності неможливо, необхідно знаходити інші шляхи мотивації та утримання працівників: премії, надання різного роду привілеїв, соціальних пільг, зокрема, медичне страхування своїх працівників.

Отже, становлення та розвиток корпоративного страхування як окремого сегмента медичного страхування є невід'ємною складовою системи соціального захисту працівників підприємств, а також є запорукою їх здоров'я та одним із ефективних способів стимулювання праці. І як було досліджено, корпоративне страхування не несе тяжких наслідків у частині оподаткування як самого підприємства, так і його працівників. Тобто корпоративне медичне страхування є складовою частиною медичного страхування та входить до системи забезпечення права людини на здоров'я.

Література:

1. Дяченко Є. В. Медичне страхування в системі суспільного страхового захисту / Є. В. Дяченко // Теоретичні та прикладні питання економіки – № 22. – С. 267–273 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpe/2010_22/Zb22_32.pdf.
2. Романова А. А. Сучасний підхід до корпоративного медичного страхування як складового елемента системи забезпечення права людини на здоров'я / А. А. Романова // Медичне право – 2013. – № 1 (22). – С. 106–110.
3. Середня заробітна плата по Україні // Фінансовий портал [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/average/>.
4. Пахненко О. М. Мікрострахування як підґрунтя для розвитку добровільного медичного страхування в Україні / О. М. Пахненко, В. С. Лисенко / Економіка : фінанси грошовий обіг і кредит – 2014. – № 1. – С. 268–274.
5. Баранник Л. Б. Корпоративне страхування як перспективний напрям розвитку соціального захисту

працюючого населення в Україні / Л. Б. Баранник // Вісник Хмельницького національного університету – 2012, – № 3. – С. 167–171.

6. Таранський І. П. Стратегічний ефект корпоративного страхування / І. П. Таранський, І. С. Рикованова, М. В. Білик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – С. 483–489.

7. Мельник Т. Медичне страхування працівників : облік та оподаткування / Т. Мельник // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Економіка – 2008. – № 106. – С. 23–26.

8. Дяченко Є. В. Сучасний стан корпоративного медичного страхування в Україні / Є. В. Дяченко // Теоретичні та прикладні питання економіки – 2010. – № 26. – С. 272–275.

Отримано: 28 червня 2016 р.

Прорецензовано: 04 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 01 серпня 2016 р.

Приказюк Н. В. Зарубіжний досвід організації боротьби з шахрайством у страховій системі / Н. В. Приказюк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 98–102.

УДК 336.368

JEL-класифікація: G10, G22

Приказюк Наталія Валентинівна,

кандидат економічних наук, доцент, в.о. зав. кафедри страхування та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ БОРОТЬБИ З ШАХРАЙСТВОМ У СТРАХОВІЙ СИСТЕМІ

Досліджено зарубіжний досвід організації боротьби з шахрайством у страховій системі. Виокремлено спільні риси та згруповано країни з подібною організацією. Запропоновано 3 узагальнювальні моделі організації боротьби з шахрайством у страховій системі, вироблені світовою практикою. Визначено прогресивні підходи в організації боротьби зі страховим шахрайством.

Ключові слова: страхове шахрайство, страхова система, боротьба зі страховим шахрайством, організація боротьби з шахрайством у страховій системі.

Приказюк Наталия Валентиновна,

кандидат экономических наук, доцент, и.о. зав. кафедры страхования и риск-менеджмента,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ БОРЬБЫ С МОШЕННИЧЕСТВОМ В СТРАХОВОЙ СИСТЕМЕ

Исследован зарубежный опыт организации борьбы с мошенничеством в страховой системе. Выделены общие черты и сгруппированы страны с подобной организацией. Предложено 3 обобщающие модели организации борьбы с мошенничеством в страховой системе, выработанные мировой практикой. Определены прогрессивные подходы в организации борьбы со страховым мошенничеством.

Ключевые слова: страховое мошенничество, страховая система, борьба со страховым мошенничеством, организация борьбы с мошенничеством в страховой системе.

Nataliia Prykaziuk,

PhD in economics, associate Professor, acting Head of Department of Insurance and Risk Management,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FOREIGN EXPERIENCE OF FIGHTING FRAUD IN INSURANCE SYSTEM

The international experience of organization of fighting fraud in the insurance system is investigated. The similarities are determined and countries with the same organization are grouped. 3 generalized model of fighting fraud in the insurance system, developed world practice, are offered. The progressive approaches in organizing the fight against insurance fraud are determined.

Keywords: insurance fraud, insurance system, fight against insurance fraud, organization of fighting fraud in the insurance system.

Постановка проблеми. Останнім часом у світі у сфері страхування особливої актуальності набуває проблема страхового шахрайства. Так, за даними звіту Асоціації Британських Страховиків, кожної години тільки в Сполученому Королівстві відбувається 1-5 випадків страхового шахрайства. Загалом у Великобританії стається близько 140 тисяч випадків страхового шахрайства на загальну суму страхових виплат понад 1 млрд фунтів стерлінгів щорічно [13].

З огляду на існуючу проблему, у розвинених країнах світу вже протягом значного періоду часу ведеться боротьба з цим негативним явищем, яке, за умови недостатнього реагування на нього, може призвести не лише до фінансових втрат окремих суб'єктів страхової системи, а й до значних деструктивних процесів у її розвитку.

Оскільки в Україні практично немає напрацювань щодо цієї проблематики, необхідним є вивчення передового досвіду розвинених країн у сфері організації боротьби з шахрайством у страховій системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні проблеми страхового шахрайства та боротьби з ним знаходять відображення у працях таких вітчизняних учених як В. Д. Бази-

левич, Н. М. Внукова, О. О. Гаманкова, Р. В. Пікус, Н. В. Ткаченко, Л. В. Шірінян, В. В. Фещенко та інші. Дослідженню проблем страхового шахрайства в іноземних країнах присвячені праці таких зарубіжних науковців: С. Вайена та Г. Дедена, П. Грабоски та Г. Дюффилда, Р. Дерріга, Ш. Теннісона та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що проблематиці страхового шахрайства приділяється певна увага в наукових дослідженнях, однак питання дослідження зарубіжного досвіду організації боротьби з шахрайством у страховій системі, його критичного осмислення та узагальнення не набуло достатнього висвітлення.

Мета статті. Метою статті є дослідження передового досвіду організації боротьби з шахрайством у страхових системах провідних країн світу, його узагальнення та впорядкування задля подальшого врахування під час розробки пропозицій у цій сфері для України.

Виклад основного матеріалу. Проводячи дослідження, ми проаналізували зарубіжну практику організації боротьби з шахрайством у страховій системі та виокремили 11 країн (у яких у тій, чи іншій формі організована діяльність із боротьби зі страховим шахрайством), на прикладі яких буде висвітлено результати дослідження. До таких країн ми віднесли такі: США, Великобританію, Канаду, Австралію, Фінляндію, Нову Зеландію, Данію, Німеччину, Францію, Польщу та Росію.

У результаті дослідження встановлено, що в багатьох розвинених країнах світу функціонують організації, створені в тій чи іншій формі, покликані вести боротьбу зі страховим шахрайством та мінімізувати фінансові втрати суб'єктів страхової системи від нього. Ми зробили спробу виокремити спільні риси та згрупувати країни з подібною організацією боротьби з шахрайством у страховій системі.

У деяких країнах протидія страховому шахрайству є компетенцією державних регуляторів чи інших національних організацій, пов'язаних зі страхуванням, що функціонують у страховій системі держави. Так, у Фінляндії профілактику шахрайств та зловживань у сфері страхування здійснює головний регулятор ринку фінансових послуг країни – Федерація фінансових послуг Фінляндії (Federation of Finnish Financial Services [10], у Німеччині – Німецький союз страховиків (Gesamtverband der Deutschen Versicherungswirtschaft) [7], у Канаді – Страхове бюро Канади (Insurance Bureau of Canada) [11], у Польщі – Польська палата страхування (Polska Zba Ubezpieczen) [18]. Тобто, хоча саме бюро протидії страховому шахрайству, як самостійна організація, і не створене, функції, пов'язані з боротьбою зі страховим шахрайством у цих країнах виконуються (з 1993, 1995, 1994 та 1990 років, відповідно). Зазначені організації вже протягом тривалого періоду часу досить вдало виконують функції збору, обміну та аналізу інформації про випадки страхових злочинів у сфері страхування. У Новій Зеландії такі функції виконує Рада страхування Нової Зеландії (The Insurance Council of New Zealand) через автоматизовану національну базу даних Реєстр страхових збитків (Insurance Claims Register), що був створений у 1999 році [2].

Страхова Асоціація Данії (The Danish Insurance Association) систематично організовує семінари та тренінги на тему страхового шахрайства. Такі семінари загалом націлені на підвищення обізнаності щодо сутності шахрайства у страховому бізнесі, при цьому вони можуть бути присвячені і шахрайству в більш вузьких секторах, таких як автомобільні угоди чи шахрайство через Інтернет [17].

У Німеччині для аджастерів (спеціалістів із врегулювання страхових випадків) проводять щорічні тренінги з метою навчання їх способам розпізнавання та боротьби зі страховим шахрайством. У таких тренінгах беруть участь професіонали страхової індустрії країни, юридичні консультанти, технічні спеціалісти, представники поліції та медичні працівники. Після проходження навчання учасники мають змогу скласти іспит та одержати сертифікат експерта виявлення шахрайства (certificate of expertise in detection) [16].

Спеціальні організації, метою діяльності яких є допомога у проведенні та проведенні боротьби зі страховим шахрайством, функціонують у страхових системах таких країн як Австралія та Франція.

Бюро страхового шахрайства Австралії (The Insurance Fraud Bureau of Australia), створене в 1991 році у формі публічної акціонерної компанії з обмеженою відповідальністю та підпорядковується Раді страхування Австралії [3]. В Австралії також є структура, яка займається веденням реєстру страхових історій, заснована у 1991 році Страхова довідкова служба (Insurance Reference Service (IRS)), до якої входить 39 страхових компаній та більш ніж 400 інших учасників страхової системи. За даними організації, на сьогодні її база даних містить понад 25 млн претензій на більш ніж 11 млн людей і продовжує поповнюватися в середньому на 200 тис. у місяць [5].

Французька Агенція для боротьби з шахрайством у страхуванні (Agence pour la lutte contre la fraude à l'assurance) працює з 1989 року й є підзвітною Французькій федерації страхових компаній [15].

У США, де страховий ринок є найбільшим у світі, діють одразу декілька організацій із боротьби із шахрайством у страхуванні: Національне страхове криміналістичне бюро (National Insurance Crime Bureau), Об'єднання проти страхового шахрайства (Coalition Against Insurance Fraud), Бюро страхових послуг (Insurance Services Office, Inc. (ISO)), Національна асоціація із боротьби із шахрайством у медичній сфері (National Health Care Anti-Fraud Association), Національна академія підготовки кадрів для боротьби зі злочинністю у страхуванні (National Insurance Crime Training Academy). Поряд із тим, най-

більше повноважень у напрямі боротьби зі страховим шахрайством у 2-х структурах: Національного страхового криміналістичного бюро (National Insurance Crime Bureau) та Об'єднання проти страхового шахрайства (Coalition Against Insurance Fraud). Перша, створена в 1992 році, – Національне страхове криміналістичне бюро (National Insurance Crime Bureau) здійснює боротьбу зі страховим шахрайством та злочинами у страхуванні майна та страхування від нещасних випадків [14].

Друга організація – Об'єднання проти страхового шахрайства (Coalition Against Insurance Fraud) є національним альянсом страховиків США й серед своїх цілей визначає такі:

- надання інформації у сфері страхового шахрайства всім без виключення суб'єктам ринку: організаціям, які представляють інтереси споживачів страхових послуг; страховим компаніям; державним компаніям; іншим організаціям, які здійснюють боротьбу із шахрайством;
- боротьба зі страховим шахрайством в усіх його формах;
- мінімізація збитків для страхувальників та страховиків;
- сприяння справедливості і цілісності системи страхування [4].

У США структурою, яка, окрім інших, надає й інформаційні послуги щодо шахрайських дій, – є Бюро страхових послуг (Insurance Services Office, Inc. (ISO)), засноване ще в 1971 році. На сьогодні, така потужна аналітична організація, володіючи зібраною базою даних у понад 19 млрд дописів у сфері страхування, управління ризиками, а також інструментарієм аналізу виявлення шахрайських дій, повною мірою задовольняє інформаційні потреби насамперед страховиків, а також інших суб'єктів страхової системи, зокрема, державних структур [6].

Розвинутий страховий ринок Великобританії також має в розпорядженні дві організації, покликані запобігати шахрайству у сфері страхування. Бюро страхового шахрайства (Insurance Fraud Bureau), що створене у 2006 році, є неприбутковою організацією й організовує колективну боротьбу із шахрайством у страховій сфері [8].

При цьому у страховій системі створений окремий Автостраховий реєстр проти шахрайства та угонів (MotorInsurance Anti-Fraud and Theft Register), який займається виключно обліком страхових випадків в автострахуванні [12]. Основними напрямками його діяльності є: по-перше, допомога страховикам щодо виявлення фактів шахрайських дій, із метою уникнення фінансових втрат; по-друге, підтримка поліції, регулюючих органів та інших правоохоронних органів у пошуку шахраїв та притягнення їх до відповідальності.

На нашу думку, створення окремого реєстру страхових випадків в автострахуванні зумовлено тим, що такий вид страхування займає значну частину ринку в багатьох країнах. Так, автотранспортне страхування є найбільш популярним видом ризикового страхування в Європі: 27,4% ринку нон-лайф за обсягом премій у 2014 році, обсяг валових страхових премій склав 123,5 млрд євро, близько 1000 страхових компаній-учасників ринку надають страхове покриття 334 млн транспортних засобів, а асортимент страхових продуктів, здатний задовольнити будь-які бажання споживачів [9]. Крім того, автотранспортне страхування на сьогодні є досить привабливим для шахраїв. Для прикладу, за даними Федерального об'єднання німецьких страхових компаній тільки на шахрайство в автотранспортному страхуванні припадає до 10% усіх страхових платежів; російські страховики констатують, що до розряду підозрілих (а іноді – відверто злочинних) можна віднести до 15% страхових випадків по КАСКО й автоцивіліці; аналогічний рівень у США (близько 15%), у Франції цей показник становить 10%, у Німеччині – 5-8%, у Нідерландах – близько 5% [21].

Слід зазначити, що в Росії з серпня 2015 року також запроваджено подібний реєстр, який веде Бюро страхових історій, що прямо підпорядковується Російському союзу автостраховиків (Российский союз автостраховщиков). Тут обліку в централізованій базі даних підлягають лише договори автострахування, а саме – КАСКО та додаткове страхування автоцивільної відповідальності [19]. При цьому відсутня будь-яка інша організація, яка б займалася боротьбою зі страховим шахрайством.

Як можна побачити з результатів дослідження, у розвинених країнах, зі страховим шахрайством борються самі страховики, їх союзи, об'єднання та альянси, а також держструктури.

З метою зменшення негативного впливу шахрайських дій на суб'єктів страхової системи в усіх обраних країнах ведуться реєстри страхових збитків та, відповідно, випадків страхових злочинів.

В окремих країнах (Канада; Фінляндія; Нову Зеландія; Данію; Німеччина; Польща) функції боротьби з шахрайством у страховій системі покладені на державних регуляторів чи інші національні організації, пов'язані зі страхуванням (здебільшого страхові об'єднання громадського типу).

У деяких високорозвинених країнах були створені спеціальні організації, метою діяльності яких є допомога у проведенні та проведення боротьби з шахрайством у страхуванні (США; Великобританія; Австралія; Франція). У цих країнах існує практика, коли поряд зі спеціальними організаціями, створеними для боротьби зі страховим шахрайством, функціонують ще й організації, що займаються виключно веденням бази даних страхових випадків, а інколи ці функції виконує одна організація.

Деякі країни лише стають на шлях організації боротьби зі страховим шахрайством (Росія), у них відсутня спеціальна організація, яка б активно займалася боротьбою у цій сфері, і лише починають створюватися бази даних страхових випадків.

У відповідності до зазначеного, на нашу думку, можна виокремити 3 узагальнені моделі організації боротьби зі страховим шахрайством у світі.

При цьому в перших двох моделях для викриття страхового шахрайства їхні організації все частіше активно використовують новітні технології. Їхній інструментарій включає в себе електронні пристрої для виявлення автентичності документів, поданих в обґрунтування претензій, а також перевірки доступної інформації з соціальних мереж та інших веб-сайтів, гарячі лінії боротьби зі страховим шахрайством (cheat-lines) тощо [16].

Оскільки на розвиток страхової системи може впливати шахрайство як з боку страхових компаній та клієнтів, так і з боку страхових агентів, тому з метою його зниження в багатьох країнах здійснюється сертифікація всіх страхових агентів, що сприяє зростанню їх професійного рівня та відповідальності [20].

Заслугує на увагу зарубіжний досвід залучення до боротьби зі страховим шахрайством усієї громадськості. Так, у Австралії з метою боротьби зі страховим шахрайством ще в 1996 році була розроблена та впроваджена схема винагороди за виявлення шахрайських дій у страхуванні. Основною метою Страхової ради Австралії (Insurance Council of Australia), яка ввела таку схему, було досягнення одразу 3-х цілей: стримування темпів розповсюдження шахрайства у страхуванні; надання інформації з метою сприяння дослідженням у цій сфері; зниження виплат із вимог, де є шахрайські дії [1]. Слід відзначити, що виплата винагороди забезпечується не лише за сприяння Страхової ради Австралії, але й державними та/чи регіональними правоохоронними службами, у розмірах до 25000 австралійських дол. Таким чином, зазначенні структури, стимулюють громадськість до надання найбільш вичерпної інформації про випадки страхового шахрайства.

У США також існує грошова винагорода за надання інформації про здійснення шахрайських дій у страховій сфері. Така система ініційована і функціонує в межах повноважень Національного страхового криміналістичного бюро (National Insurance Crime Bureau). Суб'єкт, який надав вичерпну інформацію про випадок страхового шахрайства з відповідними доказами, може розраховувати на грошову винагороду в розмірі до 1000 дол. США [14].

У Великобританії діє гаряча лінія боротьби зі страховим шахрайством, на яку можуть дзвонити громадяни й доповідати про відомі їм випадки шахрайства. При бажанні, автор такого звернення може залишатися анонімним.

Загалом, аналізуючи зарубіжний досвід, можна побачити, що така форма протидії страховому шахрайству, як залучення громадськості, приманна практично всім країнам із розвиненою економікою. Відмінність полягає лише в тому, яка структура здійснює боротьбу зі страховим шахрайством. Так, у країнах, де є окремі структури із боротьби із шахрайством, вони виконують ці функції. Ці структури проводять на національному ринку широку роботу щодо інформування громадськості про негативні наслідки від вчинення шахрайських дій страхувальниками, а з метою стимулювання та одержання більш повної та всеохоплюючої інформації про конкретний випадок страхового шахрайства, пропонують певний визначений рівень винагороди. У багатьох країнах для зручності громадськості існують різноманітні способи передачі такої інформації – від цілодобової гарячої лінії до форми на офіційному веб-сайті організації. Щодо країн, де виконання функції протидії страховому шахрайству покладене на державні регулятори, чи інші національні організації, то аналогічно до країн, у яких існує спеціальний орган протидії страховому шахрайству, залучення громадськості до виявлення фактів шахрайських дій активно стимулюються та заохочуються.

Міжнародний досвід свідчить, що проаналізовані організації є досить дієвим механізмом боротьби зі страховим шахрайством, оскільки через їх відсутність рівень втрат від шахрайських дій у страховій сфері був би значно вищим, що негативно впливало б на розвиток страхових систем держав.

Щодо України, то на сьогоднішній день відсутня належна організація боротьби з шахрайством у страховій системі. В нашій державі лише робляться спроби створення і налагодження діяльності інформаційної бази даних про страхові випадки Бюро страхових історій.

Висновки. На основі аналізу зарубіжного досвіду організації боротьби з шахрайством у страховій системі, виокремлено 11 країн (у яких у тій, чи іншій формі організована діяльність із боротьби зі страховим шахрайством), на прикладі яких висвітлено результати дослідження.

Встановлено, що в багатьох розвинених країнах світу функціонують організації, покликані вести боротьбу зі страховим шахрайством та мінімізувати фінансові втрати суб'єктів страхової системи від нього. Виокремлено спільні риси та згруповано країни з подібною організацією боротьби з шахрайством у страховій системі. Обґрунтовано, що світовою практикою вироблено 3 узагальнювальні моделі організації боротьби з шахрайством у страховій системі, а саме:

Модель, в якій відсутня спеціальна організація, створена задля боротьби зі страховим шахрайством, а функції боротьби з шахрайством у страховій системі покладені на державних регуляторів чи інші національні організації, пов'язані зі страхуванням (здебільшого страхові об'єднання громадського типу). Характерна для Канади, Фінляндії, Нової Зеландії, Данії, Німеччини, Польщі.

Модель, у якій створені і функціонують одна чи більше спеціальних організацій, метою діяльності яких є проведення боротьби із шахрайством у страхуванні. Характерна для США, Великобританії, Австралії, Франції.

Модель, у якій боротьбі зі страховим шахрайством не приділяється належна увага, відсутня організація, яка б активно займалася боротьбою із шахрайством у страхуванні, тільки починається робота в цьому напрямі, зокрема створюються бази даних страхових випадків. Характерна для Росії.

З'ясовано, що з метою зменшення негативного впливу шахрайських дій на суб'єктів страхової системи в усіх обраних країнах ведуться реєстри страхових збитків та, відповідно, випадків страхових злочинів, а організації, що здійснюють боротьбу зі страховим шахрайством перших двох моделей, для викриття страхового шахрайства активно використовують новітні технології, такі як електронні пристрої для виявлення автентичності документів, поданих в обґрунтування претензій, а також перевірки доступної інформації з соціальних мереж та інших веб-сайтів, гарячі лінії й інші способи залучення всієї громадськості до боротьби зі страховим шахрайством тощо

В Україні сьогодні, на жаль, лише здійснюють спроби створення і налагодження діяльності інформаційної бази даних про страхові випадки, а належної організації боротьби із шахрайством у страховій системі фактично немає.

Література:

1. Baldock T. Insurance fraud. Trends & issues in crime and criminal justice no. 66 : [Електронний ресурс] / Australian Institute of Criminology, February 1997. – Режим доступу : http://www.aic.gov.au/media_library/publications/tandi_pdf/tandi066.pdf.
2. About tUs : [Електронний ресурс] / The Insurance Council of New Zealand. – Режим доступу : <http://www.icnz.org.nz/about-us>.
3. About IFBA : [Електронний ресурс] / The Insurance Fraud Bureau of Australia. – Режим доступу : <http://www.ifbaintelligence.com/#aboutifba>.
4. About the Coalition : [Електронний ресурс] / The Coalition Against Insurance Fraud. – Режим доступу : <http://www.insurancefraud.org>.
5. About us : [Електронний ресурс] / Insurance Reference Services. – Режим доступу : <https://www.veda.com.au/business/fraud-prevention/insurance-reference-services>.
6. About us : [Електронний ресурс] / Insurance Services Office. – Режим доступу : <http://www.verisk.com/iso/about-iso/about-iso.html>.
7. About Us : [Електронний ресурс] / The Berlin-based German Insurance Association. – Режим доступу : <http://www.en.gdv.de/about-us>.
8. About us : [Електронний ресурс] / The Insurance Fraud Bureau. – Режим доступу : <https://www.insurancefraudbureau.org>.
9. European Motor Insurance Markets [Електронний ресурс] // Insurance Europe. – 2015. – Режим доступу : <http://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20motor%20insurance%20markets.pdf>.
10. Financial Services. Insurance : [Електронний ресурс] / The Federation of Finnish Financial Services. – Режим доступу : <http://www.finanssiala.fi/en>.
11. Insurance Crime : [Електронний ресурс] / The Insurance Bureau of Canada. – Режим доступу : <http://www.abc.ca/on/auto/insurance-crime>.
12. MIAFTR : [Електронний ресурс] / Motor Insurance Anti-Fraud and The ft Register. – Режим доступу : <https://miaftr.com/miaftr-web/sign-in>.
13. Müller K. The Identification of Insurance Fraud – An Empirical Analysis / K. Müller // Working Papers on Risk Management and Insurance. – June 2013. – №137. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ivw.unisg.ch/~media/internet/content/dateien/instituteundcenters/ivw/wps/wp137.ashx>.
14. Our Story : [Електронний ресурс] / The National Insurance Crime Bureau. – Режим доступу : <https://www.nicb.org>.
15. Qui sommes-nous? : [Електронний ресурс] / Agence pour la lutte contre la fraude à l'assurance. – Режим доступу : <http://www.alfa.asso.fr>.
16. The impact of insurance fraud [Електронний ресурс] // Insurance Europe. – 2013. – Режим доступу : <http://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/The%20impact%20of%20insurance%20fraud.pdf>.
17. Who is DIA? / The Danish Insurance Association – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.forsikringopgension.dk/english/Sider/forside.aspx>.
18. Who we are : [Електронний ресурс] / The Polish Insurance Association. – Режим доступу : <https://www.piu.org.pl/who-we-are>.
19. Бюро страховых историй : [Електронний ресурс] / Российский Союз Автостраховщиков. – Режим доступу : <http://www.autoins.ru/ru/bsi>.
20. Приказюк Н. В. Нові вектори розвитку автотранспортного страхування в Україні / Н. В. Приказюк, Т. П. Моташко // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». – 2015. – №3(168). – С. 37–47.
21. Тарасенко С. А. Проблемы страхового мошенничества в Украине и направления противодействия / С. А. Тарасенко // Фориншурер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/public/12/08/20/4527>.

Отримано: 26 червня 2016 р.

Прорецензовано: 03 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 01 серпня 2016 р.

Ткаченко Н. В. Концепти сучасних уявлень про економічну природу фінансового посередництва / Н. В. Ткаченко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 103–108.

УДК: 336.76

JEL-класифікація: G20

Ткаченко Наталія Володимирівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Черкаський інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»

КОНЦЕПТИ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА

Висвітлено основні причини, що спонукали виникнення на фінансовому ринку різноманітних видів посередницької діяльності та подано стимулюючі фактори розвитку українського інституту фінансового посередництва в кін. XX – поч. XXI століття. Обґрунтовано неправомірність підміни понять «фінансовий посередник» та «фінансове посередництво», здійснено оцінку існуючих теоретичних підходів до визначення сутності поняття «фінансове посередництво» і сформульовано концептуальні засади трактування його змісту. На основі з'ясування основних доміант теорії фінансового посередництва доведено, що цей феномен необхідно розглядати комплексно з огляду на професійну діяльність фінансових інститутів, які спеціалізуються на наданні фінансових послуг, спрямованих на задоволення фінансових потреб економічних агентів шляхом організації руху вартості та трансформації збережень в інвестиції, та інших інститутів фінансового ринку, які сприяють забезпеченню ефективності і безпеці такої трансформації.

Ключові слова: фінансове посередництво, фінансові посередники, фінансові інститути, послуги у сфері фінансового посередництва, трансформація заощаджень в інвестиції.

Ткаченко Наталья Владимировна,

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансов и кредита,
Черкасский институт ГБУЧ «Университет банковского дела»

КОНЦЕПТЫ СОВРЕМЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ ФИНАНСОВОГО ПОСРЕДНИЧЕСТВА

Изложены основные причины, которые побудили возникновение на финансовом рынке различных видов посреднической деятельности и представлены стимулирующие факторы развития украинского института финансового посредничества в кон. XX – нач. XXI века. Обоснованно неправомерность подмены понятий «финансовый посредник» и «Финансовое посредничество», осуществлено оценку существующих теоретических подходов к определению сущности понятия «финансовое посредничество» и сформулированы концептуальные основы трактовки его содержания. На основе уяснения основных доминант теории финансового посредничества доказано, что этот феномен необходимо рассматривать комплексно с учетом профессиональной деятельности финансовых институтов, которые специализируются на предоставлении финансовых услуг, направленных на удовлетворение финансовых потребностей экономических агентов путем организации движения стоимости и трансформации сбережений в инвестиции, и других институтов финансового рынка, которые содействуют обеспечению эффективности и безопасности такой трансформации.

Ключевые слова: финансовое посредничество, финансовые посредники, финансовые институты, услуги в сфере финансового посредничества, трансформация сбережений в инвестиции.

Nataliya Tkachenko,

doctor of Economics, professor, head of Department of Finance and Credit of Cherkassy Institute
of the State Higher Educational Establishment «The University of Banking»

CONCEPTS OF MODERN IDEAS ABOUT ECONOMIC NATURE OF FINANCIAL MEDIATION

The basic reasons that prompted the emergence of various types of mediation on the financial market are defined. The stimulating factors of the Ukrainian Institute of financial intermediation development in the end of XX – beginning of XXI century are presented. The incorrectness of renaming «the financial intermediary» into «the financial intermediation» is found. An assessment of the existing theoretical approaches to defining the essence of the concept of «financial intermediation» is assessed and the conceptual foundations of the interpretation of its content are formulated. On the basis of research of the financial intermediation theory was identified that this phenomenon should be considered comprehensively, taking into account the professional activities of financial institutions that specialize in providing financial services to meet the financial needs of economic agents by organizing the movement of value and transformation of savings into investments, and other institutions financial market, which contribute to the effectiveness and safety of such a transformation.

Keywords: financial intermediation, financial intermediaries, financial institutions, services in the field of financial intermediation, the transformation of savings into investments.

Постановка проблеми. У діяльності будь-якого суб'єкта ринку в окремі періоди часу виникає тимчасова потреба в додаткових грошових ресурсах. У той час як існують й інші суб'єкти, у яких є надлишок грошових ресурсів щодо існуючих потреб. Звідси зрозуміло, що на ринку паралельно функціонують дві категорії суб'єктів: ті, які мають надлишок грошових ресурсів, та ті, які відчують потребу в них. Зрозуміло, виникає попит і пропозиція на тимчасово вільні грошові кошти, що обумовлює розвиток фінансового ринку, якому в ринковій економіці відводиться провідне місце, з огляду на необхідність забезпечення економічних агентів фінансовими ресурсами. На окремих сегментах фінансового ринку здійснюються операції із залучення та розміщення тимчасово вільних коштів як безпосередньо між його учасниками, так і за участю фінансових посередників. У діяльності фінансових посередників зацікавлені як продавці фінансових ресурсів, так і покупці, оскільки всі вони отримують певні переваги та вигоди від взаємодії з посередниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика виникнення і розвитку ринку грошей і ринку капіталу, створення умов для задоволеності потреби економічних агентів в обміні грошових коштів, їх переміщенні, вкладенні та надійному зберіганні є постійним та архіважливим напрямом наукових пошуків. На сьогодні є низка фундаментальних наукових праць, у яких на високому теоретико-методологічному рівні обґрунтовуються базисні положення, на котрих базується наукове уявлення про фінансове посередництво, зокрема це праці Д. Ван-Хуза, Л. Міллера та ін. На наукові досягнення цих авторів у своїх дослідженнях спираються українські вчені О. Вовчак, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Данілов, Д. Долбнева, О. Драган, С. Герасимова, В. Зимовець, С. Зубик, В. Корнєєв, Л. Крентовська, П. Рубанов, Н. Яременко, С. Черкасова, В. Ходаківська, І. Школьник та ін., а також їх російські колеги Е. Григорьева, С. Корнева, Е. Помогаєва, Ю. Тарасова та ін.

Аналізуючи надбання економічної думки Заходу, напрацювання представників вітчизняної економічної науки слід констатувати, що досі залишаються незрозумілими окремі базові положення фінансового посередництва, до того ж багато дослідників проводять отождолення чи то паралель між поняттями «фінансовий посередник» та «фінансове посередництво». Тому ґрунтовні дослідження розвитку сучасних уявлень про економічну природу фінансового посередництва та критичний аналіз цього поняття обумовлює адекватність аксіоматичного базису, що слугуватиме теоретичним підґрунтям для розроблення науково-обґрунтованого бачення глибинної сутності фінансового посередництва.

Мета і завдання дослідження. Вищесказане визначило мету цієї статті, яка полягає в поглибленому вивченні сучасних уявлень про економічну природу та аксіоматичні положення фінансового посередництва, що слугує підґрунтям для з'ясування відмінності з поняттям «фінансовий посередник» та формує базис для подальшої кваліфікації фінансового посередництва з огляду на специфіку пропонованих послуг як первинних, так і вторинних.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, інститут фінансового посередництва формувався в процесі тривалого історичного розвитку. Виникнення та розвиток на фінансовому ринку розмаїття видів посередницької діяльності відбувалось еволюційно або іншими словами поступово, чому сприяли такі причини:

- 1) невідповідність між темпами зростання виробництва та межами індивідуального накопичення капіталу;
- 2) протиріччя між дискретністю та необхідністю забезпечення безперервності виробничого процесу;
- 3) невідповідність між потребою інвестора в отриманні доходу та можливості його виходу на ринок інвестицій;
- 4) наявність дисбалансу в розмірах активів і пасивів економічних суб'єктів.

Найбільш активна стадія розвитку фінансового посередництва припала на кінець XX – початок XXI століття. На нашу думку, найбільш суттєвими факторами, що слугували в цей час поштовхом до розвитку українського інституту фінансового посередництва, були: стабілізація української економіки, підвищення доходів населення, покращення фінансового становища суб'єктів господарювання, зростання рівня фінансової грамотності населення, посилення конкурентного середовища

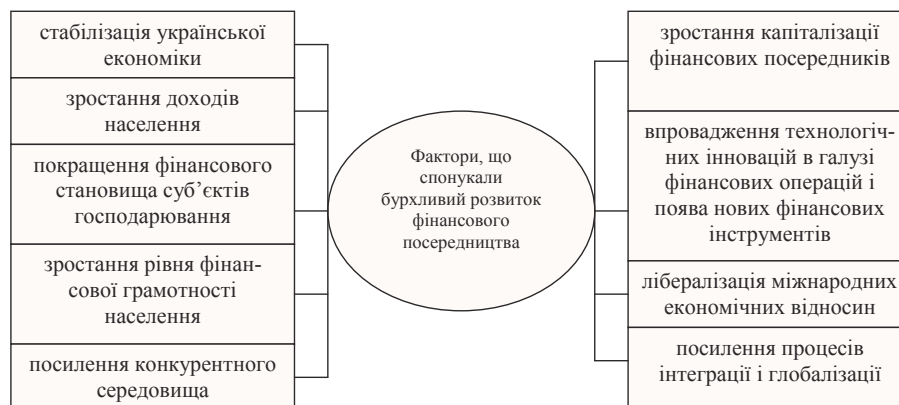

Рис. 1. Стимулюючі фактори розвитку українського інституту фінансового посередництва наприкінці XX – початку XXI століття

Джерело: складено автором.

Сьогодні фінансові посередники складають особливу групу інститутів посередництва, що функціонують на ринку. З огляду на те, як здійснюється та розвивається фінансове посередництво, залежить ступінь ефективності використання фінансових ресурсів суспільства і держави. Це виявляється у спроможності фінансового ринку акумулювати фінансові ресурси в конкурентному середовищі, ефективно ними управляти з метою досягнення максимальної віддачі розміщених ресурсів з точки зору досягнення економічних інтересів та забезпечення довгострокового економічного зростання. До того ж влучно відзначає І. О. Школьник, що фінансове посередництво «сприяє прискоренню не лише фінансових, але і товарних потоків, окрім того й забезпечує мінімізацію пов'язаних із цим суспільних витрат» [1, с. 20].

Не зважаючи на тривалу історію становлення фінансового посередництва, в економічній думці досі спостерігається плутанина в трактуванні окремих понять. Так, часто дефініцію «фінансове посередництво» підмінюють поняттям «фінансові посередники» [2; 3; 4; 5; 6]. З огляду на це, вважаємо за необхідне дати оцінку існуючим теоретичним підходам до визначення сутності поняття «фінансове посередництво» та сформулювати концептуальні засади трактування його змісту.

Значна кількість учених-дослідників (С. Черкасова, Ю. Гаркуша, П. Рубанов, В. Корнєєв, Є. Помогаєва та ін.) акцентують увагу на визначенні сутності фінансового посередництва як «діяльності»:

- яка містить переміщення грошових ресурсів із традиційних чи малоефективних сфер використання в нові, більш ефективні сфери шляхом: залучення нових грошових ресурсів з урахуванням схильності власників заощаджень і створення «вторинних зобов'язань»; інформування інвесторів про методи ефективного використання ресурсів; управління ризиками, які притаманні різним активам; страхування різних видів ризику; спеціалізації операцій [7, с. 51];

- з акумуляції та перерозподілу наявного в суспільстві вільного капіталу та реалізації фінансових операцій, що супроводжують ці процеси [8, с. 56];

- банківських і небанківських фінансових установ щодо задоволення економічних потреб клієнтів шляхом надання їм відповідних фінансових послуг [9, с. 78];

- опосередкованої діяльності інститутів щодо ефективного нагромадження, управління та перерозподілу капіталів шляхом надання фінансових послуг, спільної діяльності сукупності фінансових інститутів із забезпечення безперервності руху капіталу між економічними суб'єктами, що реалізується через подвійний обмін борговими вимогами і зобов'язаннями [10, с. 22].

На думку С. С. Корневої [11], підхід до фінансового посередництва як діяльності є традиційним. Дослідниця вважає, що фінансове посередництво слід розглядати з інституціональних позицій, – як трансакційний інститут, який здійснює різного роду трансакції (передачу прав власності) між кредиторами і позичальниками з приводу управління рухом фінансових ресурсів. Спільною рисою в наведених визначеннях є те, що зацентровано увагу, насамперед, на діяльності з акумуляції, нагромадження та перерозподілу фінансових ресурсів, водночас у якості характерної відмінності можна виділити відсутність в окремих підходах до трактування дефініції «фінансове посередництво» наголосу на інвестиційній та допоміжній діяльності в частині надання різноманітних інформаційних, юридичних, консалтингових послуг у сфері фінансів.

Натомість Д. В. Долбнєва значно ширше розглядає фінансове посередництво, під яким розуміє «певний різновид фінансової діяльності банківських і небанківських фінансово-кредитних установ, спрямованої на залучення і перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами ринку з метою їх ефективного інвестування, на продаж фінансових послуг і продуктів, здійснення операцій із цінними паперами та надання інформаційно-консультативних послуг на основі отриманих дозволів (ліцензій)» [12, с. 271].

Інша група вчених (Р. Л. Міллер, О. В. Драган, В. В. Зимовець та інші) висвітлюють фінансове посередництво як систему інститутів, інструментів і ринків, які задовольняють потреби різних економічних суб'єктів. Причому визначальну роль в організації взаємодії елементів такої системи відіграють саме фінансові інститути, сукупність яких формує суб'єктне наповнення поняття «фінансове посередництво». Так, Р. Л. Міллер та Д. Д. Ван-Хуз під фінансовим посередництвом розуміють «розгалужену мережу, у якій фінансові інститути різного типу торгують різноманітними фінансовими активами (інструментами) на багатьох спеціалізованих фінансових ринках» [13]. Приблизно аналогічної думки дотримуються й інші вчені, акцентуючи увагу на тому, що фінансове посередництво є «випуском ліквідних боргових зобов'язань із метою отримання грошей та їх подальшого вкладення в менш ліквідні активи» [14].

О. В. Драган трактує фінансове посередництво як «систему опосередкованого фінансування, що полягає в залученні фінансових ресурсів із метою їх подальшого розміщення у фінансові активи» [15, с. 226]. Таке бачення є тотожним поглядам В. В. Зимовця та С. П. Зубика [16, с. 4].

Ми вважаємо, що фінансове посередництво слід розглядати одночасно як явище і як процес. Як явище фінансове підприємництво відображає сукупність відносин (економічних, правових, організаційних та ін.), пов'язаних із наданням фінансових послуг та спрямованих на отримання бажаного результату у вигляді прибутку. Фінансове посередництво як процес є послідовністю дій, спрямованих на залучення

тимчасово вільних фінансових ресурсів, їх акумуляцію та розміщення у фінансові та матеріальні активи, а також створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для цього.

У зв'язку з викладеним, не можна обійти увагою обмеженість трактування фінансового посередництва в Господарському кодексі України [17], у якому під ним розуміють діяльність, пов'язану з одержанням та перерозподілом фінансових коштів. Вважаємо таке визначення фінансового посередництва є звуженим, адже в ньому немає місця наданню допоміжних послуг у сфері фінансового посередництва, тобто до наведеного трактування не віднесено діяльність установ, пов'язану із фінансовим посередництвом. Такий підхід не узгоджується з Класифікацією видів економічної діяльності [18], у якій послуги у сфері фінансового посередництва поділяються на три групи та включають послуги з грошового та фінансового посередництва, послуги зі страхування і пенсійного забезпечення, крім послуг із обов'язкового соціального страхування, та допоміжні послуги у сфері фінансового посередництва (рис. 2). До того ж, фінансові інститути не просто одержують та перерозподіляють фінансові ресурси, а здійснюють трансформацію заощаджень в інвестиції шляхом розміщення акумульованих коштів у фінансові активи.

Рис. 2. Класифікація послуг у сфері фінансового посередництва

Джерело: складено автором.

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти висновку, що в економічній літературі фінансове посередництво розглянуто у двох аспектах:

- по-перше, у традиційному (вузькому) розумінні цього терміну, тобто як діяльність фінансових установ, що опосередковує рух коштів від індивідуальних інвесторів до їх кінцевих користувачів і передбачає залучення та розміщення коштів від власного імені;
- по-друге, у широкому розумінні як будь-яка посередницька діяльність на фінансових ринках, що проваджується не лише тими установами, що виконують функцію посередника в акумулюванні коштів і надання їх іншим економічним агентам, а й тими установами, котрі виконують допоміжні функції у фінансовій сфері: надають розрахункові, інформаційні або консультаційні послуги.

На нашу думку, основними атрибутами фінансового посередництва є: мета, суб'єктний склад, інструментарій, функціональне призначення, середовище функціонування, форми регулювання (табл. 1).

Фінансове посередництво в більшості розвинених країн поділяється на два типи: банківське та небанківське фінансове посередництво. У цьому аспекті не є виключенням й українська практика. Але варто зазначити, що домінуюча роль у провадженні фінансового посередництва належить банківським установам, хоча за останній час активізувалося й небанківське, зокрема за рахунок зростання страхового бізнесу. До речі історично, інституту страхування належить важлива роль в процесі суспільного відтворення. Це проявляється не лише у здатності страхових компаній мінімізувати економічні ризики та знижувати ступінь невизначеності господарської діяльності, але й у неменшому ступені – наявності інвестиційної функції страхового фонду, що свідчить про багатофункціональність інституту страхування. Саме тому підвищення ролі страхових компаній у системі фінансового посередництва, посилення їх взаємодії з іншими фінансовими посередниками дозволить забезпечити перехід української економіки на новий якісний рівень.

Таблиця 1

Основні атрибути фінансового посередництва

Назва	Характеристика
Мета	Надання фінансових послуг щодо агрегування капіталу та трансформації обсягів, термінів і ризиків його використання, забезпечуючи зниження трансакційних витрат в умовах асиметрії інформації, сприяння ефективній взаємодії учасників фінансового ринку та оптимізації розміщення фінансових ресурсів в економіці.
Суб'єктний склад	– оференти фінансових послуг: комерційні банки та небанківські фінансові посередники (ощадно-страхові, кредитні, інвестиційні); – споживачі фінансових послуг до яких належать як постачальники тимчасово вільних коштів (фізичні та юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які розміщують грошові кошти у вклади, у цінні папери емітентів, купують страхові поліси та інше), так і позичальники тимчасово вільних коштів (суб'єкти фінансового ринку, які мають потребу в залученні фінансових ресурсів); – допоміжні установи, які є частиною інфраструктури фінансового ринку та сприяють ефективній трансформації заощаджень в інвестиції; – держава в особі відповідних органів нагляду; – саморегулювні організації.
Інструментарій	Фінансові інструменти – різноманітні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку: фінансові активи, фінансові зобов'язання (боргові фінансові інструменти) та інструменти власного капіталу (дольові фінансові інструменти).
Функціональне призначення	– трансформація заощаджень в інвестиції; – підвищення мобільності капіталу; – зниження вартості залучення коштів; – подолання бар'єрів невизначеності (асиметричної інформації); – професійний відбір об'єктів інвестування; – економія на масштабах операцій; – моніторинг та управління ризиками інвестування.
Середовище функціонування	Фінансовий ринок на якому відбувається перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів через фінансових посередників на основі використання фінансових інструментів і надання фінансових послуг, поєднаних у фінансові продукти.
Форми регулювання	Державне регулювання, саморегулювання, неформальні норми.

Джерело: складено автором.

До того ж потрібно зважати і на той факт, що сучасний етап прискорення глобалізації суттєво модернізує функції фінансових посередників, ускладнюючи їх. І це, своєю чергою, потребує постійної актуалізації структурно-логічної схеми трансформації фінансового посередництва в Україні під впливом глобалізації [19, с. 84].

Висновки. Із вищенаведеного випливає, що під час теоретичного аналізу фінансового посередництва важливо розуміти, що економічні агенти діють на фінансових ринках, що складаються з великої кількості фінансових установ, які не лише надають послуги з фінансового посередництва, але й виконують допоміжні функції у фінансовій сфері.

Узагальнюючи результати критичного вивчення сучасної палітри поглядів на економічну природу фінансового посередництва, можна констатувати некоректність отождоження понять «фінансове посередництво» та «фінансове посередництво», зважаючи на їх відмінну глибинну сутність та змістовне навантаження. Це пояснюється тим, що фінансове посередництво є професійною діяльністю фінансових інститутів, що спеціалізуються на наданні фінансових послуг, спрямованих на задоволення фінансових потреб економічних агентів шляхом організації руху вартості та трансформації збережень в інвестиції, та інших інститутів фінансового ринку, що сприяють забезпеченню ефективності і безпеці такої трансформації. З наведеного визначення слідує, що фінансове посередництво, по-перше, кваліфікується як професійна діяльність; по-друге, поєднує діяльність фінансових інститутів, що безпосередньо спрямована на залучення і перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами ринку з метою їх ефективного інвестування, з діяльністю інших інститутів, що пропонують різноманітні інформаційні, юридичні, консалтингові послуги на фінансовому ринку. А комплекс послуг, який пропонують у сфері фінансового посередництва ринкові інститути, містить: основні послуги у сфері фінансового посередництва або первинні, які спрямовані на одержання та перерозподіл фінансових ресурсів; додаткові послуги у сфері фінансового посередництва або вторинні, зумовлені наданням необхідних розрахункових, інформаційних або консультаційних послуг.

Література:

1. Школьник І. О. Фінансовий ринок України : сучасний стан і стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. – 348 с.

2. Вовчак О. Фінансове посередництво : економічна сутність і класифікація / О. Вовчак, Л. Крентовська // Вісник НБУ. – 2012. – №8. – С. 4–9.
3. Герасимова С. В. Роль фінансових посередників в організації інвестиційної діяльності акціонерних товариств / С. В. Герасимова // Фінанси України. – 2007. – №4. – С. 103–111.
4. Рубанов П. М. Види та роль фінансових посередників на сучасному етапі розвитку фінансової системи // П. М. Рубанов // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – №3(15). – С. 204–209.
5. Яременко Н. Профессиональная этика и социальная ответственность финансовых посредников / Н. Яременко // Insurance Top. – 2009. – №3. – С. 62–65.
6. Ходаківська В. А. Ринок фінансових послуг: навч. посібн. / В. П. Ходаківська, О. Д. Данілов. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 501 с.
7. Інноваційна стратегія управлінських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Смовженко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
8. Черкасова С. В. Ринок фінансових послуг : навч. посібник для ВНЗ / С. В. Черкасова. – Львів : Магнолія, 2008. – 496 с.
9. Корнеєв В. В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В. В. Корнеєв // Фінанси України. – 2008. – №1. – С. 77–85.
10. Помогаева Е. А. О модификации функций финансового посредничества / Е. А. Помогаева // Вестник ХГАЭП. – 2010. – №1(46). – С. 21–28.
11. Корнева С. С. Финансовое посредничество: институциональный анализ // С. С. Корнева // Известия ОГАУ. – №4(16). – 2007. – С. 217–220.
12. Долбнева Д. В. Теоретико-практичні аспекти фінансового посередництва в Україні / Д. В. Долбнева // Інноваційна економіка. – 2011. – №6. – С. 270–274.
13. Миллер Л. Р. Современные деньги и банковское дело / Л. Р. Миллер, Д. Д. Ван-Хуз / пер с англ. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
14. Григорьева Е. М. Финансовые предпринимательские структуры: трансформация под влиянием рыночной конъюнктуры : монография / Е. М. Григорьева, Ю. А. Тарасова. – СПб. : ИД «Петрополис», 2010. – 368 с.
15. Драган О. В. Правові наслідки діяльності фінансових посередників на вітчизняних ринках фінансових послуг / О. В. Драган // Університетські наукові записки. – 2009. – №1 (29). – С. 226–229.
16. Зимовець В. В. Фінансове посередництво : навч. посібник / В. В. Зимовець, С. П. Зубик. – К. : КНЕУ, 2006. – 288 с.
17. Господарський кодекс України. Закон України від 16 січня. 2003 року, № 435-IV, із зм. і доп. // Відомості Верховної Ради. – 2003. – №18, №19-20. – Ст. 144.
18. Класифікації видів економічної діяльності Держспоживстандарту України (ДК 009:2005) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.org/uk/work/klass200n.htm>.
19. Ткаченко Н. В. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток фінансових посередників // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «економіка»: збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 26. – С. 81–88.

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Отримано: 29 червня 2016 р.

Прорецензовано: 11 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 02 серпня 2016 р.

Левицька С. О. Економічне забезпечення соціально-екологічних складових збалансованості операційної діяльності підприємств: облікові підходи / С. О. Левицька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 110–115.

УДК 657.1:331.1.

JEL-класифікація: M 41

Левицька Світлана Олексіївна,*доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту
Національного університету водного господарства та природокористування*

ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ОБЛІКОВІ ПІДХОДИ

Проаналізовано потребу впровадження аналітичного обліку показників економічного забезпечення соціально-го захисту та екологічної безпеки в рамках господарської діяльності підприємства. З урахуванням міжнародної практики наведено основні базові та похідні економічні показники, якісні та кількісні показники екологічної безпеки, показники соціального забезпечення працівників підприємства. Досліджено питання управлінського обліку за центрами відповідальності в розрізі економічних, соціальних та екологічних показників, моніторинг їх ресурсного забезпечення. Запропоновано методику та організацію обліку збалансованості операційної діяльності, альтернативні джерела фінансового забезпечення Програми соціально-економічної збалансованості: за рахунок введення аналітичних субрахунків до рахунків бухгалтерського обліку витрат, за рахунок створеного з прибутку Фонду, за рахунок створення спеціального виду забезпечення.

Ключові слова: збалансований розвиток, інтегрована система господарського обліку, базові економічні показники, показники соціального забезпечення, показники екологічної безпеки виробництва.

Левицкая Светлана Алексеевна,*доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры учета и аудита
Национального университета водного хозяйства и природопользования*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ОПЕРАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: УЧЕТНЫЕ ПОДХОДЫ

Проанализированы потребности внедрения аналитического учета показателей экономического обеспечения социальной защиты и экологической безопасности в рамках хозяйственной деятельности предприятия. С учетом международной практики приведены базовые и производные экономические показатели, качественные и количественные показатели экологической безопасности, показатели социального обеспечения работников предприятия. Исследованы вопросы управленческого учета по центрам ответственности в разрезе экономических, социальных и экологических показателей, мониторинг их ресурсного обеспечения. Предложена методика и организация учета сбалансированности операционной деятельности, альтернативные источники финансового обеспечения Программы социально-экономической сбалансированности: за счет введения аналитических субсчетов к счетам бухгалтерского учета расходов, за счет созданного с прибыли Фонда, за счет создания специального вида обеспечения.

Ключевые слова: устойчивое развитие, интегрированная система хозяйственного учета, базовые экономические показатели, показатели социального обеспечения, показатели экологической безопасности производства.

Svitlana Levytska,*PhD, Professor, National University of Water Management and Natural Resources Use*

ECONOMIC SUPPORT SOCIAL AND ENVIRONMENTAL COMPONENTS OF SUSTAINABLE ENTERPRISES OPERATING ACTIVITIES: ACCOUNTING APPROACHES

Analyzes the need for implementation of analytical accounting indicators of economic support for social protection and environmental safety within the business enterprise. Taking into account international practices are based on basic and derived economic indicators, qualitative and quantitative environmental safety, performance of social security of employees. The problems of managerial accounting centers of responsibility in terms of economic, social and environmental indicators, monitoring their resources. The method of accounting organization and balance of operations, alternative sources of financial provision of socio-economic balance: by introducing analytical sub-accounts for costs by a specially created from the profits of the Fund, through the creation of a special type of software.

Keywords: sustainable development, integrated system of economic accounting, basic economic indicators, indicators of social security, indicators of environmental safety.

Постановка проблеми. Незбалансованість виробництва та споживання в сучасних умовах – основні чинники погіршення стану навколишнього природного середовища як на локальному, так і на глобальному рівнях. Статистика більше ніж тривожна: якщо ресурсомісткість одиниці продукції за останні чверть століття знизилася приблизно на третину, то загальний обсяг споживання ресурсів зріс на половину [16]; енергоємність виробництва у світі за останні 40 років зменшилась на третину – загальний обсяг викидів в атмосферу за цей же період зріс майже на 80% [17]. Неконтрольовані процеси використання ресурсів здійснюють значне навантаження на довкілля, тоді як багато країн не здатні забезпечити свої базові потреби у продуктах харчування, освітніх, медичних та інших послугах тощо.

Здійснені ООН прогнози дослідження свідчать, що чисельність населення Землі до 2050 року досягне 9,3 млрд осіб (причому основну частину приросту забезпечать країни Азії, Африки та Південної Америки). В окремих країнах цих регіонів за період із 2010 до 2100 років населення може зрости з 1,2 млрд до 4,2 млрд осіб, населення країн Європи, Росії, Бразилії, Китаю та ін. – досягне у 2030 році свого максимального значення – 3,1 млрд осіб [18].

Головне завдання в контексті зазначеного – перехід до відносин збалансованого розвитку, що, за умов попередження та вирішення екологічних проблем, забезпечить досягнення визначених на певному етапі та на перспективу економічних потреб із метою реалізації всебічного та гармонійного суспільного розвитку.

Лише створення достатніх економічних і соціальних умов у суспільстві стане стимулом результативного індивідуального формування та розвитку: зростання суспільної свідомості та громадянської відповідальності (зокрема, розуміння своєї ролі та обов'язків) здатні підтримувати та покращувати якісний рівень життя.

Стратегія такої динаміки національної економіки повинна ґрунтуватися на національних підходах щодо збалансованості всіх сфер забезпечення розвитку на державному рівні. Серед визначальних підходів: раціональне використання ресурсів навколишнього природного середовища; охорона, збереження та відтворення екосистем; ефективний та соціально-орієнтований розвиток економіки; доступність освіти впродовж життя; розширення міжнародної кооперації у вирішенні як часткових, так і глобальних проблем. Реалізація принципів запобігання негативним впливам, збалансованість обсягів використаних ресурсів і одержаних результатів (за допомогою впровадження економічно обґрунтованих розрахункових індикаторів) дозволить повною мірою реалізувати право на справедливість та раціональне задоволення потреб на рівні можливості розвитку як сучасного, так і майбутніх поколінь.

Перехід до екологічно-етичної та соціально-справедливої економіки невідворотно призведе до змін у структури зайнятості та розподілу доходів. Подальше зростання попиту на екологічну продукцію та послуги, а також відповідно на обладнання для їх виробництва призведе до швидкого росту окремих галузей та сфер економічної діяльності, у результаті чого відбудеться зростання зайнятості, ріст доходів та покращення умов життєдіяльності громадян.

Більшість конкретних дій щодо реалізації кроків досягнення збалансованості суспільно-економічного розвитку здійснюється за участі об'єднань урядових та неурядових організацій на регіональному, державному та міждержавному рівнях. Однак в основі програм – планування, реалізація ресурсна та нормативна підтримка збалансованості господарської діяльності юридичних осіб.

Пріоритетним на державному рівні залишається правильне визначення умов фінансової та організаційної підтримки підприємств, що за результатами своєї діяльності є вагомими факторами в досягненні стабільності регіональної економіки. Форми та розмір такої підтримки необхідно чітко регламентувати під час затвердження обласних «Програм економічного та соціального розвитку», що актуалізується на етапах впровадження адміністративно-територіальної реформи [11].

В основі державного регулювання збалансованості національного суспільно-економічного розвитку – суб'єкт господарювання, точніше його операційна діяльність, економічне забезпечення статутних програм із урахуванням їх соціально-екологічних аспектів.

Для гарантування дотримання бізнес-структурами відповідних стандартів, у 1996 році був розроблений Стандарт екологічного управління ISO14000, який уже у 2010 році використовувався підприємницькими структурами в більше ніж 150 країнах [7; 9]. На жаль, системного впровадження Стандарту вітчизняними суб'єктами господарської діяльності поки не відбулося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційним та економічним питанням реалізації збалансованого суспільного розвитку присвятили свої дослідження такі провідні зарубіжні та вітчизняні науковці, як Р. Вос, З. Герасимчук, Т. Джексон, А. Джулка, Е. Каріна, С. Карлсон-Вінкузен, М. Клименко, Р. Козул-Райт, В. Кравців, Д. Ліленфелд, А. Мельник, В. Трегобчук та інші.

Інформаційному забезпеченню збалансованої господарської діяльності (зокрема, обліково-аналітичному) приділяють увагу відомі вчені-обліковці З. Гуцайлюк, Г. Давидов, Ю. Кузьмінський, С. Легенчук, Л. Ловінська, С. Свірко, І. Садовська та інші.

Дослідження методичних та практичних підходів економічного забезпечення механізму збалансованої господарської діяльності, його відображення в обліку та звітності в контексті сучасних економічних трансформацій потребують продовження.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення: показників збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку, їх підпорядкованість та джерела наповнення; методичні та організаційні підходи формування обліково-аналітичного забезпечення збалансованості операційної діяльності вітчизняних підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження. Найбільш поширене трактування сталого розвитку (англ. Sustainable development) узагальнено як встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довіллі [14].

Англомовний оригінал поняття «sustainable development» означає «підтримуваний розвиток». Досить цікавим є французький варіант цього терміну – «developpment durable» – «міцний/тривалий розвиток». У більшості випадків термін перекладається як «сталий розвиток» [2; 5; 13].

Збалансовану діяльність із метою вивчення законодавчих та практичних питань її забезпечення доцільно розглядати на:

- мікрорівні: безпосередньо на рівні господарської діяльності підприємства;
- мезорівні: в рамках регіонального соціально-економічного розвитку;
- макрорівні: в контексті державних програм її реалізації.

Відповідно до стратегії та мети діяльності вітчизняних підприємств узагальнено поняття «збалансована операційна діяльність підприємств» (далі – збалансована діяльність) як організація раціонального та ефективного використання виробничих ресурсів із метою реалізації оперативних та стратегічних завдань статутної діяльності, що передбачає комплексну збалансованість трьох її складових, зокрема:

- позитивну динаміку економічних показників (економічна складова);
- соціальне забезпечення працівників (соціальна складова);
- екологічну безпеку операційної діяльності (екологічна складова).

Очевидним є те, що забезпечення сталого розвитку операційної діяльності підприємства обумовлює підтримку такого темпу господарювання, за якого динаміка вирішення соціально-екологічних заходів була б не меншою від темпів зростання безпосередньо економічних показників.

З урахуванням міжнародної практики збалансованої господарської діяльності та інформації, оприлюдненої у формах фінансової звітності підприємства, можна виокремити такі основні показники збалансованої діяльності:

Економічні – базові та похідні показники фінансового результату та ресурсного забезпечення.

Базові: 1. Валовий дохід. 2. Дохід від основної реалізації. 3. Собівартість реалізації. 4. Вартість активів майна (середньорічна). 5. Вартість чистих активів. 7. Середньоспискова чисельність працівників. 8. Прибуток до оподаткування. 9. Нерозподілений прибуток (непокритий збиток).

Похідні: 1. Фондовіддача та фондомісткість. 2. Продуктивність праці. 3. Середня заробітна плата. 4. Показники рентабельності [9; 11].

Показники екологічної безпеки, що формують оцінку екологічно безпечних умов виробництва та праці, забезпечення екологічно-відтворювального впливу результатів господарювання на регіональний розвиток за якісними (V) та кількісними (VV) вимірами, містять:

- споживання енергії та тепла (VV);
- використання виробничих запасів (VV);
- використання природних ресурсів – водних, енергетичних (VV);
- вартість/обсяг відходів (VV);
- якість внутрішнього та зовнішнього повітряного середовища (V);
- оцінка шумів, запаху (V);
- екологічна безпека технологічного процесу, робочого місця, кінцевого продукту діяльності тощо (V) [7, с. 154-159; 13].

Показники соціального забезпечення – показники раціонального використання та відтворення трудових ресурсів із урахуванням потреб їх професійного розвитку та соціальної підтримки (в більшості випадків, трактують як соціальний пакет):

- базовий соціальний пакет або врегульовані законодавством України гарантії соціального забезпечення відповідно до укладеної працівниками з керівником (власником) підприємства трудової угоди;
- мотиваційний соціальний пакет поєднує компенсаційний (компенсація матеріальних благ, що надаються роботодавцем працівнику понад гарантії, передбачені законодавством) і конкурентний пакет (створення мотиваційної системи підтримки намірів працівників) [10; 13].

Для прикладу, з урахуванням міжнародної практики зупинимося на показниках соціального забезпечення працівників підприємств у вигляді сукупності чотирьох блоків:

- забезпечення здоров'я;
- розвиток корпоративної культури;
- навчання, підвищення кваліфікації;

- відпочинок та розваги;
- мотивація праці [10].

Далеко не всі зазначені показники збалансованості операційної діяльності оприлюднюються сьогодні у формах фінансової звітності, про що свідчить інформація в розрізі соціального забезпечення за групами показників «забезпечення здоров'я» та «навчання, підвищення кваліфікації» (табл. 1).

Таблиця 1

**Відображення показників соціальної відповідальності
у формах звітності вітчизняних підприємств**

Показники СВБ (за звітний період)	Оприлюднюються в зовнішній звітності підприємства			
	Фінансова звітність *	Звітність до органів соціального страхування	Статистична звітність	Звітність по обов'язкових платежах до бюджету
1	2		3	4
<i>Забезпечення здоров'я:</i>				
– оплата непрацездатності за рахунок підприємства;	✓		✓	✓
– витрати на заходи з охорони праці;	✓			✓
– кількість виробничих травм;		✓		
– кількість днів непрацездатності;		✓		
– кількість днів професійних захворювань;		✓		
– кількість виданих путівок на санаторне лікування.		✓		
<i>Навчання, підвищення кваліфікації:</i>				
– оплата підвищення кваліфікації працівників;	✓			
– оплата навчання працівників;	✓			
– кількість працівників із вищою освітою (по категоріях);				
– кількість працівників, які підвищили свою кваліфікацію.				

*на цей час не передбачено визнання показників у Примітках до річної звітності підприємства (звітність потребує доповнення, створення інтегрованої форми звітності).

Аналітика бухгалтерських даних у розрізі зазначених вище показників, потреба в проведенні їх моніторингу та контролю за виконанням планових рівнів обумовлюють впровадження підприємством інтегрованої системи обліку (ІСГО), до складу якої входять бухгалтерський, управлінський, податковий та статистичний підсистеми обліку.

Вітчизняні вчені-обліковці диференціюють систему бухгалтерського та управлінського обліку за такими ознаками:

- управлінський облік не керується загальноприйнятими бухгалтерськими стандартами;
- в управлінському обліку зосереджується увага на конкретних сегментах господарської діяльності (на окремих видах продукції, сферах ринку, території збуту, а також на різних рівнях управління тощо), а не на всьому підприємстві загалом, як у бухгалтерському обліку;
- управлінський облік, на відміну від бухгалтерського, не є обов'язковим (здійснюється за рішенням керівництва);
- управлінський облік спрямовано на майбутнє, у зв'язку з чим він поєднується з плануванням, а бухгалтерський, навпаки, – реєструє господарські операції, що вже відбулись;
- управлінський облік, як правило, децентралізований, а бухгалтерський здійснюється в центральній бухгалтерії підприємства [3; 4; 8; 12].

На нашу думку, інформаційною базою управлінського обліку є внутрішньогосподарський (в/г) облік, здійснений за принципами національних облікових стандартів із деталізацією аналітичних субрахунків для задоволення потреб менеджменту організації окремих сфер (напрямів, питань) діяльності. Можна стверджувати: дані в/г обліку гармонізовано включаються до відповідних показників фінансового обліку, створюючи цим беззаперечний фактор довіри до інформаційної бази таких центрів.

В ІСГО показники збалансованого розвитку знайшли відображення практично в кожній підсистемі обліку (рис. 1).

Результативними в питаннях забезпечення планових (програмних) рівнів у розрізі наведених вище груп є відображення їх в управлінському обліку. Об'єкти управлінського обліку показників збалансованості за центрами відповідальності – господарські операції, що ідентифікують виконання Програм соціального забезпечення та екологічної безпеки. Найбільш доцільним, на наш погляд, є акумулювання коштів на такі виплати (заходи) шляхом створення «Фонду соціально-екологічної збалансованості (ФСЕЗ)».

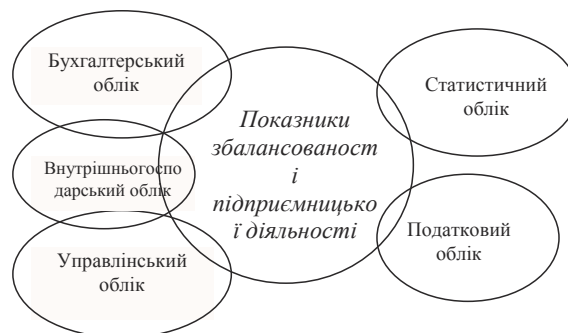

Рис. 1. Інтеграція показників збалансованості підприємницької діяльності в Інтегрованій системі господарського обліку підприємства

Приклад аналітичного обліку заходів соціального забезпечення в рамках відповідного центру відповідальності наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Аналітичний облік соціальних виплат за категоріями працівників
(для прикладу – бухгалтер підприємства)**

Аналітичний субрахунок обліку працівника – 663.4, 661.4

№ з/п	Кореспонденція рахунків		Характер соціальної виплати
	Дт	Кт	
1	2	3	4
1	92	474/п	Нараховано забезпечення на додаткову відпустку (мамі неповнолітніх дітей).
	474/п	661.4	Нараховано додаткову відпустку.
	661.4	311	Виплачена додаткова відпустка.
2	949	663.4	Нарахована компенсація за користування мобільним телефоном.
	663.4 631	631 311	Виплачена компенсація за користування мобільним телефоном.
3	949	663.4	Нараховано відшкодування оплати за перебування дитини працівника в дитячому садочку.
	663.4 631	631 311	Проведено оплату за перебування дитини працівника в дитячому садочку.
			
	Сальдо	474/п	Різниця між нарахованими та фактично списаними забезпеченнями; підлягає сторнуванню/донарахуванню в кінці звітного періоду.
		663.4, 661.4	Залишок не оплачених (непогашених) соціальних виплат (потребує додаткового фінансового забезпечення).

Національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку в Україні передбачають можливість фінансування витрат на проведення заходів, передбачених Програмами соціального забезпечення та екологічної безпеки, за кількома альтернативними варіантами, зокрема, за рахунок:

– інших операційних витрат із введенням аналітичних субрахунків у розрізі Програм: Дт «Інші операційні витрати» – Кт «Ресурси (постачальники)»;

– фонду, створеного шляхом відрахування з прибутку: Дт «Використання прибутку» – Кт «Фонд збалансованої діяльності»; Дт «Фонд збалансованої діяльності» – Кт «Ресурси (постачальники)»;

– шляхом нарахування забезпечень на реалізацію Програм збалансованої операційної діяльності: Дт «Інші операційні витрати» – Кт «Забезпечення», Дт «Забезпечення» – Кт «Ресурси (постачальники)».

Висновки. Важливим етапом формування стратегії національного збалансованого (сталого) розвитку є розробка механізму соціально-економічної та екологічної збалансованості. На рівні підприємства це – визначення обґрунтованих розрахункових показників економічного забезпечення соціального захисту та екологічної безпеки операційної діяльності суб'єктів, що обумовлюють інформаційне наповнення обліково-аналітичного забезпечення результатів такого господарювання.

Інтеграція у світові ринки «диктує» необхідність врахування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності, уніфікацію форм звітності бюджетного обліку та обліку підприємницької діяльності, що потребує затвердження на державному рівні Інтегрованої форми звітності, зокрема, за показниками збалансованості. Інформаційне поєднання даних фінансової звітності та Інтегрованої (принаймні, у галузевому зрізі) дозволить оцінити рівень збалансованості соціально-економічних та еколо-

гічних параметрів, забезпечуючи тим самим позитивний вплив операційної діяльності на розвиток регіональної економіки та суспільного національного розвитку загалом.

Література:

1. Аналітика економічних показників збалансованості // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://esa.un.org/unpd/wpp/Analytical-Figures/htm/fig_3.htm.
2. Апостолук С. О. Промислова екологія. Навч. посіб. – 2-ге вид., випр. і допов. Рекомендовано МОН / С. О. Апостолук, В. С. Джигирей. – К. : Знання, 2012. – 430 с.
3. Бутинець Ф. Ф. Теорія бухгалтерського обліку : Підручник для студентів спеціальності 7.050106 «Облік і аудит» вищих навчальних закладів / 3-є вид., доп. і перероб. – Житомир : ПП «Рута», 2003. – 444 с.
4. Голов С. Управлінський облік і контролінг : концепції та застосування // Вісник КНТЕУ. – 2007. – № 5. – С. 82–99.
5. Лекции : Экология : Экономический механизм природопользования : Экологический ущерб // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uchebalegko.ru/lections/viewlection/ekologiya>.
6. Макар С. В. Основы экономики природопользования / С. В. Макар. – М. : Институт международного права и экономики им. А. С. Грибоедова, 1998. – 192 с.
7. Мягченко О. П. Основы экологии. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
8. Нападowska Л. Методологічні засади управлінського обліку // Бухгалтерський облік і аудит, – № 4. – 2004. – С. 26–30.
9. Олейник К. А. Экологические риски в предпринимательской деятельности. – М. : Анклир, 2002. – С. 33.
10. Показники соціальної відповідальності бізнесу // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/10560412/ekonomika>.
11. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст. 91.
12. Свірко С. В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація : Монографія. – К. : КНЕУ, 2006. – 243 с.
13. Словарь терминов и определений по охране окружающей среды, природопользованию и экологической безопасности // [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://lugaveles.ucoz.ru/news/slovar_terminy_i_opredeleniya.
14. Сталый розвиток // [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
15. Екологічний менеджмент : Навчальний посібник / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна, Г. В. Крусір та ін.; За ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк ; М-во освіти і науки України, ОДЕУ. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.
16. Jackson T. Prosperity without growth: economics for a finite planet. 1st edition. Earthscan. London, 2009.
17. Friends of the Earth. Overconsumption? Our use of the world's natural resources, 2009. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.foe.co.uk/resource/reports/overconsumption.pdf.
18. Times Higher Education online (10th July 2002) «Research on corporate social responsibility can boost progress towards Lisbon goals, says Bisquin», URL : <http://www.timeshighereducation.co.uk>.

Отримано: 27 червня 2016 р.

Прорецензовано: 09 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 01 серпня 2016 р.

Осадча О. О. Методичні підходи визнання в обліку та звітності показників оцінки якості обліково-аналітичної інформації / О. О. Осадча // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 116–121.

УДК 657.1/658.562.012.7

JEL Classification: C13, C63, M49

Осадча Ольга Олександрівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту
Національного університету водного господарства та природокористування

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАННЯ В ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто зміст поняття «якість обліково-аналітичної інформації» та узагальнено методичні підходи кількісного оцінювання її якості. Виокремлено принципи підготовки фінансової звітності, що характеризують її якість. Виділено субрахунки, на яких рекомендується обліковувати витрати із підготовки обліково-аналітичної інформації на звітну дату, відповідних показників у формах фінансової звітності.

Ключові слова: якість обліково-аналітичної інформації, економічність, інтегральна якість, коефіцієнти оцінювання показників якості, фінансова звітність.

Осадчая Ольга Алексеевна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и аудита
Национального университета водного хозяйства и природопользования

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПРИЗНАНИЯ В УЧЕТЕ И ОТЧЕТНОСТИ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ

Рассмотрено содержание понятия «качество учетно-аналитической информации» и обобщены методические подходы количественного оценивания ее качества. Обоснованы: принципы подготовки финансовой отчетности, характеризующей ее качество; субсчета, на которых рекомендуется учитывать расходы по обобщению учетно-аналитической информации на отчетную дату, методические аспекты подготовки показателей в формах финансовой отчетности.

Ключевые слова: качество учетно-аналитической информации, экономичность, интегральное качество, коэффициенты оценки показателей качества, финансовая отчетность.

Olga Osadcha,

Associated Professor, Department of Accounting and Audit,
National University of Water Management and Natural Resources Use

METHODICAL APPROACHES RECOGNITION IN ACCOUNTING AND REPORTING OF INDICATORS FOR ASSESSING THE QUALITY OF ACCOUNTING INFORMATION

The content of the concept of «quality of accounting and analytical information» is considered, the methodological approaches of quantitative assessment of its quality are summarized. Main thesis of the financial statements that characterize its quality are determined. The subaccounts, which is recommended to account the cost of generalization accounting and analytical information on the reporting date and the preparation of indicators in the financial statements, are highlighted.

Keywords: quality of accounting and analytical information economy, indicators of quality of accounting information, integrated quality assessment factors of quality, financial statements.

Постановка проблеми. Кожна категорія користувачів фінансової звітності (а значить і обліково-аналітичної інформації, на основі якої вона побудована) має свої власні вимоги щодо змістового наповнення. Як результат – підходи до розкриття її корисності та якості також будуть різними для різних користувачів.

Сучасні дослідження в галузі бухгалтерського обліку свідчать про зростання інтересу в питаннях визначення оцінки якості обліково-аналітичної інформації. Суттєвий вклад у розвиток теорії і методології якості облікової інформації внесли такі іноземні та вітчизняні вчені: Е. Демінг, К. Друрі, В. Шухарт, Л. Ловінська, С. Легенчук, Є. Соколова, Л. Крамаровський, В. Максимова, В. Євдокимов, Т. Бутинець та ін. Питання теорії та методології визначення оцінки якості облікової інформації стали предметом наукових досліджень відносно недавно. Сьогодні можна говорити про відсутність системних досліджень, при-

свячених проблемам застосування у вітчизняній обліковій практиці концепції формування оцінки якості облікової інформації, а також критеріям підконтрольності відповідних показників.

Мета та завдання статті. Метою статті є обґрунтування методичних підходів оцінки якості обліково-аналітичної інформації вітчизняних суб'єктів. Зазначене передбачає виконання таких завдань: систематизувати науково-практичні трактування категорії «якість обліково-аналітичної інформації»; виокремити складові показники оцінки обліково-аналітичної інформації як об'єкта обліку та звітності, контролю, управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із визначальних джерел обліково-аналітичного забезпечення в системі менеджменту господарюючого суб'єкта є його фінансова звітність. Якісні характеристики фінансової звітності та принципи її підготовки наведено в НПСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [4]. Так, інформація, яку надано у фінансовій звітності, повинна бути:

- дохідливою і зрозумілою її користувачам;
- містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами;
- достовірною;
- зіставною – надавати можливість користувачам порівнювати фінансові звіти підприємства за різні періоди, різних підприємств;
- дотримуватися визначених Положенням принципів: автономності підприємства; безперервності діяльності; періодичності; історичної (фактичної) собівартості; нарахування та відповідності доходів і витрат; повного висвітлення; послідовності; обачності; превалювання сутності над формою; єдиного грошового вимірника.

На сучасному етапі національного розвитку формується основний ресурс інформаційної економіки – інформаційний, що має відповідати всім критеріям виробничого ресурсу.

Обліково-аналітичне забезпечення як інформаційний виробничий ресурс (ІР) – це активи суб'єкта господарської діяльності, для визнання яких мають бути з'ясовані:

- показники оцінки балансової вартості;
- альтернативні форми документування та документообігу;
- критерії визнання одержаної від їх функціонування економічної вигоди.

Нормативно-правові акти у трактуванні поняття «економічна вигода» в більшості єдині, визначаючи економічну вигоду як «потенційну можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів» [7; 8].

Оцінка надходження економічної вигоди на підприємство залежить від характеру операції:

- придбані за гроші для господарської діяльності активи забезпечать у результаті продажу товарів (робіт, послуг) надходження коштів на підприємство;
- фінансові інвестиції в акції, облігації, депозити тощо забезпечать надходження грошових коштів на підприємство у вигляді відсотків, дивідендів тощо;
- дебіторська заборгованість – це пряме надходження грошових коштів (товарно-матеріальних цінностей) у результаті її погашення дебіторами, або одержання грошей на банківський рахунок від здійснення факторингової операції.

Концепція збалансованості господарської діяльності (а саме – раціонального співвідношення показників економічного розвитку, соціального забезпечення працівників та екологічної безпеки операційної діяльності) обумовлює розширення бази облікових даних, а відтак – підвищення вимог щодо інформативності звітних форм, розширяючи перелік показників оцінки її якості.

Якість інформації (*Information/Data quality*) – сукупність властивостей, що відображають ступінь придатності конкретної інформації, даних про об'єкти і їхній взаємозв'язок для досягнення цілей, які стоять перед користувачем [11].

Міжнародна облікова практика підтверджує, що обліково-аналітичне забезпечення як базова інформаційна складова менеджменту передбачає участь у формуванні такої оцінки як кількісних (вартісних, натуральних), так і якісних показників, серед яких:

1. Репрезентативність інформації – зв'язок із правильністю її відбору й формування з метою адекватного відображення властивостей об'єкта.

2. Змістовність інформації [*content-richness*] – дотримання семантичної ємності (на основі однозначного зв'язку об'єктів та предметів інформації).

3. Достатність (повнота) інформації [*adequacy of information*] означає, що вона містить мінімальний, але достатній обсяг повідомлень (свідчень тощо) для прийняття правильного рішення. Поняття повноти обліково-аналітичної інформації, на нашу думку, зв'язано з урахуванням нормативних і практичних акцентів, що покладаються в основу прийняття управлінських рішень.

4. Доступність інформації [*availability of information*] для сприйняття користувачем забезпечується виконанням відповідних процедур її одержання й перетворення.

5. Актуальність інформації [actuality of information] визначають ступенем збереження цінності інформації для управління в момент її використання й залежить від динаміки змінювання її характеристик, від інтервалу часу, що пройшов із моменту виникнення цієї інформації.

6. Своєчасність інформації [timeliness of information] визначають її надходженням – не пізніше заздалегідь призначеного моменту часу, узгодженого з часом вирішення поставленого завдання.

7. Точність інформації [adequacy of information] – оцінка ступеня близькості одержуваної інформації до реального стану об'єкта, процесу, явища тощо.

8. Вірогідність інформації [probability of information] – характеристика її властивостей відображати реально існуючі об'єкти з необхідною точністю.

9. Стійкість інформації [sustainability of information] – її здатність реагувати на зміни вихідних даних без порушення необхідної точності [3].

Слід відзначити, що репрезентативність, змістовність, достатність, доступність, стійкість інформації визначають в основному на методичному рівні її підготовки. Щодо параметрів актуальності, своєчасності, точності й вірогідності – безперечно, вони обумовлюються на методичному рівні, проте, на їх величину суттєво впливає характер функціонування суб'єкта.

З урахуванням вимог національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку щодо дотримання принципів та методології підготовки фінансової звітності важливим доповненням до наведеного переліку є:

- відповідність регламентам, передбаченим у національних П(С)БО;
- дотримання нормативно дозволеного ступеня помилковості повідомлення (що можуть допустити далеко не всі формати узагальнення обліково-аналітичної інформації).

Ступінь помилковості повідомлення (S) визначають за формулою:

$$S = E / V,$$

де E – кількість помилок у повідомленні;

V – обсяг повідомлення, в авторських аркушах (1 друк. арк. дорівнює 40 000 знаків).

З урахуванням цільового призначення обліково-аналітичної інформації на основі прийнятих правлінських рішень можна виділити два підходи в оцінюванні такої корисності:

- оптимальність надходження економічної вигоди у співставленні з витраченими ресурсами (понесеними витратами);
- мінімізація ймовірних втрат через оцінку так званих «збережених доходів».

«Якість – це втрати в суспільстві, викликані продукцією після того, як вона була поставлена... але не включають втрати, причини яких є внутрішньо властиві самій продукції, її функціям та можливостям» [2].

Зважаючи на складність поставлених завдань у процесі оцінювання обліково-аналітичної інформації, доцільно використовувати напрацювання *кваліметрії* – наукової дисципліни, що вивчає методологію і проблематику комплексного кількісного оцінювання якості будь-яких об'єктів. У кваліметрії поняття «якість» розглядають як сукупність усіх властивостей, пов'язаних із результатом, що досягається при споживанні об'єкта, але не пов'язані з витратами, які забезпечують цей результат [1; 2].

Цілком підтримуємо думку вітчизняних науковців щодо необхідності виокремлення такої характеристики обліково-аналітичної інформації, яка б враховувала всю множину її властивостей, пов'язаних як із результатами, отриманими під час використання (якістю), так і з витратами, понесеними при цьому (економічністю) – так званий показник *інтегральної якості* [1, с. 11]. При цьому до якісних показників можна віднести наведені вище показники споживчої якості до показників економічності – величину витрат на підготовку інформації.

Зупинимося детальніше на показниках економічності через виокремлення елементів собівартості підготовленого обліково-аналітичного забезпечення. Для прикладу розглянемо формат обліково-аналітичного забезпечення, кінцевим продуктом якого є фінансова звітність суб'єкта.

Використовуючи практику малих підприємств із надання послуг, облікуємо витрати із узагальнення обліково-аналітичної інформації на звітну дату та підготовку показників у формах фінансової звітності на рах. 23 «Виробництво» субрахунок «Підготовка фінансової звітності» (23/fs). За дебетом рахунку (23/fs) будуть відображені списані за кредитами:

- Кт 661/fs – заробітна плата працівників бухгалтерії, задіяних на виконання відповідних робіт;
- Кт 651/fs – нарахування на суми нарахованої заробітної плати;
- Кт 131, 133/fs – розрахункова величина амортизації задіяної обчислювальної техніки та програмного забезпечення;
- Кт 631/fs – вартість підтвердження звітності аудитором (за потреби);
- Кт 39/fs, 631/fs, 685/fs... – розрахункова частина витрат на адміністративне забезпечення роботи бухгалтерії (підписка фахових видань, підвищення кваліфікації бухгалтерів, участь у семінарах тощо) та інші витрати.

Завершеність процесу підготовки звітності визначається періодом її оприлюднення, у якому собівартість може бути відображена за альтернативним підходом:

- у складі відповідних адміністративних витрат: підприємство не ідентифікує якісний рівень її інформації як один із засобів прийняття правлінських рішень;
- у складі окремої групи нематеріальних активів: підприємство визнає комплект фінансової звітності як вид виробничого ресурсу за якісними ознаками та собівартістю підготовки (включаючи робочі документи, що є джерелами підготовки показників) з дотриманням принципів П(СБО) 8 «Нематеріальні активи».

У такому випадку облік формування первісної вартості створеного нематеріального активу має вигляд:

– Дт 154/фс – Кт 23/фс – списання собівартості підготовленого комплексу фінансової звітності за n-ий звітний період (у межах справедливої вартості, в основі розрахунку якої – виокремлення за базою розподілу загальної оцінки витрат на забезпечення роботи бухгалтерської служби);

– Дт 127/фс – Кт 154/фс – оприбуткування комплексу фінансової звітності за n-ий звітний період.

Безперечно, актуальним питанням є амортизація нематеріального активу, оскільки інформація має свої терміни позовної давності. Як альтернатива – щомісячно протягом трьох років з моменту оприлюднення (тобто, з моменту оприбуткування).

Важливим доповненням до балансового обліку обліково-аналітичної інформації є підтвердження її корисності із застосуванням бального методу – визначення важливих складових коефіцієнтів **Інтегрованого показника якості**, серед яких:

1) **коефіцієнт впливу** – показник якості обліково-аналітичної інформації, який характеризує ступінь її впливу на управлінські рішення учасників бізнес-процесу суб'єкта господарювання;

2) **коефіцієнт доступності** – показник якості обліково-аналітичної інформації, який характеризує можливість кваліфікованого користувача самостійно розібратися в розрахунку чи формуванні певного показника звітності;

3) **коефіцієнт відповідності** – показник якості обліково-аналітичної інформації, що характеризує єдність методології розрахунку показників звітності і попередніх періодів;

4) **коефіцієнт економічності** – показник якості даних обліку та звітності, що характеризує відповідність витрат, понесених у ході формування обліково-аналітичної інформації, економічним вигодам (як критерію оцінки доходів) від її використання [9; 10].

У процесі дослідження інформативності фінансової звітності підприємств Рівненської області – чотирьох великих публічних акціонерних товариств (А1-А4) та одного малого підприємства (А5) були проведені соціологічні дослідження вагомості показників якості фінансової звітності як інформаційної бази менеджменту діяльності зазначених суб'єктів (табл. 1) [6, с. 196].

Таблиця 1

**Вагова оцінка складових якості обліково-аналітичної інформації
(за даними річної фінансової звітності виробничих підприємств Рівненської області)**

№ з/п	Показники /коефіцієнти	Од. виміру	Суб'єкти господарської діяльності					Обліково-економічний зміст
			A1	A2	A3	A4	A5	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Фінансові результати *							
1.1.	Доходи операційної діяльності	млн грн	184,7	4462,4	232,6	680,1	0,8	Загальна сума доходів від реалізації товарів, робіт послуг (без ПДВ), а також позареалізаційних операційних доходів, рах. 70,71.
1.2.	Витрати операційної діяльності	млн грн	174,6	2418,7	217,8	216,5	0,6	Загальна сума витрат, пов'язаних із операційними доходами, а також із забезпеченням операційної діяльності, рах. 90,92,93,94.
1.3.	ФР від операційної діяльності (прибуток/збиток)	млн грн	101,0	(831,3)	14,8	40,4	0,1	Результуючий показник різниці між операційними доходами та операційними витратами відповідного звітного періоду, рах. 791(ідентифікує основну діяльність, яка приносить доходи).
2.	Інтегрований показник якості**		1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	
2.1.	Коефіцієнт впливу		0,4	0,3	0,4	0,4	0,3	Відповідність інформаційних даних потребам: інвесторів, кредиторів, покупців, постачальників і підрядників, органів державної влади, працівників суб'єкта тощо.

Продовження Таблиці 1

2.2.	Коефіцієнт доступності		0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	Реалізація можливостей користувачів самостійно розрахувати чи проаналізувати обраний показник за допомогою розроблених методик, альтернативних методів розрахунку тощо.
2.3.	Коефіцієнт відповідності		0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	Уніфікованість: методики розрахунку показників; часових проміжків, за які проводяться розрахунки; одиниць виміру; вихідних умов тощо.
2.4.	Коефіцієнт економічності		0,3	0,4	0,3	0,3	0,5	Відповідність витрат, понесених в ході формування обліково-аналітичної інформації, економічним вигодам (як критерію оцінки доходів) від її використання.

* За даними форми №2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)».

** За результатами дослідження Висновків аудиторської фірми щодо підтвердження фінансової звітності акціонерного товариства, Приміток до річної звітності, аналізу направленості управлінських рішень щодо покращення господарської діяльності та результативності їх виконання.

Ваговий коефіцієнт визначає функціональну роль певного індикатора якості обліково-аналітичної інформації. Своєю чергою, система менеджменту суб'єкта з метою підконтрольності виконання показників корисності фінансової звітності передбачає розробку внутрішнього положення, у якому розкрито зміст кожного з наведених у таблиці коефіцієнтів у розрізі складових показників, джерел їх розрахунку, відповідальних за підготовку оперативних даних щодо їх динаміки з метою системного моніторингу та прийняття адміністративних заходів покращення.

За даними таблиці можна виокремити практичні підходи до наповнення фінансової звітності з урахуванням потреб користувачів:

– пріоритетним завданням звітної інформації залишається задоволення цільових потреб власників, контрагентів, інвесторів, суб'єктів зовнішнього контролю (коефіцієнт впливу): чинна фінансова звітність за своїм стандартизованим підходом не дозволяє визначити ефективність напрямів основної діяльності (хоча певною мірою, критичну оцінку фінансових результатів розкривають висновки аудиторської фірми щодо підтвердження фінансової звітності суб'єкта);

– увагу керівництва привертають витрати на підготовку фінансової звітності (коефіцієнт економічності): зміни в законодавстві з питань обліку та оподаткування, активний розвиток зовнішньоекономічної діяльності потребують постійної підтримки кваліфікаційного рівня працівників бухгалтерії (а значить, відповідних витрат);

– залишаються актуальними питання впровадження ефективного, доступного в користуванні програмного забезпечення (коефіцієнт доступності): з урахуванням потреб у розкритті показників збалансованого господарювання користувачів обліково-звітних програмних продуктів цікавлять не тільки процеси автоматизації узагальнення облікових даних на звітну дату, а й можливість оперативного аналізу базових та похідних економічних показників, показників виконання суб'єктом Програм соціального захисту працівників та екологічної безпеки операційної діяльності.

Висновки. У статті обґрунтовано, що обліково-аналітична інформація є головним продуктом бухгалтерського обліку, інформаційною основою системи менеджменту суб'єкта, на основі якої приймають рішення щодо оперативного та стратегічного управління. Надання їй ознак інформаційного ресурсу (відповідно до міжнародної практики ведення бізнесу в умовах постіндустріальної економіки) покладає відповідальність на керівництво не тільки в питаннях своєчасної підготовки фінансової звітності, її об'єктивності та нормативної відповідності, але й розкриття попередньо визначеного переліку інформаційних даних (окремих зведених показників, оцінки активів на звітну дату, альтернативних методів списання запасів тощо), мінімізуючи в процесі управління не результативні тактичні та стратегічні рішення.

Інформаційну цілісність обліково-аналітичних даних як один із вагомих інструментів одержання економічної вигоди (потенціалу корисності) розкрито через комплексну систему якісних та вартісних параметрів: балансову оцінку нематеріального активу на основі собівартості підготовленої обліково-аналітичної та звітної інформації та Інтегрованого показника якості через систему показників корисності за цільовим її спрямуванням.

Повнота застосування запропонованих у роботі підходів якості обліково-аналітичної інформації (від окремого елемента до цілісної системи) залежить від вибору суб'єкта, потреб відповідних користувачів. Водночас актуалізується прийняття суб'єктом як внутрішнього нормативного документу Положення про інтегровану звітність, що дозволить розкрити достовірні показники збалансованості господарської діяльності.

Література:

1. Азгальдов Г. Г. Квалиметрия: первоначальные сведения. Справочное пособие с примером для АНО «Агентство стратегических инициатив по продвижению новых проектов» : Учеб. пособие / Г. Г. Азгальдов, А. В. Костин, В. В. Садовов. – М. : Высш. шк., 2010. – 143 с.
2. Гурӯ менеджмента качества и их концепции : Э. Деминг, Дж. Джуран, Ф. Кросби, К. Исикава, А. Фейгенбаум, Т. Тагути // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.management.com.ua.
3. Критерії оцінки якості // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1174>.
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. за N 73 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0397-99>.
5. МСБОДС 9 «Дохід від операцій обміну» Електронний ресурс]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=240945.
6. Осадча О. О. Інформаційне забезпечення результатів господарської діяльності: обліково-аналітичні підходи. Монографія. – Рівне : НУВГП, 2015. – 307 с.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» : наказ Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 року № 290 (з чинними змінами і доповненнями). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/instrbuh/psbu15/>.
8. Податковий кодекс України : № 2755-VI від 02.12.2010 р. (з чинними змінами і доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17> / zakon.rada.gov.ua.
9. Соколова Е. С. Методы оценки качества учетной информации / Е. С. Соколова // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – Вып. 31-1. – Т. 3. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-kachestva-uchyotnoy-informatsii>.
10. Фомин В. Н. Квалиметрия: управление качеством. Сертификация : Учеб. пособие / В. Н. Фомин. – М. : Ось-89, 2002. – 387 с.
11. Якість інформації // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

Отримано: 17 червня 2016 р.*Прорецензовано:* 1 липня 2016 р.*Прийнято до друку:* 02 серпня 2016 р.

Пашніна А. О. Трансформація елементів організації обліку в умовах застосування інформаційно-комп'ютерних технологій / А. О. Пашніна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 122–126.

УДК: 657.1.011.56

JEL-класифікація: M49

Пашніна Анна Олександрівна,*викладач кафедри менеджменту Рівненського державного гуманітарного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті досліджено особливості клауд-комп'ютерної форми обліку (або форми ведення обліку з використанням SaaS-сервісу), наведено переваги і недоліки впровадження хмарних технологій. Узагальнено інформацію щодо найбільш розповсюджених хмарних сервісів для ведення бухгалтерського обліку чи виконання ряду облікових завдань. Визначено зміну елементів організації бухгалтерського обліку в умовах використання інформаційно-комп'ютерних технологій.

Ключові слова: автоматизація обліку, облікова інформація, хмарні технології, хмарні сервіси, клауд-комп'ютерна форма обліку, програмний продукт, інформаційно-комп'ютерні технології.

Пашнина Анна Александровна,*преподаватель кафедры менеджмента Ровенского государственного гуманитарного университета*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА В УСЛОВИЯХ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье исследованы особенности клауд-компьютерной формы учета (или формы ведения учета с использованием SaaS-сервиса), приведены преимущества и недостатки внедрения облачных технологий. Обобщена информация о наиболее распространенных облачных сервисах для ведения бухгалтерского учета или выполнения ряда учетных задач. Определены изменения элементов организации бухгалтерского учета в условиях использования информационно-компьютерных технологий по сравнению с существующим положением.

Ключевые слова: автоматизация учета, учетная информация, облачные технологии, облачные сервисы, клауд-компьютерная форма учета, программный продукт, информационно-компьютерные технологии.

Anna Pashnina,*Lecturer at the Department of Management of Rivne State Humanitarian University*

TRANSFORMATION OF ACCOUNTING TERMS ELEMENTS UNDER THE CONDITIONS OF COMPUTER INFORMATION TECHNOLOGY

In the article the features of Cloud-computer accounting form (or forms of accounting using the SaaS-service) are advantages and disadvantages of implementing cloud. Overview information on the most common cloud services for bookkeeping accounting or perform a number of tasks. The changes in accounting items in the use of ICT in comparison with the existing situation.

Keywords: automation of accounting, accounting information, cloud technologies, cloud services, cloud-form computer accounting software, information and computer technology.

Постановка проблеми. Постіндустриальна економіка, що ґрунтується на знаннях та інформації як факторах виробництва, вимагає відповідних змін в обліковій системі підприємства, якісних реформаций на етапах формування та використання облікової інформації. Характерними ознаками постіндустриальної економіки є збільшення кількості інформації (зокрема, облікової), стрімкий розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій. Це обумовлює необхідність посилення уваги до формування інформаційно-облікового ресурсу в умовах постіндустриальної економіки, вивчення впливу інформаційно-комп'ютерних технологій на трансформацію елементів організації обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних учених досліджували особливості організації та методики обліку й аналізу із застосуванням інформаційних технологій. Серед них: С. В. Івахненко, М. Т. Білуха, Ю. А. Верига, С. Ф. Голов, О. С. Кривоконь, С. Ф. Лазарева, В. П. Завгородній, Ю. В. Триус, М. І. Сидорова та ін. В умовах економічних трансформацій актуалізують питання раціональної організації господарського обліку як важливої інформаційної складової менеджменту, зокрема, адаптація облікової методики до високотехнологічних схем обробки та передачі обліково-звітних даних.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є проведення аналізу трансформаційних процесів на етапах організації бухгалтерського обліку в умовах використання інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), а саме: здійснення обміну інформацією з використанням хмарних технологій; аналіз програмного забезпечення та хмарних сервісів із виділенням їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу. Вплив інформаційно-комп'ютерних технологій на методику бухгалтерського обліку залежно від об'єкту розкрито в багатьох працях науковців. У цьому питанні ми погоджуємося з позицією В. В. Євдокимова, що в умовах застосування комп'ютерної техніки та інформаційних технологій кожен з елементів методу бухгалтерського обліку зберігає й навіть збільшує своє значення, однак, за формою й сутністю трансформується [4, с. 253].

Особливо багато дискусій ведеться останнім часом щодо такого елементу організації бухгалтерського обліку, як форма ведення. Так, М. П. Павлюковець стверджує, що бухгалтерський облік не затребуваний для економічної роботи, його функції звужуються до обслуговування статистичної та податкової звітності. Причиною цього є невідповідність прискорених темпів розвитку сучасних інформаційних технологій, з одного боку, та форм і методів бухгалтерського обліку – з другого [7, с. 67].

Науковець виділяє чотири етапи економічного розвитку та наводить генезис форм ведення бухгалтерського обліку:

- 1) дореформений період (до 1999 р.) – меморіально-ордерна форма;
- 2) період реформ (1999–2007 рр.) – журнальна, спрощена форма;
- 3) період імплементації МСФЗ (2007–2013 рр.) – комп'ютерна форма;
- 4) віртуальний період (із 2013 р. по цей час) – автор у наведеній періодизації форму ведення обліку не зазначає, але пропонує клауд-комп'ютерну.

Клауд-комп'ютерна форма обліку (або форма ведення обліку з використанням SaaS-сервісу) базується на повному переході до віртуального ведення обліку через мережу Інтернет. Назва цієї технології пов'язана з особливостями її реалізації. Дані зберігаються й обробляються в так званій хмарі, що (з точки зору клієнта) представляє собою один великий віртуальний сервер (рис. 1). Проте фізично такі сервери можуть розташовуватися віддалено один від одного.

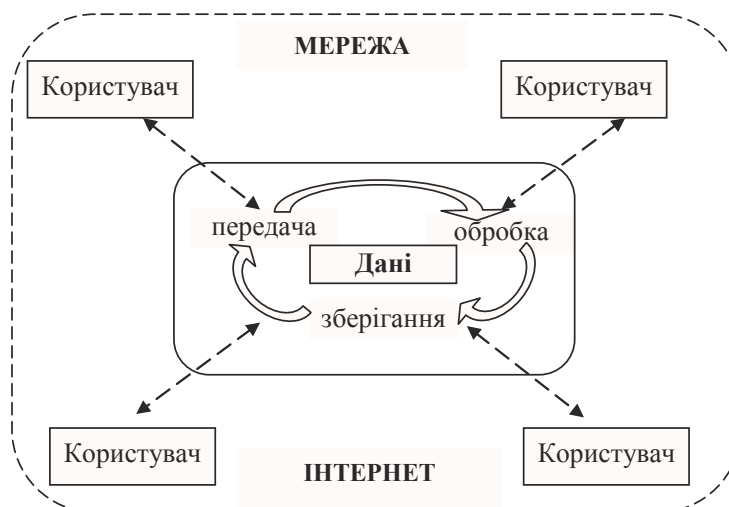

Рис. 1. Схема здійснення обміну інформацією з використанням хмарних технологій

Застосування хмарних технологій у бухгалтерському обліку передбачає формування та використання облікової інформації за вимогою бухгалтера з будь-якого місця планети, з будь-якого комп'ютера чи навіть мобільного телефону. Це дозволяє не купувати додаткове апаратне та програмне забезпечення (пакет офісних програм, клієнт електронної пошти, бізнес-програми тощо) [8].

Узагальнимо основні переваги та недоліки впровадження хмарних технологій у сфері бухгалтерського обліку (таблиця 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки впровадження хмарних технологій

Ознака	Переваги	Недоліки
Інфраструктура, доступ до даних.	Налаштування, усунення несправностей, розширення інфраструктури тощо бере на себе сервіс-провайдер.	Низький рівень безпеки даних, дані перебувають у хмарі разом із додатком.
	Зниження витрат на організацію баз даних та придбання дорогого програмного забезпечення.	

Закінчення Таблиці 1

Ступінь поширення.	Можливість швидкого пристосування до змін у зовнішньому середовищі.	Незначне поширення на сучасному етапі розвитку.
Доступ до Інтернету.	Доступ до хмари з будь-якого технічного засобу, що має доступ до мережі Інтернет.	Неможливість роботи з сервісами хмари без постійного підключення до Інтернет.

Джерело: побудовано автором на основі [5; 10, с. 321-322; 9; 6].

Хмарні технології дозволяють надавати користувачам значну кількість послуг. Загалом бухгалтери у своїй роботі вже протягом тривалого часу використовують такі технології, як електронна пошта, програми здачі звітності. Сьогодні досить ефективно функціонують Інтернет сервіси, які дозволяють проводити «перенесення» комп'ютеризації бухгалтерського обліку з власних розрахункових потужностей підприємства на «хмарні».

Таблиця 2

Коротка характеристика найбільш розповсюджених хмарних сервісів для ведення бухгалтерського обліку чи виконання ряду облікових завдань

№ з/п	Назва хмарного сервісу	Основні можливості щодо ведення бухгалтерського обліку
	Аренда 1С (1С онлайн)	Дозволяє повною мірою використовувати всі можливості програмних продуктів, не купуючи їх.
	Діловод	Програма бухгалтерського обліку та електронної звітності для фізичних осіб – підприємців України. Діловод не має стандартного плану рахунків, але побудований на принципі подвійного запису – кожен документ формує проводки, може бути проведено або просто збережений. Ведеться облік товарів на складі, готівкових та безготівкових грошових коштів, взаєморозрахунків (із покупцями, постачальниками, засновниками, іншими особами), облік коштів, виданих під звіт, кредити і позики отримані, податки, заробітна плата, доходи, витрати і фінансові результати. Підтримується спрощена система оподаткування, загальні та самозайняті особи. Ведеться податкова і управлінська підсистема господарського обліку. В наявності інформативні звіти для кожного розрізу обліку з можливістю збереження власних налаштувань, що працюють за принципом оборотно-сальдової відомості і картки рахунку.
	Бухгалтерія Онлайн	Повноцінна бухгалтерська програма, за допомогою якої можливо вести бухгалтерський, податковий та управлінський облік, формувати та здавати звіти в держоргани через Інтернет.
	jПарус	Бухгалтерських конфігурацій на основі хмарних обчислень корпорація «Парус» не пропонує. Проте, у наведених прикладних рішеннях наявні певні облікові задачі, зокрема: оформлення, облік і обробка дорожніх листів, облік витрат пального, облік технічного обслуговування і ремонтів, облік наданих послуг і виконаних робіт у розрізі замовників, облік проведених заходів у розрізі витрат/доходів, формування звітів із продажу, ведення реєстру первинних документів (договорів, рахунків) із повідомленнями про оплату, облік рекламаций тощо.
	iFin	Дозволяє формувати і подавати в державні органи замість користувача різні форми звітності (підсистема «Звітність»), дозволяє вести складський облік (із автоматичним розрахунком амортизації основних засобів), автоматизований облік у картках співробітників (розрахунок заробітної плати, відпускних, лікарняних і податків через персональний календар), а також пакетне створення різного роду бухгалтерських документів із автоматичним заповненням постійними реквізитами підприємства (підсистема «Бухгалтерія»). Крім усього перерахованого, дозволяє організовувати електронний документообіг з партнерами.

Джерело: побудовано автором на основі [6; 1; 3; 2].

Звичайно, що наведений перелік не є вичерпним, на ринку представлені також й інші хмарні сервіси. Проте навіть аналіз основних із них свідчить про результативність програмних продуктів обліку, які на локальному рівні практично досягнули вершини свого розвитку. Відтак, наступним етапом є саме застосування у сфері обліку хмарних технологій.

Хмарні технології ведення обліку виводять на новий рівень порядок організації облікових процесів, дозволяючи значно скоротити витрати, і здійснювати супровід на основі передплати. Таким чином, якщо розглядати особливості організації обліку окремих об'єктів, то методичні правила узагальнення інформації про них залишаються без змін, а ось техніка збору та обробки облікової інформації суттєво змінюються. Саме тому можемо говорити, що в умовах використання ІКТ трансформаційні процеси стосуються саме організаційної та технічної складових організації бухгалтерського обліку (рис. 2).

Слід враховувати, що використання хмарних технологій здійснює вплив на форму ведення бухгалтерського обліку (але тільки в питаннях вибору програмного забезпечення та зниження вимог щодо його технічного оснащення) на вибір форми організації обліку.

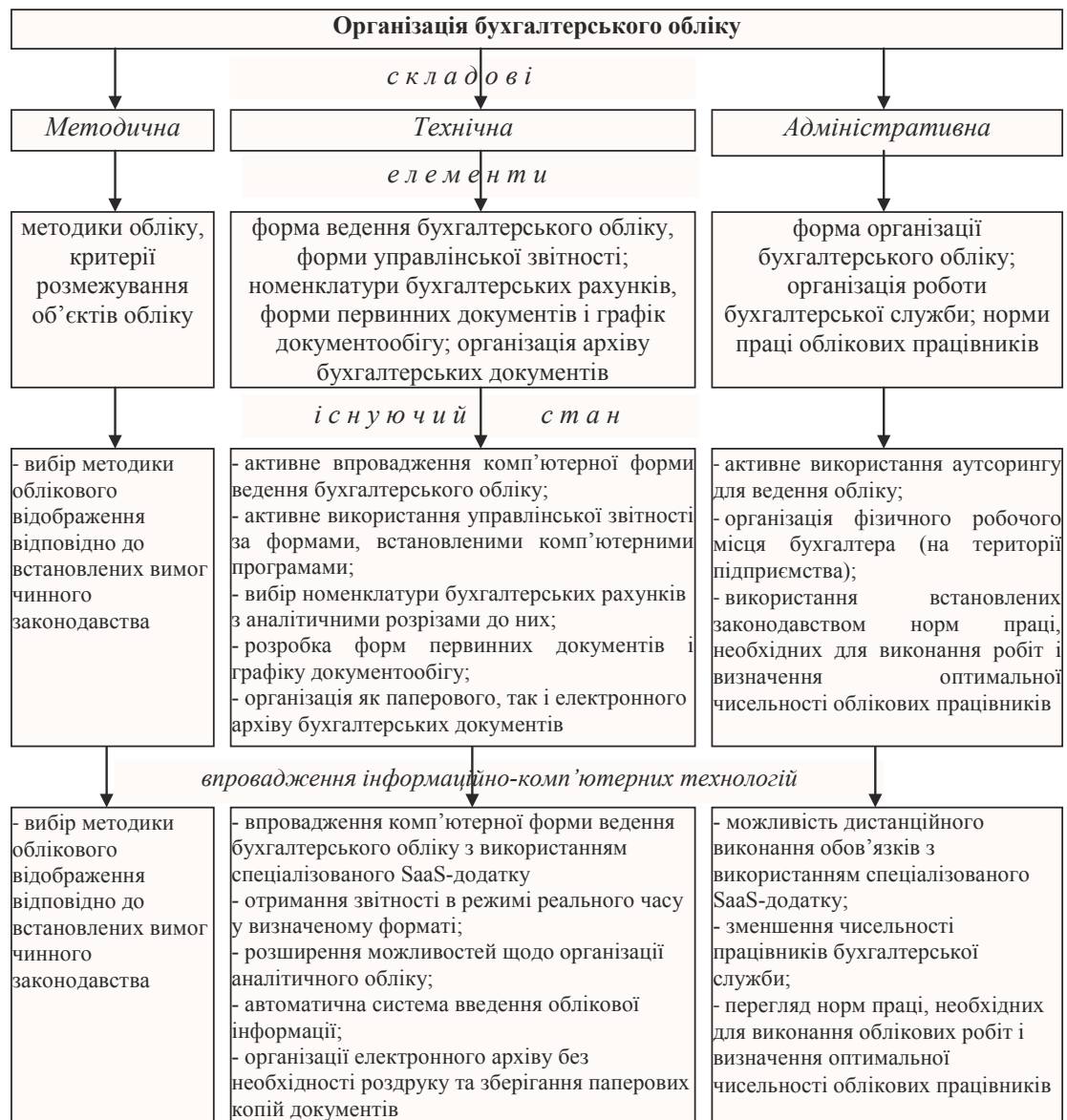

Рис.2. Трансформація елементів організації бухгалтерського обліку в умовах використання інформаційно-комп'ютерних технологій

Не зважаючи на те, що аутсорсинг не обов'язково повинен передбачати використання хмарних технологій (проте, враховуючи їх переваги), значна кількість компаній перейшла саме на їх використання під час надання послуг із ведення бухгалтерського обліку. Таким чином, можемо передбачити, що в майбутньому за дотримання такої тенденції слід говорити про варіативність форм організацій обліку, що надається сторонніми суб'єктами щодо підприємства (з використанням / без використання спеціалізованого SaaS-додатку).

Висновки. Впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у господарську діяльність підприємства вносить значні зміни в організацію його діяльності, зокрема, до відображення результатів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Використання хмарних технологій не вносить змін до методичного забезпечення будь-якого об'єкту обліку, однак, суттєво впливає на організацію роботи бухгалтерського персоналу. Для облікових працівників зникає потреба у фізичній присутності на підприємстві, можливим є виконання трудових обов'язків із відділеного робочого місця. Це вимагає, своєю чергою, перегляду норм праці, необхідних для виконання облікових робіт і визначення оптимальної чисельності облікових працівників. Вносяться зміни також до технічного забезпечення організації бухгалтерського обліку: до одержання звітності в режимі реального часу у визначеному форматі; розширення можливостей організації аналітичного обліку; впровадження автоматичної системи введення облікової інформації; організації електронного архіву та ін.

Література:

1. Аренда 1С (1С онлайн) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.1cbit.ua/services/saas>.
2. Бухгалтерія Онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua/business/universalnyje-reshenija/buhgalteria-online>.
3. Деловод [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://delovod.ua/uk>.
4. Євдокимов В. В. Концепція інтегрованої системи бухгалтерського обліку: теорія, методологія, організація : автореф. дис... д-ра екон. наук : 08.00.09 / Євдокимов Віктор Валерійович ; Житомир. держ. технол. ун-т. – Житомир, 2011. – 37 с.
5. Корольова Ю. І. Переваги та недоліки використання хмарних технологій підприємствами України [Електронний ресурс] / Ю. І. Корольова. – Режим доступу : <http://www.bsfa.edu.ua/files/konf2013/62.pdf>.
6. Мачуга Р. І. Віртуалізація і хмарні технології в обліку : далеке майбутнє чи реальне сьогодення? [Електронний ресурс] / Р. І. Мачуга // Ефективна економіка. – 2013. – № 5. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2008>.
7. Павлюковець М. П. Концепція побудови сучасної системи обліку на сільськогосподарському підприємстві в умовах інтернет-технологій / М. П. Павлюковець // Облік і фінанси. – 2014. - № 2 (64). – С. 66–70.
8. Павлюковець М. П. Теоретико-методологічні засади запровадження клоуд-комп'ютерної форми обліку / М. П. Павлюковець // Облік і фінанси АПК : наук. – виробн. ж-л. – 2012. – № 1. – С. 149–151.
9. Штовба С. Д. Проектирование нечетких систем средствами MATLAB / С. Штовба. – М. : Горячая линия.– Телеком, 2007. – 288 с.
10. Щурська М. О. Аналіз питань інформаційної безпеки в хмарних сервісах [Електронний ресурс] / М. О. Щурська, Т. В. Литвинова. – Режим доступу : <http://is.ipt.kpi.ua/wp-content/uploads/sites/4/2015/05/Shchurska-Publication.pdf>.

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ**

Отримано: 17 червня 2016 р.

Прорецензовано: 01 липня 2016 р.

Прийнято до друку: 02 серпня 2016 р.

Примостка А. О. Теоретичні концепції прогнозованості фондових ринків / А. О. Примостка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 128–133.

УДК 519.866: 519.876.5

JEL-класифікація: C52

Примостка Андрій Олександрович,
кандидат економічних наук

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОГНОЗОВАНOSTІ ФОНДОВИХ РИНКІВ

Проаналізовано основні концепції прогнозованості фондових ринків, виявлено переваги та недоліки фундаментального і технічного аналізу, обґрунтовано доцільність застосування агентно-орієнтованого моделювання як перспективного інноваційного методу прогнозування динаміки фондових ринків.

Ключові слова: фондовий ринок, цінова динаміка, фундаментальний і технічний аналіз, агентно-орієнтоване моделювання.

Примостка Андрей Александрович,
кандидат экономических наук

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ПРОГНОЗИРОВАНОСТИ ФОНДОВЫХ РЫНКОВ

Проанализировано основные концепции прогнозируемости фондовых рынков, выявлены преимущества и недостатки фундаментального и технического анализа, обоснована целесообразность применения агентно-ориентированного моделирования как перспективного инновационного метода прогнозирования динамики фондовых рынков.

Ключевые слова: фондовый рынок, ценовая динамика, фундаментальный и технический анализ, агентно-ориентированное моделирование.

Andrii Prymostka,
PhD in Economics

THEORETICAL CONCEPTS OF PREDICTABILITY OF STOCK MARKETS

The basic concepts of predictability of stock markets were analyzed, advantages and disadvantages of fundamental and technical analysis were found, the feasibility of agent-based modeling was proved as a promising innovative method of predicting the dynamics of stock markets.

Keywords: stock market, price dynamics, fundamental and technical analysis, agent-based modeling.

Постановка проблеми. В дослідженнях фінансових ринків основною проблемою як теоретичного, так і практичного характеру, залишається прогнозування цінової динаміки фінансових інструментів, що базується на виявленні закономірностей формування цін на фінансові активи. Ефективність інвестиційної діяльності на високо конкурентних ринках значною мірою залежить від рівня обґрунтування стратегії інвестора. Інституційні інвестори спираються на загальні принципи управління портфелем цінних паперів, метою управління яким є зростання багатства його власників. Оскільки кожен фінансовий інструмент, зокрема, й портфель, має дві основні характеристики – дохідність та рівень ризику, то збільшення ринкової вартості портфеля може бути досягнуто двома способами: або зростанням дохідності інструменту за стабільного рівня його ризику, або за умови одержання сталих доходів із одночасним зниженням ризикованості. Тобто прийняття управлінських рішень щодо формування та управління портфелем цінних паперів засноване на загальних принципах портфельної теорії, орієнтованих на оцінку співвідношення дохідності та ризикованості цінних паперів.

Розвиток теорії портфеля відбувався паралельно з розвитком інформаційних технологій, що дозволяли не лише фіксувати та обробляти дані, але й проводити аналіз і прогнозувати кон'юнктуру ринків. Удосконалення інформаційних технологій створило можливості для повнішої обробки інформації та урахування більшої кількості факторів, що можуть бути враховані в процесі прогнозування. Таким чином, актуальність теми дослідження визначається необхідністю вибору якіснішого підходу до прогнозування динаміки фондових ринків з урахуванням сучасного рівня розвитку теоретичних та прагматичних підходів.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Моделювання цінової динаміки для прогнозування фондового ринку застосовується вже досить давно. З розвитком інформаційних технологій спектр моделей, які використовують для цих цілей, значно розширився. Проблема моделювання фондового ринку займався

Е. Петерс, розробивши власну теорію хаосу для дослідження нелінійних детермінованих систем [1; 2]. Проблемам моделювання динаміки фондового ринку присвячено праці багатьох українських та зарубіжних учених, таких як А. Р. Бахтизін [3], А. Б. Камінський [4], І. Благун, І. Буртняк, Г. Малицька [5; 6; 7], Ніазі Муаз [8], Г. Лейф [9]. Дослідженням використання принципів технічного аналізу для побудови економіко-математичних моделей, які дозволять адекватно реагувати на найменші зміни курсів цінних паперів, присвячено праці А. В. Матвійчука [10, с. 162–163]. Методологічними проблемами математичного моделювання займалися такі українські вчені, як В. В. Вітлінський [11, с. 64–65], С. В. Устенко [12], В. М. Гужва [13, с. 456].

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній економічній науці та практиці сформувалося кілька теорій, присвячених розв'язанню проблеми прогнозованості фінансових ринків. Ці теорії відрізняються за такими критеріями: принципова можливість передбачення цінової динаміки фондових активів (прогнозованість ринку) та раціональність поведінки інвестора (яка може бути раціональною, умовно раціональною або нераціональною). Більшість теорій базуються на тому, що ринкові часові ряди мають приховані закономірності, а значить, є хоча б частково передбачуваними (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні концепції прогнозованості фондових ринків*

Назва теорії (гіпотези) та її автор	Прогнозованість ринку	Поведінка раціональна	Поведінка умовно раціональна	Поведінка нераціональна
Гіпотеза ефективного ринку – Є. Фама	+	+	+	–
Гіпотеза фінансової крихкості – Х. Мінскі	–	–	–	+
Теорія фундаментальної вартості – Дж. Вільямс	+	+	–	–
Технократична теорія (технічний аналіз) – Ч. Доу	+	+	–	–
Теорія катастроф (фундаменталісти і чартисти)	+	+	+	–
Теорія хаосу – Е. Петерс	–	–	–	+
Теорія повітряних замків – Дж. Кейнс	+	–	+	–
Теорія блукання навімання	–	–	–	+
Теорія шуму	+	–	–	+
Теорія фракталів	–	–	–	+
Хвильова теорія Елліота	+	+	+	–
Мод і настроїв	+	+	–	+

*Побудовано автором за джерелами [14–21].

Проаналізуємо зміст основних теорій. Гіпотеза ефективного ринку, автором якої є Є. Фама, базується на припущенні, що в будь-який момент часу вся релевантна інформація відображається в ціні активу [14; 15]. Відтак передбачається, що вся інформація, зокрема, й інсайдерська, стає миттєво доступною всім учасникам ринку і відображається в ціні активів. Крім того, на ефективному ринку немає трансакційних витрат. За таких припущень активи завжди будуть оцінені вірно. Згідно з основними положеннями цього підходу, функціонування фінансових ринків ґрунтується на принципах стабільності та ефективності, а також передбачає стандартизовану процедуру ціноутворення фінансових активів. Зокрема, властива фінансовим ринкам перманентна зміна цін на фінансові активи є реакцією на зміни їх кон'юнктури.

Припущення гіпотези ефективних ринків, згідно з якою всі суб'єкти фінансового ринку мають однаковий доступ до інформації та одержують її миттєво, на сучасному фінансовому ринку деформується. А це означає, нова інформація може впливати на динаміку цін у майбутньому з певним часовим благом. Навіть якщо на рівні окремих суб'єктів внутрішня вартість цінного паперу визначена правильно і, відповідно до ситуації, прийнято правильне рішення про його купівлю чи продаж, залишається ймовірність того, що сукупні дії учасників ринку призведуть до не прогнозованої зміни ринкових цін. Такі наслідки можуть бути зумовлені неправильним передбаченням наслідків дій інших суб'єктів фондового ринку. Хоча ці чинники і є суб'єктивними, від їх впливу дуже складно абстрагуватися, що негативно впливає на об'єктивність оцінки реальної вартості цінних паперів.

Цілком очевидно, що припущення, прийняті в гіпотезі ефективного ринку, є ідеалістичними і практиці їх досягти неможливо. Ця гіпотеза не пояснює виникнення майнових пузирів та різкого знецінення активів, що на практиці не вписується в реалії сучасних фінансових ринків із властивим їм граничним рівнем прибутковості фінансових операцій [18, с. 242]. На той факт, що положення гіпотези ефективного ринку не завжди реалізуються у практичній діяльності, справедливо звертають увагу економісти. Так, Лауреат Нобелівської премії Даглас Норт із цього приводу висловився досить скептично: «Наша заклопотаність гіпотезами раціонального вибору та ефективного ринку відсунула на задній план наслідки неповної інформації, складності середовища і суб'єктивних уявлень індивідів про зовнішній світ» [17, с. 142].

З огляду на уроки світових фінансових криз, зараз більш реалістичним є дослідження природи фінансових ринків на основі гіпотези фінансової нестабільності Хаймена Ф. Мінські, що базується на кейнсіанському підході до теорії ефективних ринків [18, с. 241]. Принципова різниця між гіпотезою ефективного ринку та гіпотезою фінансової нестабільності полягає в підходах до визначення факторів, котрі обумовлюють зміни цін на фінансові активи. Гіпотеза фінансової нестабільності ґрунтується на тому, що фінансовим ринкам притаманні власні внутрішні дестабілізаційні рушійні сили, які спричиняють розширення попиту на кредити та роздування цін на активи. Згідно з цим підходом, динаміка економічного зростання пов'язана із схильністю економічних суб'єктів до прийняття ризику. Спосіб фінансування інвестицій змінюється протягом циклу. Чим довше триває фаза зростання, тим більше схильні економічні суб'єкти до спекулятивного фінансування, коли доходів від здійснених інвестицій не вистачає для погашення боргу або терміни фінансування та здійснення інвестиційного проекту не співпадають. Така ситуація підштовхує суб'єктів до рефінансування за рахунок залучення додаткових запозичень [16, с. 3]. Такі явища призводять до того, що в певний момент часу економічні суб'єкти не мають можливості залучити додаткові кошти, у результаті чого вимушені продавати капітальні активи з метою вивільнення додаткових коштів. Як наслідок, відбувається зниження вартості активів. Дестабілізуючий вплив макроекономічних чинників проявляється передусім через інфляційні процеси. У період інфляції вартість активів може швидко зростати, провокуючи дестабілізацію фондових ринків.

Фундаменталістський підхід (або фундаментальний аналіз), засновником якого є Дж. Вільямс, базується на оцінці внутрішньої вартості цінного папера на основі дисконтування майбутніх грошових потоків, згенерованих цим інструментом. Для прогнозування цих надходжень аналізують макроекономічні та галузеві чинники, фінансовий стан емітента, моделюють рух ціни цінного папера. Згідно з фундаменталістським підходом для оцінювання внутрішньої вартості цінних паперів застосовують модель Дж. Вільямса [22, с. 202].

Із використанням фундаментального аналізу під час прогнозування параметрів фінансового ринку пов'язані певні проблеми. По-перше, існує проблема недостовірної інформації, що міститься у звітності емітентів або засобах масової інформації. Використання недостовірної інформації призводить до помилок у прогнозах. По-друге, фундаментальний аналіз не дає відповіді на питання, через скільки часу фінансовий ринок відреагує на зміну певного фактора. По-третє, фундаментальний аналіз передбачає значні затрати часу на збір та аналіз інформації та вимагає відповідної кваліфікації та досвіду аналітика. По-четверте, модель, побудована на основі фундаментального аналізу, є менш стабільною, оскільки прогнозна сила та характер впливу факторів зазвичай змінюються. Аналізуючи фундаментальні фактори впливу на фінансові ринки, доцільно враховувати їх системний характер та кореляцію цін на різні фінансові активи. Учасників ринку, які дотримуються цього підходу, називають фундаменталістами.

Технократичний підхід (або технічний аналіз) ґрунтується на теорії Ч. Доу – засновника компанії «Dow Jones and Co» (1851–1902 рр.). В основу цієї теорії покладено аналіз історичних даних щодо цінової динаміки та обсягів фондових операцій із купівлі-продажу цінних паперів. Технічний аналіз пояснює динаміку фондових ринків змінами основних трендів цін на акції. Цей підхід передбачає застосування математичних моделей та статистичних методів, за допомогою яких створюється прогноз. Це дозволяє прогнозувати динаміку ціни на базі історичних даних та в умовах невизначеності [19, с. 433]. Особливістю технічного аналізу є те, що він не дає конкретного прогнозованого значення ціни, а лише визначає напрямки руху цін та ймовірність досягнення значення ціни певного рівня або пробиття ліній підтримки чи опору. Учасників ринку, які дотримуються цього підходу, називають чартистами (від чарту – графіки).

До переваг технічного аналізу слід віднести наочність та оперативність прийняття рішень на основі прогнозування. Тому цей підхід із успіхом використовується дилерами та трейдерами для прийняття оперативних рішень щодо торгівлі фінансовими активами. Однак, як наголошує А. Матвійчук, у класичному ризик-менеджменті такі підходи не одержали поширення через численні недоліки та обмеження. Зокрема, технічний аналіз не дає можливості зробити точковий прогноз ризику, тобто максимально несприятливої зміни ринкових параметрів. Основним недоліком технічного аналізу є те, що для одержання реалістичних оцінок необхідно сформувати, зберігати та аналізувати великий за обсягом масив інформації щодо цінової динаміки інструменту на ліквідних ринках, де операції здійснюються регулярно і в значних обсягах. А це не завжди можливо. Водночас використання принципів технічного аналізу може стати основою для побудови економіко-математичних моделей, що дозволять адекватно реагувати на найменші зміни курсів цінних паперів [10, с. 162–163].

Розвитком методів технічного аналізу стала хвильова теорія Елліота. Ця концепція базується на фундаментальному положенні, що поведінка однорідної групи соціуму («натовпу») підкоряється певним законам, а значить її можна передбачити. Соціально-масова психологічна поведінка послідовно проходить стадії експансії, ентузіазму, ейфорії, за якими слідує заспокоєння, занепад і депресія. Ці хвилі масової психології добре помітні на фондових ринках [10, с. 164–165]. Досліджуючи цінову динаміку фондових ринків, Елліот визначив траєкторії руху цін як структурований рисунок, який періодично повторюються

за формою, але не обов'язково – за часом і амплітудою. Таким чином, хвильова теорія – це набір визначених емпірично правил і принципів інтерпретації цінової динаміки ринку. Зокрема, Елліот показав, що фондовий ринок розвивається за моделлю із п'яти хвиль угору та трьох хвиль униз, формуючи повний цикл із восьми хвиль. Ця восьмихвильова модель вважається базисною фігурою руху фондового ринку.

У теорії катастроф, яку запропонував Зіманов, поєднано елементи фундаментального та технічного аналізу. Модель ринку, побудована на основі теорії катастроф, складається з двох груп учасників – фундаменталістів та чартистів, які орієнтуються на фундаментальний та технічний аналіз відповідно. Вважається, що на цінову динаміку ринку впливає кількість учасників у тій чи іншій групі. Однак на практиці учасників ринку складно розподілити на ці групи, адже більшість аналітиків використовують обидва підходи одночасно. Крім того, цей підхід орієнтований на одержання короткострокових прогнозів.

Теорія «блукання навамання» заснована на твердженні, що ні внутрішню вартість, ні ринкову ціну цінного паперу передбачити неможливо, а вся релевантна (значуща) інформація (зокрема, й рівень ризикованості) вже врахована в його ринковій ціні. Припускається, що ціни на фондових ринках змінюються без будь-якої системи, а часовий лаг між подією та реакцією ринку на цю подію настільки малий, що врахувати це і відреагувати вчасно неможливо. Тому прихильники цього підходу стверджують, що найкраща стратегія – це купівля активів та їх утримання [23; 24]. Однак очевидно, що теорія «блукання навамання» може застосовуватися лише до високоліквідних активів. В сучасних умовах надшвидкого поширення інформації через всесвітні інформаційні мережі вона втрачає своє значення.

Теорія хаосу, запропонована Е. Петерсом, призначена для дослідження нелінійних детермінованих систем [20; 21]. Складність дослідження таких систем полягає у високій чутливості до вхідних параметрів, а не в існуванні слабких причинно-наслідкових зв'язків. Ця теорія тісно пов'язана з теорією фракталів. Згідно з цією теорією передбачається, що системи самоіндукуються, тобто створюють подібних самим собі. Прогнозування фондових цін на основі цієї теорії дуже складне.

У теорії шуму розглядають дві групи учасників ринку: арбітражери та торгівці шумом. Під шумом розуміють явище перекручування інформації, яке виникає в умовах неповноти інформації, існування інсайдерської інформації, нетранспарентного інформаційного простору. В загальному випадку шумом є будь-яке відхилення поведінки інвесторів (свідоме чи несвідоме) від раціональної поведінки. Згідно із теорією шуму вважають, що арбітражери діють на ринку раціонально, тоді як для торгівців шумом характерна поведінка, яка відрізняється від раціональних очікувань. Така нераціональна поведінка може бути викликана кількома причинами. Деякі учасники ринку одержують запізнілу або спотворену інформацію, інші – керуються чутками, домислами, припущеннями, треті приймають рішення, повторюючи поведінку інших учасників ринку (копіювання). Частими є випадки нераціональної поведінки учасників ринку, коли вплив фундаментальних факторів або технічного аналізу проявляється з точністю до напівпаки. Важливе значення має володіння інсайдерською інформацією про наміри впливових учасників ринку. Для арбітражерів усі ці дії є ірраціональним шумом, який змінює ціни, але не спирається на раціональні очікування і не несе інформаційного навантаження.

Теорія шуму одержала розвиток у теорії мод та настроїв, згідно з якою перша група інвесторів діє виключно раціонально, а друга – схильна до сильного впливу настроїв, паніки, емоцій, азійотажу, що відображається в переоцінці значення поточної (оперативної) інформації та недооцінці фундаментальних чинників. Оскільки остання група інвесторів є домінуючою, то це призводить до перекручування цін. Ця теорія спирається на те, що ціни на фінансових ринках формуються не лише економічними умовами, а суб'єктами ринку, тобто людьми, думки та інтереси яких можуть не співпадати з припущеннями економічної науки. Економічні суб'єкти можуть бачити ситуацію по-різному, адже кожен з них має власні міркування та надає різної значущості подіям, які відбуваються. Найбільш відомими зміщеннями є «короткозорість бачення катастроф» («distress myopia»), «когнітивний дисонанс», «стадна поведінка» та інші. Сутність короткозорості бачення катастроф полягає в тому, що психіка людини схильна надавати занадто великого значення подіям недалекого минулого та занадто малого – тим, які, на її думку, є малоімовірними. Таким чином, суб'єкти ринку схильні недооцінювати можливість виникнення малоімовірних подій, що несуть великі збитки.

Поняття «когнітивного дисонансу» стосується схильності економічних агентів до сприйняття дійсності, викривленого так, щоб підтримувати панівну думку, яку вони поділяють. Вплив таких викривлень сприйняття зумовлює проциклічність очікувань економічних агентів. Ефект описаних факторів посилюється так званою «стадною» поведінкою, коли економічні суб'єкти орієнтуються на поведінку інших учасників ринку. Це зміщення обумовлене спільним джерелом помилкової інформації або бажанням уникнути осуду за помилкове управлінське рішення. Поведінка учасників ринку може бути обумовлена низкою факторів не тільки об'єктивного, але й суб'єктивного характеру. Тому раціональні інвестори вимушені прогнозувати цю поведінку і враховувати її у своїх діях, одержуючи прибуток за рахунок «гри проти ринку».

Отже, такі чинники як ірраціональна поведінка учасників ринку, групове мислення («стадна поведінка»), ефект появи «мильних бульбашок», надмірно оптимістичні очікування (наприклад, для віртуального бізнесу) та недооцінка ризиків не враховуються в традиційних моделях. Таким чином, хоча моделювання економічних процесів на основі припущення про раціональність поведінки суб'єктів ринкових відносин досить поширене, такий підхід не відображає дійсності, а моделі не дають задовільних результатів.

За результатами проведеного дослідження виявлено переваги та недоліки традиційний підходів – фундаментального і технічного аналізу (табл. 2). Сучасними аналітиками рідко використовується лише один із описаних підходів до прогнозування ринкових індикаторів. Найчастіше фундаментальний аналіз поєднують із економіко-математичними моделями прогнозування шляхом створення критеріїв розподілу на основі економічних факторів. У сучасних наукових дослідженнях економіко-математичне моделювання стало ефективним інструментарієм вирішення проблем, які виникають у складних економічних системах, де проведення експериментів із реальними об'єктами практично неможливе. До таких систем належить і фондовий ринок. Для прогнозування розвитку складних систем в умовах невизначеності найбільш прийнятними є методи імітаційного моделювання (simulation modeling).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика методів прогнозування цінової динаміки фондових ринків*

Метод	Переваги	Недоліки
1. Фундаментальний аналіз (на основі значень макроекономічних індикаторів)	– можливість врахування в моделі нової інформації, що може впливати на ринок; – усуваються недоліки, пов'язані з припущеннями теорії ефективних ринків.	– проблема недостовірної інформації, що міститься у звітності емітентів або в засобах масової інформації; – не дає відповіді на питання, коли ринок відреагує на зміну певного фундаментального фактору; – значні затрати часу на збір та аналіз інформації; – високі вимоги до кваліфікації та досвіду аналітика; – модель, побудована на основі фундаментального аналізу, є менш стабільною, оскільки прогнозна сила та характер впливу факторів зазвичай змінюються.
2. Технічний аналіз	– використання для прийняття оперативних рішень щодо торгівлі фінансовими активами.	– не дозволяє отримати точковий прогноз ринку; – суб'єктивізм; – обмеження, накладені припущеннями теорії ефективного ринку.
3. Методи прогнозування ринку за розподілом значень змінної в минулому	– об'єктивність числових даних для побудови моделі; – можливість ідентифікації найбільш несприятливих сценаріїв зміни кон'юнктури ринку; – можливість отримання об'єктивного прогнозу ризиків; – порівняно висока стабільність моделі (на противагу факторній моделі, де характер та сила впливу фактору часто змінюється).	– неточність прогнозу за рахунок асиметричності інформації (нерівномірний доступ учасників ринку до інформації).

*Узагальнено автором.

Імітаційне моделювання охоплює досить широкий спектр методичних підходів до побудови моделей та способів комп'ютерної симуляції, серед яких виокремлюють як традиційні класи моделей: системна динаміка, дискретно-подійне моделювання, динамічні системи, так й інноваційні, до яких належить агентно-орієнтоване моделювання (АОМ). В основу агентно-орієнтованого моделювання покладено поняття агента, під яким у найширшому сенсі розуміють будь-яку сутність (автономний модуль, об'єкт, неподільну одиницю), здатну до саморозвитку, прийняття рішень, взаємодії з іншими агентами та із зовнішнім середовищем. Такі агенти можуть бути як індивідуальними учасниками ринку, так і колективними сутностями, наприклад, організаціями чи групами. Ключова ідея агентно-орієнтованого моделювання полягає у припущенні, що прості правила поведінки окремих агентів генерують складну поведінку системи загалом. Імітуючи одночасні операції та взаємодію багатьох агентів, агентно-орієнтована модель дозволяє відтворити та передбачити появу складних явищ. Глобальна поведінка системи виникає як результат діяльності багатьох агентів, кожен із яких слідує своїм власним правилам, живе в загальному середовищі, взаємодіє з середовищем і з іншими агентами. Цілком очевидно, що саме цей підхід найбільш повно відповідає реаліям формування цінової динаміки фондового ринку, яка є результатом впливу попиту та пропонування, а також взаємодії окремих учасників (або груп учасників) ринку.

Висновки. Проведене дослідження існуючих теоретичних концепцій показує, що всі вони базуються на певних припущеннях, які з плином часу, виникненням нових обставин та глобальних змін модифікуються і вже не відображають поточний стан ринку. Причинами таких зрушень можуть бути суттєві зміни в економічній, політичній, інституціональній, соціальній сферах життя. Це пояснюється тим, що

динаміка ринку відображає загальні тенденції економічних циклів. Відповідно до цього, на кожному етапі розвитку ринку має застосовуватися відповідна теорія, яка якнайточніше описує тенденції, характерні саме для цього конкретного моменту. Реалізовувати такий підхід можна за умови використання особливих інструментів прогнозування, об'єднуючи елементи технічного аналізу, фундаментального аналізу, нейронних мереж та сучасних напрацювань у сфері моделювання економічних процесів. Одним із інноваційних підходів до вирішення цієї проблеми є агентно-орієнтоване моделювання, яке дозволяє врахувати залежність від пройденого шляху та накопиченого досвіду, а також автономність та гетерогенність учасників ринку. Агентно-орієнтоване моделювання спрямоване на вивчення альтернативних джерел пізнання, раціональності поведінки, розвитку та навчання.

Література:

1. Петерс Э. Хаос и порядок на рынках капиталов / Э. Петерс – М. : Интернет трейдинг, 2004. – 304 с.
2. Петерс Э. Фрактальный анализ финансовых рынков: применение теории хаоса в инвестициях и экономике / Э. Петерс – М. : Интернет трейдинг, 2004. – 304 с.
3. Бахтизин А. Р. Агент-ориентированные модели экономики. / А. Р. Бахтизин – М. : ЗАО Издательство «Экономика», 2008. – 279 с.
4. Камінський А. Б. Моделювання фінансових ризиків : монографія / А. Б. Камінський ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 303 с.
5. Буртняк І. В. Дослідження взаємодії між фондовими індексами на основі моделей ARCH / І. В. Буртняк, Г. П. Малицька // Вісник Східноукраїнського нац. у-ту ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – № 12. – С. 102–110.
6. Благун І. С. Моделювання процесів розвитку фондового ринку: монографія / І. С. Благун, І. В. Буртняк. – Івано-Франківськ : Видавець Віктор Дяків, 2011. – 155 с.
7. Буртняк І. В. Моделирование динамики развития фондового рынка с помощью моделей ARCH / І. В. Буртняк // Бизнес Информ. – 2009. – № 12. – С. 131–135.
8. Niazi Muaz Agent-based Computing from Multi-agent Systems to Agent-Based Models : A Visual Survey / Muaz Niazi, Amir Hussain // Scientometrics (Springer) – 2011. Vol. 89 (2). – P. 479–499.
9. Gustafsson Leif Consistent micro, macro, and state-based population modelling / Leif Gustafsson ; Mikael Sternad // Mathematical Biosciences – 2010. – vol. 225(2). – P. 94–107.
10. Матвійчук А. В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка : монографія / А. В. Матвійчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 439 с.
11. Вітлінський В. В. Моделювання економіки: навч. посіб. / В. В. Вітлінський. – К. : КНЕУ, 2005. – 408 с.
12. Інформаційні системи в економіці : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Устенка. – К. : КНЕУ, 2012. – 425 с.
13. Гужва В. М. Мультиагентні системи. Навч. посібник / В. М. Гужва. – К. : КНЕУ, 2011. – 504 с.
14. Синки Дж. мл. Управление финансами в коммерческих банках / Дж. Синки мл. ; пер. с англ. 4-го перераб. изд. ; под ред. Р. Я. Левиты. Б. С. Пинскера. – М. : Catallaxy, 1994. – 820 с.
15. Синки Дж. мл. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг банках / Дж. Синки мл. ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1014 с.
16. Сучасні проблеми прогнозування розвитку складних соціально-економічних систем: монографія / за ред. О. І. Черняка, П. В. Захарченка. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2014. – 457 с.
17. Fama Eugene F. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. / Eugene F. Fama // The Journal of Finance. – 1970. – vol. 25(2). – P. 383–417.
18. Гипотеза эффективного рынка – энциклопедия банковского дела и финансов [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://finance.cofe.ru/?p=1571>. – Назва з екрану.
19. Minsky H. P. The Financial Instability Hypothesis / H. P. Minsky // The Jerome Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper. – 1999. – vol. 74. – 10 p.
20. Норд Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норд. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
21. Ресурси та моделі глобального економічного розвитку: монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук, та ін.] ; за заг. ред. Д. М. Лук'яненка, – К. : КНЕУ, 2011. – 703 с.
22. Маршалл Дж. Ф. Финансовая инженерия: Полное руководство по финансовым нововведениям / Дж. Ф. Маршалл, В. К. Бансал ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 784 с.
23. Капіталізація економіки України / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, д-ра екон. наук А. А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 220 с.
24. Наконечний С. І. Економетрія : Навч. посібник / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк. – К. : КНЕУ, 1998.

Отримано: 24 липня 2016 р.

Прорецензовано: 03 серпня 2016 р.

Прийнято до друку: 15 серпня 2016 р.

Хохлов В. Ю. Value-At-Risk портфелю цінних паперів / В. Ю. Хохлов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – С. 134–139.

УДК: 336.767

JEL-класифікація: G11, G31

Хохлов Валентин Юрійович,

кандидат технічних наук, менеджер із міжнародного маркетингу Компанія Global Spirits (Київ, Україна)

VALUE-AT-RISK ПОРТФЕЛЮ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

У статті досліджено формули для Value-at-Risk портфеля цінних паперів із застосуванням ваги активів у ньому. Зважаючи на недоліки класичного підходу, де Value-at-Risk розглядається подібно стандартному відхиленню доходності, розроблено більш досконалі формули. Проведений бектестинг Value-at-Risk для індексного портфелю Dow Jones показав, що похибка оцінки ризику є меншою за розробленими формулами порівняно із класичною. Крім того, аналіз отриманих результатів показав, що ця похибка у багатьох випадках частково компенсує похибку оцінки математичного сподівання та стандартного відхилення через вибіркові статистики.

Ключові слова: оцінка ризику, Value-at-Risk, портфель, бектестинг.

Хохлов Валентин Юрьевич,

кандидат технических наук, менеджер по международному маркетингу Компания Global Spirits (Киев, Украина)

VALUE-AT-RISK ПОРТФЕЛЯ ЦЕННЫХ БУМАГ

В статье исследованы формулы Value-at-Risk портфеля ценных бумаг с использованием весов активов в нем. Учитывая недостатки классического подхода, при котором Value-at-Risk рассматривается подобно стандартному отклонению доходности, разработаны более совершенные формулы. Проведенный бектестинг Value-at-Risk для индексного портфеля Dow Jones показал, что ошибка оценки риска по разработанным формулам является меньшей, нежели по классической. Кроме того, анализ полученных результатов выявил, что эта ошибка во многих случаях частично компенсирует ошибку оценки математического ожидания и стандартного отклонения по выборочным статистикам.

Ключевые слова: оценка риска, Value-at-Risk, портфель, бектестинг.

Valentyn Khokhlov,

Ph.D., international marketing manager Global Spirits (Kiev, Ukraine)

PORTFOLIO VALUE-AT-RISK

In this paper the portfolio Value-at-Risk formulas are investigated using the portfolio assets weights. Considering drawbacks of the classic approach, where Value-at-Risk is treated like the standard deviation of return, more sophisticated formulas are derived. The Value-at-Risk back-testing of the Dow Jones index portfolio shows that the estimation error for the derived formulas is lower than for the classic approach. Moreover, analysis of the results shows that in many cases this error partially offsets the estimation error for the expected returns and their standard deviations through sample statistics.

Keywords: risk assessment, Value-at-Risk, portfolio, back-testing.

Постановка проблеми. Value-at-Risk (VaR) є одним із основних вимірювачів фінансового ризику, його використання, зокрема, регламентується в документах Basel II та III, також він широко застосовується під час управління активами. Управління портфелем цінних паперів полягає у визначенні ваги активів у ньому для досягнення визначених цілей, зокрема, за показником VaR. Таким чином, виникає проблема визначення VaR портфелю через вагові коефіцієнти активів у портфелі, вирішення цієї проблеми дозволяє проводити оптимізацію структури портфелю та визначення джерел ризиків у ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню та оцінюванню VaR для окремого активу присвячені чисельні праці таких дослідників, як Джоріон [1–2], Стембо [3], Даффі [4], Лінсмейер [5]. Усі ці розробки можна використовувати до портфелів цінних паперів, якщо розглядати їх як окремий актив. Але на практиці для управління портфелем необхідно розглядати його як набір активів із визначеними ваговими коефіцієнтами, таким чином VaR портфелю потрібно розписати через вагу активів у ньому. «Наївний» підхід до вирішення цієї проблеми запропоновано ще у [2], але він ігнорує дохідність активів, тому, незважаючи на його розповсюдженість на практиці, цей підхід не може вважатися задовільним. Більш складні механізми оцінки VaR портфелю з'явилися лише останнім часом, зокрема Бенаті [6] наводить модель цілочисельного програмування, а Лу [7] пропонує використовувати копули у

GARCH-моделі. Але ці моделі є математично набагато більш складними, тому питання їх застосування на практиці є відкритим.

Мета і завдання дослідження. Метою цього дослідження є удосконалення класичної моделі оцінки VaR портфелю через використання ваги активів у ньому. Завданнями дослідження є розробка формул VaR портфелю, які містять дохідність активів та перевірка якості оцінки розроблених формул у порівнянні з класичною формулою. Методом дослідження є бектестинг VaR.

Виклад основного матеріалу. VaR будь-якого фінансового активу визначається як найбільший розмір збитків, який на визначеному проміжку часу можна зазнати з імовірністю, що не перевищує задану [2, с. 246]. Починаючи з фундаментальних праць Джоріона, розповсюдженою практикою є використання стандартного відхилення для оцінки VaR, наприклад, у [2, с. 67] наведено таку формулу VaR портфелю цінних паперів через вагу активів у портфелі:

$$VaR = \Phi^{-1}(\alpha) \sqrt{\mathbf{w}' \Sigma \mathbf{w}} = \sigma_p \Phi^{-1}(\alpha), \quad (1)$$

де α – ймовірність, із якою розраховується VaR;

Φ – кумулятивна функція стандартного розподілу випадкової величини;

$\mathbf{w} = [w_i]_{i=1, \dots, n}$ – вектор вагових коефіцієнтів активів у портфелі;

$\Sigma = [\sigma_{ij}]_{i,j=1, \dots, n}$ – коваріаційна матриця,

$\sigma_p = \sqrt{\mathbf{w}' \Sigma \mathbf{w}}$ – стандартне відхилення дохідності портфеля.

Зауважимо, що на практиці інвестиційні професіонали працюють зі звичайною дохідністю, але в академічних працях із управління ризиками, зокрема [1–5], використовується логарифмічна дохідність, тобто робиться припущення щодо розподілу не самої випадкової дохідності r , а випадкової величини $\tilde{r} = \ln(1 + r)$. Нехай випадкова величина r має математичне сподівання μ та стандартне відхилення σ , а випадкова величина $\tilde{r}$ – відповідно $\tilde{\mu}$ та $\tilde{\sigma}$. У нашій попередній статті [8] показано, що VaR-множник у випадку логарифмічної дохідності розраховується так:

$$v = 1 - \exp(\tilde{\mu} + \tilde{\sigma} \Phi^{-1}(\alpha)) = 1 - \exp(\tilde{\mu}) \exp(\tilde{\sigma} \Phi^{-1}(\alpha)), \quad (2)$$

де v – VaR портфелю одиничної вартості, тобто;

$\tilde{\mu}$ – математичне сподівання логарифмічної дохідності;

$\tilde{\sigma}$ – стандартне відхилення логарифмічної дохідності;

Φ – кумулятивна функція стандартного розподілу випадкової величини.

Складність адаптації формули до оцінки VaR портфелю цінних паперів полягає в тому, що математичне сподівання та стандартне відхилення дохідності портфелю розписується через вагу його активів лише для звичайної дохідності, тобто

$$\mu_p = \mathbf{w}' \boldsymbol{\mu} \text{ та } \sigma_p^2 = \mathbf{w}' \Sigma \mathbf{w}; \quad (3)$$

де $\mathbf{w} = [w_i]_{i=1, \dots, n}$ – вектор вагових коефіцієнтів активів у портфелі;

$\boldsymbol{\mu} = [\mu_i]_{i=1, \dots, n}$ – вектор математичних сподівань дохідностей активів;

$\Sigma = [\sigma_{ij}]_{i,j=1, \dots, n}$ – коваріаційна матриця.

Але для логарифмічної дохідності такі формули написати неможливо, наприклад, $\tilde{\mu}_p = \ln(1 + \mu_p) = \ln(1 + \mathbf{w}' \boldsymbol{\mu}) \neq \mathbf{w}' \tilde{\boldsymbol{\mu}}$. Наразі не існує математично коректних шляхів представити стандартне відхилення логарифмічної дохідності портфеля через вагові коефіцієнти. Тим не менше, для оптимізації портфелю за VaR потрібно робити припущення щодо того, як його VaR можна розписати через вагу компонентів.

Першим шляхом розв'язання цього протиріччя є використання формули для логарифмічних дохідностей у той самий спосіб, що й для звичайних, тобто $\tilde{\mu}_p = \mathbf{w}' \tilde{\boldsymbol{\mu}}$ та $\tilde{\sigma}_p^2 = \mathbf{w}' \tilde{\Sigma} \mathbf{w}$. Оскільки це припущення не є математично коректним, то на практиці виникає похибка оцінювання значень $\tilde{\mu}_p$ та $\tilde{\sigma}_p$, та, відповідно, похибка оцінювання VaR портфелю. Якщо цей підхід застосувати до формули Джоріона, то значення VaR-множника портфелю розраховується як:

$$v = \Phi^{-1}(\alpha) \sqrt{\sum_{i,j=1}^n w_i w_j \tilde{\sigma}_{ij}}, \quad (4)$$

тоді як під час застосування до формули значення VaR-множника дорівнює

$$v = 1 - \exp\left(\sum_{i=1}^n w_i \tilde{\mu}_i + \Phi^{-1}(\alpha) \sqrt{\sum_{i,j=1}^n w_i w_j \tilde{\sigma}_{ij}}\right). \quad (5)$$

Другим шляхом, який частково зменшує некоректність, є використання математично коректного виразу для логарифмічної дохідності портфеля, $\exp(\tilde{\mu}_p) = \exp(\ln(1 + \mu_p)) = 1 + \mu_p = 1 + \mathbf{w}' \boldsymbol{\mu}$, хоча для стан-

дартного відхилення все ще застосовується математично некоректне наближення. Тоді значення VaR-множника портфелю можна записати так:

$$v = 1 - \left(1 + \sum_{i=1}^n w_i \mu_i \right) \exp \left(\Phi^{-1}(\alpha) \sqrt{\sum_{i,j=1}^n w_i w_j \tilde{\sigma}_{ij}} \right). \quad (6)$$

Під час практичного застосування формул виникають два джерела похибок:

1) похибка оцінювання невідомих параметрів випадкових величин r_i чи $\tilde{r}_i$ через вибіркові статистики, наприклад, використання вибірових середніх для оцінювання математичних сподівань μ_i чи $\tilde{\mu}_i$;

2) похибка внаслідок математично некоректного використання формули для логарифмічної дохідності, а для формули ще й внаслідок ігнорування математичного сподівання дохідності.

Перевірити те, як ці два джерела похибок впливають на якість оцінювання VaR портфелю можна за допомогою процедури бектестинга. При цьому ми розбиваємо деякий проміжок часу на інтервали, на кожному інтервалі оцінюємо VaR за формулами, і рахуємо кількість «пробоїв», тобто випадків, коли фактичний збиток портфелю на цьому інтервалі був більший за розраховане значення VaR. Чим ближчою є фактична частота пробоїв до теоретичної ймовірності VaR, тим вища якість оцінки.

Бектестинг VaR ми провели на базі індексу Dow Jones у 2004-2015 роках, при чому порівнювали щоденний VaR та двотижневий VaR (два календарні тижні відповідають 10 торговельним дням). Оцінка VaR здійснювалася на перше число кожного місяця з серпня 2004 по грудень 2015 років. Оцінку параметрів $\mu_i, \tilde{\sigma}_{ij}, \mu_i, \tilde{\sigma}_{ij}$ ми робили із вибірки дохідностей (відповідно, звичайних та логарифмічних) за два роки, що передували цьому місяцю. У якості активу, що моделює індекс, був використаний біржовий фонд DIA, а відомі вагові коефіцієнти 42 акцій, які знаходилися в портфелі цього фонду у 2004-2015 роках використовувались у якості значень w_i .

Для виявлення впливу другого джерела похибки, тобто математичної некоректності у формулах, – ми окремо провели бектестинг VaR портфелю, а окремо – бектестинг VaR фонду DIA, розрахованого безпосередньо за формулою. Оскільки в останньому випадку ми оцінювали VaR із вибірки дохідностей портфелю загалом, а не окремих його компонентів, то ми мали лише перше джерело похибки – похибку оцінювання параметрів випадкової величини. Порівняння результатів бектестингу VaR фонду DIA та VaR портфелю дозволило відокремити друге джерело похибки від першого та оцінити ефект, який привнесений математичної некоректністю застосованих формул.

У таблицях 1 та 2 наведені розраховані значення VaR у серпні 2004 року. З таблиць видно, що формули дають набагато консервативнішу оцінку VaR портфелю, ніж формула, тобто на перший погляд вплив некоректного використання формули для випадку логарифмічної дохідності призвів до переоцінки ризику. Формули насправді дають дуже подібні значення, хоча для коректнішої формули похибка в оцінці ризику є меншою. Якщо порівняти обидві формули, то саме остання дає суттєво більшу похибку і має найбільшу некоректність (ігнорує сподівану дохідність), тому попередній висновок – чим більшу математичну некоректність ми вводимо у формули, – тим більшою є переоцінка ризику. Але цей висновок зроблений лише на одному місяці, далі розглянемо інші часові періоди.

Таблиця 1

Значення щоденного VaR портфеля Dow Jones у серпні 2004 року

VaR	Розподіл	Фонд DIA	Портфель за (4)	Портфель за (5)	Портфель за (6)
	нормальний	1.8609%	2.1521%	2.0934%	2.0747%
5%	Стюдента (3)	1.5330%	1.7778%	1.7262%	1.7074%
	Лапласа	1.8418%	2.1303%	2.0720%	2.0533%
	нормальний	2.6374%	3.0438%	2.9625%	2.9440%
1%	Стюдента (3)	2.9719%	3.4301%	3.3366%	3.3182%
	Лапласа	3.1354%	3.6193%	3.5194%	3.5010%
	нормальний	3.5005%	4.0433%	3.9276%	3.9092%
0,1%	Стюдента (3)	6.6070%	7.7162%	7.3922%	7.3745%
	Лапласа	4.9564%	5.7497%	5.5530%	5.5350%

Таблиця 2

Значення двотижневого VaR портфеля Dow Jones у серпні 2004 року

VaR	Розподіл	Фонд DIA	Портфель за (4)	Портфель за (5)	Портфель за (6)
	нормальний	4.8965%	6.1086%	5.4483%	5.2883%
5%	Стюдента (3)	3.9782%	5.0460%	4.4381%	4.2765%
	Лапласа	4.8432%	6.0467%	5.3897%	5.2296%

Закінчення Таблиці 2

	нормальний	7.0483%	8.6396%	7.8113%	7.6553%
1%	Стюдента (3)	7.9653%	9.7360%	8.8165%	8.6622%
	Лапласа	8.4113%	10.2731%	9.3050%	9.1516%
	нормальний	9.4024%	11.4765%	10.3898%	10.2382%
0,1%	Стюдента (3)	17.5528%	21.9015%	19.2613%	19.1247%
	Лапласа	13.2847%	16.3198%	14.6265%	14.4821%

У 2008–2009 роках світ переживав одну з найбільших фінансових криз. Саме ця криза призвела до суттєвого переосмислення ризик-менеджменту, зокрема, неадекватності нормального розподілу для оцінки ризику у хвостах розподілу, як вказано [9]. Результати бектестингу VaR 5% протягом фінансової кризи наведені на рисунку 1.

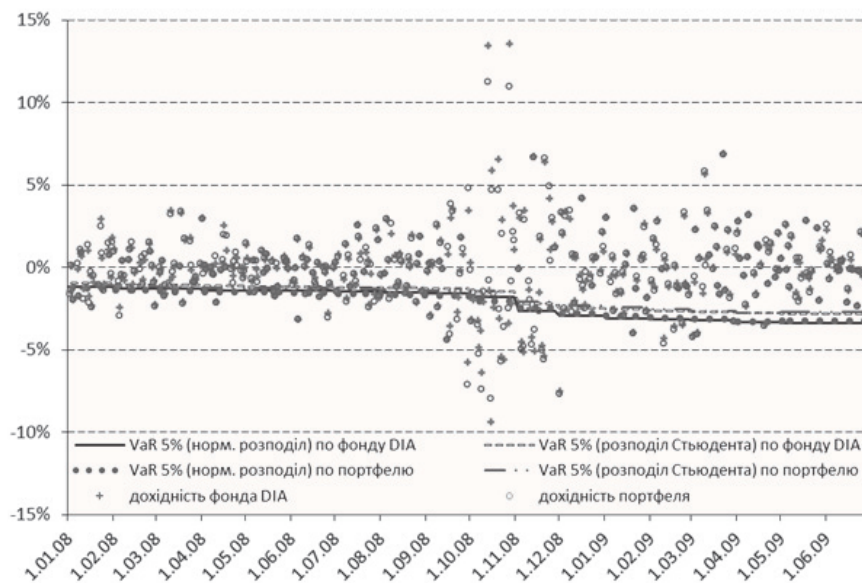

Рис. 1. Бектестинг щоденної VaR 5% фонду DIA з січня 2008 по червень 2009 р.

Як можна побачити, саме в цей період, восени 2008 та на початку 2009 років ми маємо найбільшу кількість пробоїв VaR, що суттєво перевищує теоретичну ймовірність цих подій. При цьому вплив вибору розподілу (нормальний чи Стюдента з 3 ступенями свободи) є набагато більш суттєвим, ніж варіант формули – чи. На рисунку лінії, що відповідають різним формулам VaR для одного розподілу майже накладаються одна на одну, тоді як для різних розподілів ми бачимо відстань між ними.

Звичайно, оцінка VaR здійснюється на вибірках попередніх доходностей, тому вплив більшої волатильності протягом фінансової кризи має відчуватись із деяким лагом. Розглянемо результати бектестингу VaR протягом наступного періоду, з липня 2009 по грудень 2010 року (див. рисунок 2). Ми бачимо набагато меншу волатильність доходностей, але оцінки VaR зберігаються на досить високому рівні до листопада 2010 року, і лише після цього ефект фінансової кризи зменшується. Це обумовлене тим, що оцінку VaR в нашому дослідженні ми робили на вибірці доходностей за попередні два роки. Але ми знову бачимо, що вплив вибору розподілу є більш суттєвим, ніж вплив варіанту формули.

Результати бектестингу VaR протягом усього досліджуваного періоду, а саме частоти пробоїв VaR, наведені в таблицях 3 та 4. Нагадаємо, що якість оцінки VaR є тим вищою, чим ближче ця частота до теоретичної ймовірності (5%, 1% чи 0,1%). Ми бачимо, що різниця оцінки VaR безпосередньо за доходністю фонду DIA та за формулами VaR портфелю є досить великою. Якщо для VaR 5% формули VaR портфелю значно переоцінюють ризик, то для VaR 1% та 0,1% їхній результат є навіть кращим, ніж у безпосередньої оцінки. Тим не менше, виходячи з наведених результатів, нам складно визнати задовільною оцінку VaR портфелю за формулами – для нормального розподілу чи розподілу Лапласа. Лише розподіл Стюдента з 3 ступенями свободи в цьому випадку може бути рекомендованим для оцінки VaR портфелю.

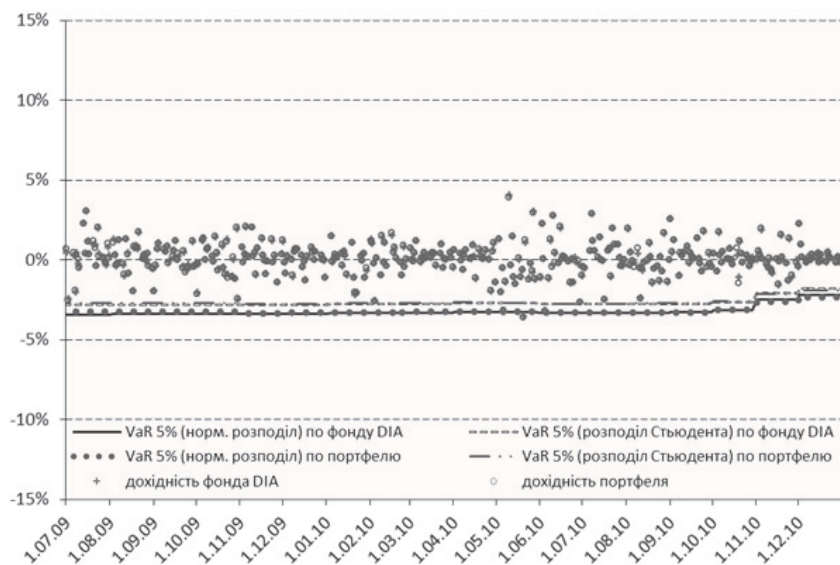

Рис. 2. Бектестинг щоденної VaR 5% фонду DIA з липня 2009 по грудень 2010 р.

Таблиця 3.

Частота пробітів щоденного VaR за різними варіантами його оцінки

VaR	Розподіл	Фонд DIA	Портфель за (4)	Портфель за (5)	Портфель за (6)
	нормальний	4.23%	2.95%	3.19%	3.19%
5%	Стюдента (3)	5.94%	4.50%	4.90%	4.97%
	Лапласа	4.26%	2.95%	3.22%	3.29%
	нормальний	1.71%	1.38%	1.38%	1.38%
1%	Стюдента (3)	1.38%	1.04%	1.07%	1.07%
	Лапласа	1.31%	0.84%	0.91%	0.91%
	нормальний	0.91%	0.64%	0.67%	0.70%
0,1%	Стюдента (3)	0.07%	0.03%	0.07%	0.07%
	Лапласа	0.34%	0.13%	0.17%	0.17%

Таблиця 4.

Частота пробітів двотижневого VaR за різними варіантами його оцінки

VaR	Розподіл	Фонд DIA	Портфель за (4)	Портфель за (5)	Портфель за (6)
	нормальний	4.18%	2.56%	3.47%	3.67%
5%	Стюдента (3)	6.20%	4.04%	4.88%	5.42%
	Лапласа	4.31%	2.69%	3.54%	3.67%
	нормальний	1.82%	1.25%	1.52%	1.58%
1%	Стюдента (3)	1.52%	1.01%	1.21%	1.25%
	Лапласа	1.31%	0.77%	1.04%	1.11%
	нормальний	1.04%	0.57%	0.77%	0.77%
0,1%	Стюдента (3)	0.10%	0.10%	0.10%	0.10%
	Лапласа	0.34%	0.10%	0.24%	0.24%

Із таблиць 3 та 4 можна зробити висновок, що похибка внаслідок некоректного використання статистик логарифмічної дохідності у формулах – завжди призводить до переоцінки ризику, тому що частота пробітів VaR портфелю є меншою порівняно з оцінкою за безпосередньою дохідністю фонду. Похибка є найменшою для формули, дещо більшою для формули і набагато більшою для формули. З другого боку, похибка оцінки невідомих параметрів через вибіркові статистики часто призводить до недооцінки ризику, особливо для VaR 1% та 0,1%, і це компенсує вищевказану переоцінку ризику. Найкраще це про-

являється під час використання розподілу Стюдента, коли взаємна компенсація похибок призводить до того, що формули VaR портфелю – для статистики його компонентів дають кращу оцінку ризику, ніж використання безпосередньо статистик портфеля.

Висновки. Наше дослідження показало, що оцінка VaR портфелю із використанням вагових коефіцієнтів активів у ньому є нетривіальною проблемою через відсутність аналогів формул для логарифмічної дохідності, яка застосовується під час оцінки VaR. Ми можемо лише навести наближені формули VaR портфелю, що привносять нове джерело похибки через використання формул звичайної дохідності для логарифмічної дохідності. Бектестинг VaR на прикладі індексу Dow Jones у 2004–2015 роках показав, що ця похибка веде до деякої переоцінки ризику в усіх випадках.

Розроблені нами формули, удосконалюють класичну формулу Джоріона, тому що ми не ігноруємо дохідність активів. Більше того, саме у формулі логарифмічна дохідність портфеля математично коректно розписана через дохідності окремих активів. Бектестинг VaR показав, що завдяки цьому формула має найменшу похибку порівняно з формулами та. При цьому формула, що базується на класичній формулі Джоріона, дає набагато більшу похибку, аніж розроблені нами. Тому ми спромогли покращити якість оцінювання VaR портфелю без переходу до інших, більш складних математичних конструкцій.

Проведений бектестинг VaR на прикладі індексу Dow Jones у 2004–2015 роках також показав, що похибка оцінки VaR портфелю за формулами – компенсує похибку оцінювання невідомих параметрів випадкової величини – дохідності портфелю – через вибіркові статистики. Оскільки похибка оцінки VaR портфелю завжди переоцінює ризик, то ефект компенсації відбувається тільки тоді, коли похибку оцінювання параметрів веде до недооцінки ризику. На практиці, ми спостерігали найкращу компенсацію одного джерела похибки інших під час використання розподілу Стюдента з 3 ступенями свободи та формули оцінки VaR портфелю.

Література:

1. Jorion P. Risk2 : Measuring the risk in value at risk / Philippe Jorion // Financial Analysts Journal. – 1996. – Volume 52, Issue 6. – P. 47–56.
2. Jorion P. Financial Risk Manager Handbook. – Wiley, 2003. – 832 p.
3. Stambaugh F. Risk and Value at Risk / Fred Stambaugh // European Management Journal. – 1996. – Volume 14, Issue 6. – P. 612–621.
4. Duffie D. An Overview of Value at Risk / Darrell Duffie, Jun Pan // Journal of Derivatives. – 1997. – No. 4. – P. 7–49.
5. Linsmeier T. J. Value at Risk / Thomas J. Linsmeier, Neil D. Pearson // Financial Analysts Journal. – 2000. – Vol. 56, No. 2. – P. 47–67.
6. Benati S. A mixed integer linear programming formulation of the optimal mean / Value-at-Risk portfolio problem / Stefano Benati, Romeo Rizzi // European Journal of Operational Research. – 2007. – Vol. 176. – P. 423–434.
7. Lu X. F. Portfolio value-at-risk estimation in energy futures markets with time-varying copula-GARCH model / Lu, Xun Fa ; Lai, Kin Keung; Liang, Liang // Annals of Operations Research. – 2014. – Vol. 219, Issue 1. – P. 333–357.
8. Хохлов В. Ю. Оцінка ризику для розподілів з «великими хвостами» / В. Ю. Хохлов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : збірник наукових праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 27. – С. 150–153.
9. Талеб Н. Н. Черный лебедь. Под знаком непредсказуемости. – М. : КоЛибри, 2009. – 528 с.

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Мацук Зоряна Андріївна ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЛУГИ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ	4
--	---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Борейко Володимир Іванович ІНВЕСТИЦІЙНІ ПЕРЕВАГИ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	10
Куцаб-Бонк Катажина Каземирівна ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ ТРАНСКОРДОННОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	14
Колісник Галина Миколаївна ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ УМОВИ ТА ПАСТКИ РОЗВИТКУ РЕГУЛЮВАННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМНИЦТВА	19
Топішко Іван Іванович, Топішко Наталія Петрівна, Галецька Тетяна Іванівна ТРАНСФОРМАЦІЯ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ ЗНАНЬ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНУ ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ	27

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Климчук Альона Олегівна МЕТОДИ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ	34
Полюхович Михайло Дмитрович СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ	38

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Береславська Олена Іванівна ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ МЕХАНІЗМУ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	43
Григорська Олена Станіславівна СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	51
Карлін Микола Іванович ФІСКАЛЬНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЯК УМОВА ЗМЕНШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ	55
Кізима Тетяна Олексіївна, Луцишин Олег Орестович АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ІНФРАСТРУКТУРИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ	62
Крамаренко Олена Анатоліївна МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ МІСЦЕВОГО РІВНЯ	69
Дем'янчук Ольга Іванівна МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВИМИ БЮДЖЕТАМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ	76
Маршалок Тарас Ярославович ПОЛІТИКА ФІСКАЛЬНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ – ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ ЕФЕКТИ	82
Момот Олександр Михайлович ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ БАНКІВ	89
Новосад Ярослава Сергіївна КОРПОРАТИВНЕ МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ	93
Приказюк Наталія Валентинівна ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ БОРОТЬБИ З ШАХРАЙСТВОМ У СТРАХОВІЙ СИСТЕМІ	98
Ткаченко Наталія Володимирівна КОНЦЕПТИ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЕКОНОМІЧНУ ПРИРОДУ ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА	103

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Левицька Світлана Олексіївна ЕКОНОМІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ: ОБЛІКОВІ ПІДХОДИ	110
Осадча Ольга Олексіївна МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ВИЗНАННЯ В ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОБЛІКОВО- АНАЛІТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	116
Пашніна Анна Олександрівна ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕЛЕМЕНТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ В УМОВАХ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	122

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Примостка Андрій Олександрович ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОГНОЗОВАНOSTІ ФОНДОВИХ РИНКІВ	128
Хохлов Валентин Юрійович VALUE-AT-RISK ПОРТФЕЛЮ ЦІННИХ ПАПЕРІВ	134

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал

№ 2(30)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. – Острог : Вид-во НУ«ОА», вересень 2016. – № 2(30). – 142 с.

Головний редактор *Л. В. Козак*

Відповідальний за випуск *О. І. Дем'янчук*

Упорядник *О. Р. Кривицька*

Технічний редактор *Р. В. Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *Ю. Г. Шабатіна*

Формат 60х84/8. Ум. друк. арк. 16,5. Наклад 100 пр. Зам. № 90–16
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.